శ్రీరస్తు. 124

శ్రీమదుమామహేశ్వర సేవకాగ్రేసర

శ్రీనన్దికేశ్వర ప్రోక్తమయిన

అభినయదర్పణము.

ఇది భరతశాస్త్రాభిలాషులగు నిఖిలరసికులకును

ప్రియంబుగా

మహారాజరాజశ్రీ- విడవలపాటి- సుబ్బరామయ్యసెట్టిగారి

ప్రేరణమున గ్రంథాంతరముల యందలి

బహువిషయములను జేర్చి

తెనుఁగు తాత్పర్యములతోఁడ

భరతవిద్యాపాదన ప్రవీణులగు, శ్రీమాన్,

నీడామంగలం- తిరువేంకటాచార్యులవారికొమారుడగు

రాజగోపాలాచార్యులవారిచే

మూడవమారు ముద్రింపఁబడియెను.

MADRAS:

PRINTED AT THE SASTRA SANJEEVINI PRESS.

1905.

Registered Copy-right.

శృంగారరసాధి
...దములను ఆయా
హస్తజ్ఞానమును, ఆ
వ్యాపారములు అ
ములందువిరక్తియు,

శ్రీ సంతానరామ పరబ్రహ్మణేనమః.

పీఠిక.

శ్రీమత్సకలభువనకర్తయైన శ్రియఃపతికిం బ్రియతమంబై నిఖిలరసిక జనాహ్లాదభాజనంబై సర్వలోకవ్యాపకంబై విలసిల్లెడి భరతశాస్త్రము, శ్లో॥ శంభుర్గౌరీతథా బ్రహ్మమాధవో నందికేశ్వరః। దత్తిలః కోహళశ్చైవయాజ్ఞవల్క్యశ్చ నారదః॥ హనూమాన్విఘ్నరాజశ్చ షణ్ముఖోథ బృహస్పతిః। అర్జునో రావణశ్చైవ కన్యాబాణసుతాతథా॥ ఏతేభరతకర్తారో భువనేషు ప్రకీర్తితాః॥ అనగా, శివుడు, పార్వతి, బ్రహ్మ, విష్ణువు, నందికేశ్వరుడు, దత్తిలుడు-కోహళుడు, యాజ్ఞవల్క్యుడు, నారదుడు, ఆంజనేయుడు, విఘ్నేశ్వరుడు, సుబ్రహ్మణ్యుడు, బృహస్పతి, అర్జునుడు, రావణుడు, ఉషాకన్యక అనువారు భరతశాస్త్రకర్తలు అని లోకములయందు కొనియాడబడుచున్నారు. అనునీయర్థముగల ప్రమాణశ్లోకములచేత వన్నెకెక్కియున్నది, అట్లుండియు ప్రకృతమునందు మనవారందరును అభినయవిద్యను సాధారణవిద్యలలో నొకటిగా దలచియాదరింపకపోవుటయే గాక, అది కేవల పామరరంజకవిద్యయనియు, శిష్టులకు పరిగ్రహణీయము కాదనియు, నాట్యప్రవర్తకులకే యభ్యసనీయమనియు నుల్లంఘించియున్నారనుట యెల్లవారికిని తెల్లమే కదా? మోక్షసాధకమగు యోగశాస్త్రమును బోలిన యీశాస్త్రము ఇట్టిదశకు వచ్చుటకు నాయికానాయకవ్యాపారములను తదంగములయిన యితరవిషయములను జూపి ధర్మమునందు ప్రవృత్తిగలుగ జేయుటయే గాక గూఢార్థప్రదర్శకమునై, ఆంగికాభినయము వలన రసికులగు నభిజ్ఞులకు నానందప్రదమై యట్టి రసికాగ్రగణ్యులచే నాయభినయవిద్యా ప్రవీణులు సన్మానింపబడు విషయము కేవలనటీప్రేష్యముగా నెన్నబడుటయు, జనుల మనసులందు తోచు విషయములను అంగచలనాదులచే దెలిసికొనుటవలన కామవికారము కలుగుననుభ్రాంతియును కారణములగుచున్నవి. అట్లుగాక సూక్ష్మదృష్టిచే చక్కగా విచారించు నెడల ఈశాస్త్రము శృంగారరసాధిష్ఠాన దేవతయు లోకజనకుడునగు శ్రీకృష్ణదేవుని లీలావినోదములను ఆయా రసానుభవములతోడ నూహించి తెలిసికొనుటవలన బ్రహ్మజ్ఞానమును, ఆ జ్ఞానమువలన చూడబడునవి యన్నియు అస్థిరములయిన వ్యాపారములు అను తాత్పర్యమును, ఆతాత్పర్యముచేత అట్టివ్యాపారములందు విరక్తియు,

శాంతిదాంత్యాదివిశిష్టగుణములునుజనింపగానిత్యసుఖప్రదమయినబ్రహ్మా
నందమునుబొందించుననువిషయము తేటపడునుకనుకను,నాయినానాయ
కవ్యాపారములుజ్ఞానపాదార్థమునందుగురుశిష్యులయొక్క-సేవ్యసేవ
కభావబోధకములేగానియితరములుకావుఅనిబ్రహ్మాదులచేత చెప్పబడి
యున్నదికనుకను,ధర్మార్థకామమోక్షములనెడిచతుర్విధపురుషార్థ
ములకునుసాధకమును, సర్వోత్కృష్టమును దేవతాదికర్తృకమునునైన
యీభరతశాస్త్రముఎల్లవిధములచేతనుమనకుపరిగ్రహణీయమును అ
భ్యసనీయమునగును,అనివిచారించి, కాలానుసారముగాదినదినక్షీణదశ
నొందుచున్న దీనినియథోచితప్రచారమునకు తేదలచి, భరతకళలలో
నొకరగునందికేశ్వరునిచేతజెప్పబడిన యభినయదర్పణముఅనుగ్రంథము
నుతొలుతముద్రింపించిప్రకటించితిమి,అయినను అది యెల్లవారికి తేటతెల్ల
ముగాదెలియకయుండుటంబట్టి మ-రా-శ్రీ,విడవలపాటి-సుబ్బరామయ్య
సెట్టిగారుఅనువైశ్యశిఖామణిప్రేరేపణవలన,పతాకాదిముఖ్యహస్తముల
స్వరూపములను దెలిపెడి చిత్రపుగురుతులనాయాహస్తములలక్షణశ్లోక
ములకుమొదటజేర్చియు, గ్రంథాంతరములందుచెప్పబడిన ఆయాహస్త
ములయుత్పత్తికాలము, ఋషిదేవతాజాతివర్ణములు, మొదలగువాని
గూర్చియు,విశేషసంయుతహస్తములను,ప్రసిద్ధరాజులహస్తములను, పు
ణ్యనదులహస్తములను,అశ్వత్థాదివృక్షహస్తములను,సింహాదిమృగహస్త
ములను,హంసాదిపక్షిహస్తములను,నక్రాదిజలజంతుహస్తములను, శిరో
భేదాద్యనేకవిషయములనుసంగ్రహించియునిట్లుచేరిననన్నూటయెనిమిది
విషయములను తెలుపునట్టి శ్లోకములకు స్త్రీబాలకాదులకుగూడ తేటగా
దెలియునట్లుసులభములైనమాటలతో తెనుగుతాత్పర్యము వ్రాసి మూ
డవమారు పెద్దఅక్షరములతో ముద్రింపించితిమి.

ఇదిగాక అభినయమునందు నవరసములు మొదలగువానిని దెలుపదగిన
భరతరసప్రకరణమనెడిగ్రంథమునునిట్లె తెనుగుతాత్పర్యముతో మాచేత
ముద్రింపబడియున్నది.

ఇట్లు,

శ్రేయోభిలాషి-నీడామంగలం-మాడభూషి-తిరువేంకటాచార్యుల

కొమారుడగు రాజగోపాలాచార్యులు,

విషయసూచిక.

విషయసంఖ్య.		పుటసంఖ్య.
౧	గ్రంథానుపూర్వ్యమ్	౧
౨	నాట్యలక్షణమ్	
౩	నృత్తలక్షణమ్	
౪	నృత్యలక్షణమ్	
౫	లాస్యతాండవభేదమ్	
౬	సభాలక్షణమ్	౪
౭	సభానాయకలక్షణమ్	
౮	మంత్రిలక్షణమ్	౫
౯	రఙ్గలక్షణమ్	
౧౦	పాత్రలక్షణమ్	౬
౧౧	అపాత్రలక్షణమ్	౭
౧౨	కిఙ్కిణీలక్షణమ్	
౧౩	నటలక్షణమ్	
౧౪	పాత్రబహిఃప్రాణాః	౮
౧౫	అంతఃప్రాణాః	
౧౬	నీచనాట్యలక్షణమ్	
౧౭	నీచనాట్యదర్శనఫలమ్	
౧౮	నాట్యక్రమమ్	
౧౯	అభినయలక్షణమ్	౯
౨౦	అభినయవ్యుత్పత్తి	
౨౧	అఙ్గాః	౧౦
౨౨	ప్రత్యఙ్గాః	
౨౩	ఉపాఙ్గాః	
	శిరోభేదాః॥౯॥	
౨౪	సమశిరోలక్షణమ్	౧౧
౨౫	ఉద్వాహితలక్షణమ్	౧౨
౨౬	అధోముఖలక్షణమ్	

విషయసంఖ్య.			పుటసంఖ్య.
౨౭	ఆలోలితలక్షణమ్		
౨౮	ధుత	,,	
౨౯	కమ్పిత	,,	౧౩
౩౦	పరావృత్త	,,	
౩౧	ఉత్క్షిప్త	,,	
౩౨	పరివాహిత	,,	
	గ్రంథాంతరస్థశిరోభేదాః॥౨౪॥		
౩౩	ధుతశిరోలక్షణమ్		౧౪
౩౪	విధుత	,,	
౩౫	ఆధూత	,,	౧౫
౩౬	అవధూత	,,	
౩౭	కమ్పిత	,,	
౩౮	ఆకమ్పిత	,,	
౩౯	ఉద్వాహిత	,,	
౪౦	పరివాహిత	,,	౧౬
౪౧	అఞ్చిత	,,	
౪౨	నిహాఞ్చిత	,,	
౪౩	పరావృత్త	,,	
౪౪	ఉత్క్షిప్త	,,	౧౭
౪౫	అధోముఖ	,,	
౪౬	లోలిత	,,	
౪౭	తిర్యఙ్నతోన్నతలక్షణమ్		
౪౮	స్కంధానత	,,	
౪౯	ఆరాత్రిక	,,	౧౮
౫౦	సమ	,,	
౫౧	పార్శ్వాభిముఖలక్షణమ్		
౫౨	సౌమ్య	,,	

విషయసంఖ్యా.		పుటసంఖ్యా.	విషయసంఖ్యా.		పుటసంఖ్యా.
౫౩	ఆలోళితలక్షణమ్		౮౧	దూరలక్షణమ్	
౫౪	తిరశ్చీన ,,		౮౨	ఇంగిత ,,	
౫౫	ప్రకమ్పిత ,,	౧౯	౮౩	విలోకిత ,,	౨౫
౫౬	సౌన్దర్య ,,		౮౪	వితర్కిత ,,	
	దృష్టిభేదాః॥౩౮॥		౮౫	శఙ్కిత ,,	
౫౮	సమదృష్టిలక్షణమ్		౮౬	అభితప్త ,,	
౫౯	ఆలోకిత ,,	౨౦	౮౭	అవలోకిత ,,	
౬౦	సాచీ ,,		౮౮	శూన్య ,,	౨౬
౬౧	ప్రలోకిత ,,		౮౯	హృష్ట ,,	
౬౨	నిమీలిత ,,		౯౦	ఉగ్ర ,,	
౬౩	ఉల్లోకిత ,,		౯౧	విభ్రాంత ,,	
౬౪	అనువృత్త ,,	౨౧	౯౨	శ్రాంత ,,	
౬౫	అవలోకిత ,,		౯౩	మీలిత ,,	
	గ్రంథాంతరస్థదృష్టిభేదాః॥౪౪॥		౯౪	సూచన ,,	౨౭
౬౬	సమదృష్టిలక్షణమ్		౯౫	లజ్జిత ,,	
౬౭	ప్రలోకిత ,,	౨౨	౯౬	మలిన ,,	
౬౮	స్నిగ్ధ ,,		౯౭	త్రస్త ,,	
౬౯	శృంగార ,,		౯౮	మ్లాన ,,	
౭౦	ఉల్లోకిత ,,		౯౯	ముకుళ ,,	
౭౧	అద్భుత ,,		౧౦౦	కుంచిత ,,	౨౮
౭౨	కరుణా ,,		౧౦౧	ఆకాశ ,,	
౭౩	విస్మయ ,,	౨౩	౧౦౨	అర్ధముకుళ ,,	
౭౪	దృప్త ,,		౧౦౩	అనువృత్త ,,	
౭౫	విషణ్ణ ,,		౧౦౪	విప్లుత ,,	
౭౬	భయఙ్కర ,,		౧౦౫	జిహ్మ ,,	
౭౭	సాచీ ,,	౨౪	౧౦౬	విశోక ,,	
౭౮	ద్రుత ,,		౧౦౭	మదిర ,,	౨౯
౭౯	వీర ,,		౧౦౮	హృద్య ,,	
౮౦	రౌద్ర ,,		౧౦౯	లలిత ,,	

విషయసంఖ్య.		పుటసంఖ్య.
	గ్రంథాంతరస్థభ్రూభేదాః॥ ౬॥	
౧౧౦	సహజభ్రూలక్షణమ్	
౧౧౧	పతితభ్రూ ,,	౩౦
౧౧౨	ఉత్క్షిప్త ,,	
౧౧౩	చతుర ,,	
౧౧౪	రేచిత ,,	
౧౧౫	కుఞ్చిత ,,	
	గ్రీవాభేదాః॥ ౪॥	
౧౧౬	సున్దరీగ్రీవాలక్షణమ్	౩౧
౧౧౭	తిరశ్చీన ,,	
౧౧౮	పరివర్తిత ,,	
౧౧౯	ప్రకమ్పిత ,,	౩౨
	హస్తప్రాణాః॥౧౨॥	
౧౨౦	ప్రసారణప్రాణలక్షణమ్.	
౧౨౧	కుఞ్చిత ,,	
౧౨౨	రేచిత ,,	
౧౨౩	పుఙ్ఖిత ,,	
౧౨౪	అపవేష్టిత ,,	౩౩
౧౨౫	ప్రేరిత ,,	
౧౨౬	ఉద్వేష్టిత ,,	
౧౨౭	వ్యావృత్తి ,,	
౧౨౮	పరివృత్తి ,,	
౧౨౯	సఙ్కేత ,,	
౧౩౦	చిహ్న ,,	
౧౩౧	పదార్థటీక ,,	౩౪
	అసంయుతహస్తాః॥ ౩౧॥	
౧౩౨	పతాకహస్తలక్షణమ్.	౩౫
౧౩౩	త్రిపతాక ,,	౩౭
౧౩౪	అర్ధపతాక ,,	౩౯
౧౩౫	మయూర ,,	౪౦
౧౩౬	అర్ధచన్ద్ర ,,	
౧౩౭	అరాళ ,,	౪౨
౧౩౮	శుకతుండ ,,	౪౩
౧౩౯	ముష్టి ,,	౪౪
౧౪౦	శిఖర ,,	౪౫
౧౪౧	కపిత్థ ,,	౪౬
౧౪౨	కటకాముఖ ,,	౪౭
౧౪౩	సూచీ ,,	౪౮
౧౪౪	చన్ద్రకళ ,,	౫౦
౧౪౫	కోశ ,,	
౧౪౬	సర్పశీర్ష ,,	౫౧
౧౪౭	మృగశీర్ష ,,	౫౨
౧౪౮	సింహాముఖ ,,	౫౩
౧౪౯	లాఙ్గూల ,,	౫౪
౧౫౦	సోలపద్మ ,,	౫౫
౧౫౧	చతుర ,,	౫౬
౧౫౨	భ్రమర ,,	౫౭
౧౫౩	హంసాస్య ,,	౫౮
౧౫౪	హంసపక్ష ,,	౫౯
౧౫౫	సందంశ ,,	౬౦
౧౫౬	ముకుళ ,,	౬౧
౧౫౭	తామ్రచూడ ,,	౬౨
౧౫౮	త్రిశూల ,,	౬౩
౧౫౯	ఊర్ణనాభ ,,	౬౪
౧౬౦	బాణ ,,	
౧౬౧	అర్ధసూచి ,,	
	సంయుతహస్తాః॥౨౪॥	
౧౬౨	అంజలిహస్తలక్షణమ్.	౬౫

విషయసంఖ్య.		పుటసంఖ్య.
౧౬౩ కపోత	,,	౬౬
౧౬౪ కర్కట	,,	౬౭
౧౬౫ స్వస్తిక	,,	
౧౬౬ డోలా	,,	
౧౬౭ పుష్పపుట	,,	౬౮
౧౬౮ ఉత్సఙ్గ	,,	౬౯
౧౬౯ శివలిఙ్గ	,,	
౧౭౦ కటకావర్ధన	,,	
౧౭౧ కర్తరీస్వస్తిక	,,	౭౦
౧౭౨ శకట	,,	
౧౭౩ శఙ్ఖ	,,	
౧౭౪ చక్ర	,,	౭౧
౧౭౫ సమ్పుట	,,	
౧౭౬ పాశ	,,	
౧౭౭ కీలక	,,	
౧౭౮ మత్స్య	,,	
౧౭౯ కూర్మ	,,	౭౨
౧౮౦ వరాహ	,,	
౧౮౧ గరుడ	,,	
౧౮౨ నాగబంధ	,,	
౧౮౩ ఖట్వా	,,	౭౩
౧౮౪ భేరుణ్డ	,,	
౧౮౫ అవహిత్థ	,,	
గ్రన్థాన్తరస్థసంయుతహస్తాః॥ ౨౬॥		
౧౮౬ గజదన్తహస్తలక్షణమ్		౭౪
౧౮౭ చతురశ్ర	,,	
౧౮౮ తలముఖ	,,	
౧౮౯ స్వస్తిక	,,	౭౫
౧౯౦ ఆవిద్ధవక్ర	,,	
౧౯౧ రేచిత	,,	
౧౯౨ నితమ్బ	,,	౭౬
౧౯౩ లతా	,,	
౧౯౪ పక్షవఞ్చిత	,,	
౧౯౫ పక్షప్రద్యోత	,,	౭౭
౧౯౬ గరుడపక్ష	,,	
౧౯౭ నిషేధ	,,	
౧౯౮ మకర	,,	
౧౯౯ వర్ధమాన	,,	౭౮
౨౦౦ ఉద్వృత్త	,,	
౨౦౧ విప్రకీర్ణ	,,	
౨౦౨ అరాళకటకాముఖ		౭౯
౨౦౩ సూచ్యాస్య	,,	
౨౦౪ అర్ధరేచిత	,,	
౨౦౫ కేశబంధ	,,	
౨౦౬ ముష్టిస్వస్తిక	,,	౮౦
౨౦౭ నళినీపద్మకోశ	,,	
౨౦౮ ఉద్వేష్టితాలపద్మ		
౨౦౯ ఉల్బణ	,,	౮౧
౨౧౦ లాలిత	,,	
అన్యగ్రం॥ సంయుతహస్తాః॥ ౨౩॥		
౨౧౧ విప్రకీర్ణహస్తలక్షణమ్.		
౨౧౨ గజదంత	,,	
౨౧౩ తాలముఖ	,,	౮౨
౨౧౪ సూచీవిద్ధ	,,	
౨౧౫ పల్లవ	,,	
౨౧౬ నితమ్బ	,,	౮౩
౨౧౭ కేశబంధ	,,	
౨౧౮ లతా	,,	

విషయసంఖ్య.		పుటసంఖ్య.
౨౧౯ ద్విరద	,,	౮౪
౨౨౦ ఉద్వృత్త	,,	
౨౨౧ సంయమ	,,	
౨౨౨ ముద్రా	,,	౮౫
౨౨౩ అజముఖ	,,	
౨౨౪ అర్ధముకుళ	,,	
౨౨౫ రేచిత	,,	
౨౨౬ కుశల	,,	౮౬
౨౨౭ పక్షవత	,,	
౨౨౮ తిలక	,,	
౨౨౯ ఉత్తానవంచిత	,,	
౨౩౦ వర్ధమాన	,,	౮౭
౨౩౧ జ్ఞాన	,,	
౨౩౨ వైష్ణవ	,,	
౨౩౩ ఖణ్డచతుర	,,	౮౮
౨౩౪ అర్ధచతుర	,,	
౨౩౫ లీనముద్రా	,,	
బాంధవ్యహస్తాః ౧౧		
౨౩౬ దమ్పతీహస్తలక్షణమ్.		
౨౩౭ మాతృ	,,	౮౯
౨౩౮ పితృ	,,	
౨౩౯ శ్వశ్రూ	,,	
౨౪౦ శ్వశుర	,,	
౨౪౧ భర్తృభ్రాతృ	,,	
౨౪౨ ననందా	,,	౯౦
౨౪౩ జ్యేష్ఠకనిష్ఠభ్రాతృ		
౨౪౪ స్నుషా	,,	
౨౪౫ భర్తృ	,,	
౨౪౬ సపత్నీ	,,	

విషయసంఖ్య.		పుటసంఖ్య.
దేవతాహస్తాః ౧౬		
౨౪౭ బ్రహ్మాహస్తలక్షణమ్		౯౧
౨౪౮ శమ్భు	,,	
౨౪౯ విష్ణు	,,	
౨౫౦ సరస్వతీ	,,	
౨౫౧ పార్వతీ	,,	
౨౫౨ లక్ష్మీ	,,	౯౨
౨౫౩ విఘ్నేశ్వర	,,	
౨౫౪ షణ్ముఖ	,,	
౨౫౫ మన్మథ	,,	
౨౫౬ ఇంద్ర	,,	
౨౫౭ అగ్ని	,,	
౨౫౮ యమ	,,	౯౩
౨౫౯ నైఋతి	,,	
౨౬౦ వరుణ	,,	
౨౬౧ వాయు	,,	
౨౬౨ కుబేర	,,	
నవగ్రహహస్తాః ౧౪		
౨౬౩ సూర్యహస్తలక్షణమ్.		
౨౬౪ చన్ద్ర	,,	
౨౬౫ అఙ్గారక	,,	౯౪
౨౬౬ బృహస్పతి	,,	
౨౬౭ శుక్ర	,,	
౨౬౮ శనైశ్చర	,,	
౨౬౯ రాహు	,,	
౨౭౦ కేతు	,,	౯౫
దశావతారహస్తాః ౧౦		
౨౭౨ మత్స్యావతారహస్తలక్షణం		
౨౭౩ కూర్మావతార	,,	

విషయసంఖ్య.		పుటసంఖ్య.
౧౬౩ కపోత	,,	౬౬
౧౬౪ కర్కట	,,	౬౭
౧౬౫ స్వస్తిక	,,	
౧౬౬ డోలా	,,	
౧౬౭ పుష్పపుట	,,	౬౮
౧౬౮ ఉత్సఙ్గ	,,	౬౯
౧౬౯ శివలిఙ్గ	,,	
౧౭౦ కటకావర్ధన	,,	
౧౭౧ కర్తరీస్వస్తిక	,,	౭౦
౧౭౨ శకట	,,	
౧౭౩ శఙ్ఖ	,,	
౧౭౪ చక్ర	,,	౭౧
౧౭౫ సమ్పుట	,,	
౧౭౬ పాశ	,,	
౧౭౭ కీలక	,,	
౧౭౮ మత్స్య	,,	
౧౭౯ కూర్మ	,,	౭౨
౧౮౦ వరాహ	,,	
౧౮౧ గరుడ	,,	
౧౮౨ నాగబంధ	,,	
౧౮౩ ఖట్వా	,,	౭౩
౧౮౪ భేరుణ్డ	,,	
౧౮౫ అవహిత్థ	,,	
గ్రన్థాన్తరస్థసంయుతాహస్తాః॥ ౨౬॥		
౧౮౬ గజదన్తహస్తలక్షణమ్		౭౪
౧౮౭ చతురశ్ర	,,	
౧౮౮ తలముఖ	,,	
౧౮౯ స్వస్తిక	,,	౭౫
౧౯౦ ఆవిద్ధవక్ర	,,	
౧౯౧ రేచిత	,,	
౧౯౨ నితమ్బ	,,	౭౬
౧౯౩ లతా	,,	
౧౯౪ పక్షవఞ్చిత	,,	
౧౯౫ పక్షప్రద్యోత	,,	౭౭
౧౯౬ గరుడపక్ష	,,	
౧౯౭ నిషేధ	,,	
౧౯౮ మకర	,,	
౧౯౯ వర్ధమాన	,,	౭౮
౨౦౦ ఉద్వృత్త	,,	
౨౦౧ విప్రకీర్ణ	,,	
౨౦౨ అరాళకటకాముఖ		౭౯
౨౦౩ సూచ్యాస్య	,,	
౨౦౪ అర్ధరేచిత	,,	
౨౦౫ కేశబంధ	,,	
౨౦౬ ముష్టిస్వస్తిక	,,	౮౦
౨౦౭ నళినీపద్మకోశ	,,	
౨౦౮ ఉద్వేష్టితాలపద్మ		
౨౦౯ ఉల్బణ	,,	౮౧
౨౧౦ లాలిత	,,	
అన్యగ్రం॥ సంయుతహస్తాః॥ ౨౩॥		
౨౧౧ విప్రకీర్ణహస్తలక్షణమ్.		
౨౧౨ గజదంత	,,	
౨౧౩ తాలముఖ	,,	౮౨
౨౧౪ సూచీవిద్ధ	,,	
౨౧౫ పల్లవ	,,	
౨౧౬ నితమ్బ	,,	౮౩
౨౧౭ కేశబంధ	,,	
౨౧౮ లతా	,,	

విషయసంఖ్య.		పుటసంఖ్య.
౨౧౯ ద్విరథ	,,	౮౪
౨౨౦ ఉర్ధ్వవృత	,,	
౨౨౧ సంయమ	,,	
౨౨౨ ముద్రా	,,	౮౫
౨౨౩ అజముఖ	,,	
౨౨౪ అర్ధముకుళ	,,	
౨౨౫ రేచిత	,,	
౨౨౬ కుశల	,,	౮౬
౨౨౭ పక్షవత	,,	
౨౨౮ తిలక	,,	
౨౨౯ ఉత్థానవంచిత	,,	
౨౩౦ వర్ధమాన	,,	౮౭
౨౩౧ జ్ఞాన	,,	
౨౩౨ వైష్ణవ	,,	
౨౩౩ ఖణ్డచతుర	,,	౮౮
౨౩౪ అర్ధచతుర	,,	
౨౩౫ లీనముద్రా	,,	
బాంధవ్యహస్తాః ॥ ౧౧॥		
౨౩౬ దమ్పతీహస్తలక్షణమ్.		
౨౩౭ మాతృ	,,	౮౯
౨౩౮ పితృ	,,	
౨౩౯ శ్వశ్రూ	,,	
౨౪౦ శ్వశుర	,,	
౨౪౧ భర్తృభ్రాతృ	,,	
౨౪౨ ననందా	,,	౯౦
౨౪౩ జ్యేష్ఠకనిష్ఠభ్రాతృ		
౧౪౪ స్నుషా	,,	
౨౪౫ భర్తృ	,,	
౨౪౬ సపత్ని	,,	

విషయసంఖ్య.		పుటసంఖ్య.
దేవతాహస్తాః ॥ ౧౬॥		
౨౪౭ బ్రహ్మహస్తలక్షణమ్.		౯౧
౨౪౮ శమ్భు	,,	
౨౪౯ విష్ణు	,,	
౨౫౦ సరస్వతీ	,,	
౨౫౧ పార్వతీ	,,	
౨౫౨ లక్ష్మి	,,	౯౨
౨౫౩ విఘ్నేశ్వర	,,	
౨౫౪ షణ్ముఖ	,,	
౨౫౫ మన్మథ	,,	
౨౫౬ ఇంద్ర	,,	
౨౫౭ అగ్ని	,,	
౨౫౮ యమ	,,	౯౩
౨౫౯ నైఋతి	,,	
౨౬౦ వరుణ	,,	
౨౬౧ వాయు	,,	
౨౬౨ కుబేర	,,	
నవగ్రహహస్తాః ॥ ౧౪॥		
౨౬౩ సూర్యహస్తలక్షణమ్.		
౨౬౪ చన్ద్ర	,,	
౨౬౫ అఙ్గారక	,,	౯౪
౨౬౭ బృహస్పతి	,,	
౨౬౮ శుక్ర	,,	
౨౬౯ శనైశ్చర	,,	
౨౭౦ రాహు	,,	
౨౭౧ కేతు	,,	౯౫
దశావతారహస్తాః॥౧౦॥		
౨౭౨ మత్స్యావతారహస్తలక్షణం		
౨౭౩ కూర్మావతార	,,	

విషయసంఖ్య.	పుటసంఖ్య.
౨౭౪ వరాహావతారలక్షణమ్	
౨౭౫ నరసింహావతార ,,	
౨౭౬ వామనావతార ,,	౯౬
౨౭౭ పరశురామావతార ,,	
౨౭౮ రఘురామావతార ,,	
౨౭౯ బలరామావతార ,,	
౨౮౦ కృష్ణావతార ,,	
౨౮౧ కల్క్యవతార ,,	
౨౮౨ రాక్షస ,,	౯౭

చతుర్వర్ణహస్తాః॥౪॥

విషయసంఖ్య.	పుటసంఖ్య.
౨౮౩ బ్రాహ్మణహస్తలక్షణమ్	
౨౮౪ క్షత్రియ ,,	
౨౮౫ వైశ్య ,,	
౨౮౬ శూద్ర ,,	

ప్రసిద్ధరాజహస్తాః॥౨౮॥

విషయసంఖ్య.	పుటసంఖ్య.
౨౮౭ హరిశ్చంద్రహస్తలక్షణమ్	౯౮
౨౮౮ నళమహారాజ ,,	
౨౮౯ పురుమహారాజ ,,	
౨౯౦ కుత్స ,,	
౨౯౧ పురూరవ ,,	
౨౯౨ సగర ,,	
౨౯౩ దిలీప ,,	
౨౯౪ అమ్బరీష ,,	
౨౯౫ శిబి ,,	
౨౯౬ కార్తవీర్య ,,	
౨౯౭ రావణ ,,	
౨౯౮ ధర్మరాజ ,,	
౨౯౯ అర్జున ,,	
౩౦౦ భీమసేన ,,	
౩౦౧ శైబ్యహస్తలక్షణమ్	
౩౦౨ నకులహస్తలక్షణమ్	
౩౦౩ సహదేవ ,,	
౩౦౪ నహుష ,,	
౩౦౫ యయాతి ,,	
౩౦౬ భగీరథ ,,	
౩౦౭ మాంధాతృ ,,	
౩౦౮ మరుత్త ,,	
౩౦౯ రఘుమహారాజ ,,	
౩౧౦ దశరథ ,,	
౩౧౧ రామ ,,	
౩౧౨ భరత ,,	
౩౧౩ లక్ష్మణ ,,	
౩౧౪ శత్రుఘ్న ,,	

సముద్రాః॥౭॥

విషయసంఖ్య.	పుటసంఖ్య.
౩౧౫ లవణసముద్రహస్తల	౧౦౦
౩౧౬ ఇక్షుసముద్ర ,,	
౩౧౭ సురా ,,	
౩౧౮ సర్పి ,,	
౩౧౯ దధి ,,	౧౦౧
౩౨౦ క్షీర ,,	
౩౨౧ శుద్ధోదక ,,	

పుణ్యనదీహస్తాః॥౧౪॥

విషయసంఖ్య.	పుటసంఖ్య.
౩౨౨ గంగానదీహస్తలక్షణమ్	
౩౨౩ యమునా ,,	
౩౨౪ కృష్ణవేణీ ,,	
౩౨౫ కావేరీ ,,	
౩౨౬ సరస్వతీ ,,	
౩౨౭ నర్మదా ,,	

విషయసంఖ్య.	పుటసంఖ్య.
౩౩౮ తుంగభద్రాహస్తలక్షణం	
౩౩౯ శరావతీ	,,
౩౪౦ వేత్రవతీ	,,
౩౪౧ చంద్రభాగా	,,
౩౪౨ సరయూ	,,
౩౪౩ భీమరథీ	,,
౩౪౪ సువర్ణముఖీ	,,
౩౪౫ పాపనాశనీ	,,
౩౪౬ ఊర్ధ్వలోక	,, ౧౦౨
౩౪౭ అధోలోక	,,
వృక్షహస్తాః॥ ౨౩॥	
౩౪౮ అశ్వత్థహస్తలక్షణమ్	౧౦౩
౩౪౯ కదళీ	,,
౩౫౦ నారంగ	,,
౩౫౧ లికుచ	,,
౩౫౨ పనస	,,
౩౫౩ బిల్వ	,,
౩౫౪ పున్నాగ	,,
౩౫౫ మందార	,,
౩౫౬ వకుళ	,,
౩౫౭ వట	,,
౩౫౮ అర్జున	,,
౩౫౯ పాటలీ	,,
౩౬౦ హింతాల	,,
౩౬౧ పూగ	,, ౧౦౪
౩౬౨ చమ్పక	,,
౩౬౩ ఖదిర.	,,
౩౬౪ శమీ	,,
౩౬౫ అశోక	,,
౩౬౬ సిందువారహస్తలక్షణమ్	
౩౬౭ ఆమలక	,,
౩౬౮ కురవక	,, ౧౦౫
౩౬౯ కపిత్థ	,,
౩౭౦ కేతకీ	,,
౩౭౧ శింశపా	,,
౩౭౨ నిమ్బ	,,
౩౭౩ సాల	,,
౩౭౪ పారిజాత	,,
౩౭౫ తింత్రిణీ	,,
౩౭౬ జమ్బూ	,,
౩౭౭ పాలాశ	,,
౩౭౮ రసాల	,, ౧౦౬
సింహాదిమృగహస్తాః॥ ౨౧॥	
౩౭౯ సింహహస్తలక్షణమ్	
౩౮౦ వ్యాఘ్ర	,,
౩౮౧ సూకర	,,
౩౮౨ కపి	,,
౩౮౩ భల్లూక	,,
౩౮౪ మార్జార	,, ౧౦౭
౩౮౫ చమరీమృగ	,,
౩౮౬ గోధా	,,
౩౮౭ శల్యమృగ	,,
౩౮౮ కురంగ	,,
౩౮౯ కృష్ణసార	,,
౩౯౦ గోకర్ణ	,, ౧౦౮
౩౯౧ మూషిక	,,
౩౯౨ గిరికా	,,
౩౯౩ శశ	,,

విషయసంఖ్య.		పుటసంఖ్య.
౩౯౪	వృశ్చికహస్తలక్షణమ్	
౩౯౫	శునక ,,	
౩౯౬	ఉష్ట్ర ,,	
౩౯౭	అజ ,,	
౩౯౮	గార్దభ ,,	
౩౯౯	వృషభ ,,	౧౦౯
౪౦౦	ధేను ,,	
	పక్షిహస్తా॥ ౨౧॥	
౪౦౧	పారావతహస్తలక్షణమ్	
౪౦౨	కపోత ,,	
౪౦౩	శశాదన ,,	౧౧౦
౪౦౪	ఉలూక ,,	
౪౦౫	గండభేరుండ ,,	
౪౦౬	చాతక ,,	
౪౦౭	కుక్కుట ,,	
౪౦౮	పిక ,,	
౪౦౯	వాయస ,,	
౪౧౦	కురర ,,	౧౧౧

విషయసంఖ్య.		పుటసంఖ్య.
౪౧౧	శుకహస్తలక్షణమ్	
౪౧౨	సారస ,,	
౪౧౩	బక ,,	
౪౧౪	క్రౌఞ్చ ,,	
౪౧౫	ఖద్యోత ,,	౧౧౨
౪౧౬	భ్రమర ,,	
౪౧౬	మయూర ,,	
౪౧౭	హంస ,,	
౪౧౮	చక్రవాక ,,	
౪౧౯	కోయష్టిక ,,	
౪౨౦	వ్యాళి ,,	౧౧౩
	జలజంతుహస్తా॥ ౧౩॥	
౪౨౧	భేకహస్తలక్షణమ్	
౪౨౨	కుళీరహస్తలక్షణమ్	
౪౨౩	రక్తపాయిహస్తలక్షణమ్	
౪౨౪	నక్రహస్తలక్షణమ్	
౪౨౫	డుండుభహస్తలక్షణమ్	

విషయసూచికసమాప్తం.

ఈపుస్తకము వలయువారలు దిగువసంతకము చేసియుండు వారి పేరిటికివ్రాసి వి. పి. మూలకముగా తెప్పించుకొనవచ్చును.

తి॥ స్వామినాథశాస్త్రి.

శాస్త్రసంజీవినీముద్రాక్షరశాలా

నెం॥ ౩౧౩- టంకశాలవీధి.

మింట్ బిల్డింగ్ మదరాస్.

శుభమస్తు.

శ్రీహయగ్రీవాయనమః.

నన్దికేశ్వర ప్రోక్తా

అభినయదర్పణం.

ఇష్టదేవతాప్రార్థనా.

శ్లో॥ ఆఙ్గికంభువనంయస్య వాచికంసర్వవాఙ్మయమ్।
ఆహార్యంచన్ద్రతారాదితన్నుమస్సాత్త్వికంశివమ్॥

తా॥ లోకము, ఏశివునియొక్క-అఙ్గాభినయమో; వాఙ్మయములైనవియెల్లఏశివునియొక్క వాచికాభినయమో; చంద్రతారాదులుఏశివునియొక్క ఆహార్యాభినయమో; అటువంటిసత్త్వప్రధానుండైన శివునికినమస్కరించెదను.

ఇంద్ర ఉవాచ॥ శ్లో॥ కళ్యాణాచలవాసాయ కరుణారససిన్ధవే।
నమోఽస్తునందికేశాయ నాట్యశాస్త్రార్థదాయినే॥

తా॥ కైలాసపర్వతనిలయుడును దయాసముద్రుడునునాట్యశాస్త్రార్థప్రదుడునైన నందికేశ్వరునికి నమస్కరించెదను.

నన్దికేశ్వర ఉవాచ॥శ్లో॥స్వాగతంతేసురాధీశ కుశలంత్రిదివౌకసామ్।
కిమర్థమాగతంబ్రూహి భవతామమసన్నిధౌ॥

తా॥ ఓయింద్రుడా? నీరాకమంచిది, స్వర్గవాసులందరునుక్షేమమా? నాదగ్గరకేమిటికివచ్చితివి చెప్పుము.

ఇన్ద్ర ఉవాచ॥శ్లో॥త్వదీయకృపయాపూర్వంనాట్యశాలామలఙ్కృతామ్।త్వదీయనర్తకస్సోఽయంత్వత్కృపామభివాఞ్ఛతి॥

తా॥ ఓయినందికేశ్వరుడా? తొల్లినీకృపారసముచేనలంకరింపబడిననర్తనశాలాధిపతియైన యీనీదాసుడగు నర్తకుడునీదయనుగోరివచ్చియున్నాడు.

నన్దికేశ్వర ఉవాచ॥శ్లో॥ మయావిధేయంకింతస్యవదవాసవతత్త్వతః॥

తా॥ ఓయింద్రుడా? వానికినాచేతజేయదగినదియేమున్నది - దానినిజముగజెప్పుము.

ఇన్ద్రఉవాచ॥శ్లో॥దైతేయనాట్యశాలాయాంసత్తికో నటశేఖరః।
తంవిజేతుమయంనాట్యవినోదైఃక్రమవేదిభిః।
భవద్విరచితంగ్రంథంభరతాఽర్ణవమిచ్ఛతి॥

తా॥ అసురనాట్యశాలయందు నటశేఖరుడనెడునటుడుగలడు-వాని నాట్యక్రమములను దేటపరచువిన్యాసములచే జయించుటకు మీచేరచియింపబడిన భరతార్ణవమనెడు గ్రంథమునపేక్షించుచున్నాడు.

నన్దికేశ్వరఉవాచ॥శ్లో॥చతుస్సహస్రసంఖ్యాతైర్గ్రంథైశ్చపరిపూరితమ్।భరతాఽర్ణవశాస్త్రంస్తుసుమతేశ్రుణుసాదరమ్॥

తా॥ ఓయింద్రుడా; నాలుగువేలగ్రంథములుగల భరతార్ణవమనెడు గ్రంథమునుజెప్పెదను - నీవత్యంతప్రీతిగలవాడవై వినుము.

ఇన్ద్రఉవాచ॥ శ్లో॥నన్దికేశదయామూర్తేవిస్తరాత్సంవిహాయమే।
సంక్షిప్యనాట్యశాస్త్రాఽర్థంక్రమపూర్వముదాహర॥

తా॥ దయామూర్తియైననందికేశ్వరుడా! ఈగ్రంథమునుసంగ్రహించినాట్యశాస్త్రమాత్రాఽర్థములను యథాక్రమముగానాకుజెప్పుము.

నన్దికేశ్వరఉవాచ॥శ్లో॥ వదామిసుమతేదేవసంక్షిప్యభరతాఽర్ణవమ్।
దర్పణాఖ్యమిదంసూక్ష్మమవధారయసాదరమ్॥

తా॥ ఓయింద్రుడా! భరతార్ణవమనెడుగ్రంథమును సంగ్రహించికొంచెముగాజేయబడినదర్పణమను నీగ్రంథమునుజెప్పెదను-దీనినాదరణగలవాడవై వినుము.

శ్లో॥ నాట్యంనృత్తంనృత్యమితిమునిభిఃపరికీర్తితమ్॥

తా॥ ఓయింద్రుడా! ఇదిఋషులచేనాట్యము నృత్తము నృత్యముఅని మూడువిధములవిభాగించి జెప్పబడియున్నది.

శ్లో॥ నాట్యంతన్నాటకేష్వేనయోజ్యంపూర్వకథాయుతమ్॥

తా॥నాట్యమనునదియెట్టిదనగా - నాటకమునందు పూర్వకథతోడ వినియోగింపబడునది.

శ్లో॥ రసభావవిహీనంతునృత్తమిత్యభిధీయతే॥

తా॥ నృత్తమనగా-రసభావములచేత తక్కువపడినదై తాళలయానుగుణ్యమైయుండునది.

శ్లో॥ రసభావవ్యంజకాఽదియుతంనృత్యమితీర్యతే॥

తా॥నృత్యమనగా-రసము,భావము,మొదలగువానితోగూడియుండునది.

శ్లో॥ ఏతత్త్రియంద్విధాభిన్నంలాస్యతాణ్డవసంజ్ఞికమ్॥

తా॥ ఈనాట్య నృత్త నృత్యములు మూఁడును మరలలాస్యమనియు, తాండవమనియు రెండువిధములుగా విభజింపబడియున్నవి.

శ్లో॥ సుకుమారంతయుతల్లాస్య ముద్ధతంతాణ్డవంవిదుః॥

తా॥ కూర్చుండియభినయించునట్టివి యెల్లనులాస్యమనియు, నిలిచి యభినయించునవియెల్లనుతాండవమనియు తెలియదగినది.

శ్లో॥ ద్రష్టవ్యౌనాట్యనృత్యేచ పర్వకాలేవిశేషతః॥

తా॥ నాట్యనృత్యములురెండునుపర్వకాలములయందు తప్పకచూడదగినవి. అది శ్రేయస్కరమనుట.

శ్లో॥ నృత్యంతత్రనరేన్ద్రాణా మభిషేకేమహోత్సవే।
యాత్రాయాం దేవయాత్రాయాంవివాహేప్రియసఙ్గమే॥
నగరాణామగారాణాంప్రవేశేపుత్రజన్మని।
శుభార్థిభిఃప్రయోక్తవ్యం మాఙ్గళ్యంసర్వకర్మసు॥

తా ॥ మీదజెప్పబడినమూఁటిలో మూఁడవదియగు నృత్యము మేలు కోరినవారిచే పట్టాభిషేకము, తిరునాళ్ల, ఊరేగింపు, దేవునియూరేగింపు, పెండ్లి, మిత్రసభ, పురప్రవేశము, గృహప్రవేశము, పుత్రోత్సవము వీనియందుజరపవలయును.

శ్లో॥ఋగ్యజుస్సామవేదేభ్యో వేదాచ్చాఽథర్వణాత్క్రమాత్ । పాఠ్యంచాఽభినయంగీతంరసాన్సఙ్గృహ్యపద్మభూః॥ వ్యరీరచచ్ఛాస్త్రమిదంధర్మకామార్థసిద్ధిదం। దుఃఖార్తిశోకనిర్వేదఖేదవిచ్ఛేదసాధనమ్॥ అపిబ్రహ్మపరానన్దాదిదమభ్యధికంభవేత్॥

తా॥ పూర్వకాలమునందు బ్రహ్మదేవుడు ఋగ్వేదమునుండిపాఠ్యమును, యజుర్వేదమునుండి యభినయమును, సామవేదమునుండి గానమును, అథర్వణవేదమునుండి రసములను, సంగ్రహించి యీశాస్త్రమునుచేసెను. ఇదిధర్మార్థకామమోక్షములను ఇచ్చునదియు కాక దుఃఖము, ఆర్తి, శోకము, నిర్వేదము, ఖేదము, మొదలైనవానిని బోఁగొట్టునదియు అగును. మరియుబ్రహ్మానందమునకంటె ఎచ్చైనయానందమును గలుగజేయునది. కలహము, వస్తునాశ, ప్రయత్నభంగాదులచేత గలుగునది దుఃఖము. ఇతరులుచేయుహింసాదులచేత గలుగునదిఆర్తి. మరణము మొదలగువానిచేతసంభవించునది శోకము, తనకిష్టవస్తుప్రాప్తి

కాసపుడును సారహీనతలోచినపుడును కలుగునది నిర్వేదము. గతశోక కృత్యములను తలచినపుడు పుట్టునది ఖేదము.

శ్లో॥ తత్రనృత్యంమహారాజ సభాయాంకల్పయేత్సదా॥

తా॥ ఈమీాదజెప్పిన మాటయందును నృత్యముమహారాజసభలోనెల్లప్పుడునుసంతోషముతోనడపుచుండవలయును. —సభాలక్షణమ్.—

శ్లో॥ సభాకల్పతరుర్భాతి వేదశాఖోపశోభితః।
శాస్త్రపుష్పసమాకీర్ణో విద్వద్భ్రమరసంయుతః॥

తా॥ సభయనెడికల్పవృక్షము వేదములనెడి కొమ్మలచేత ప్రకాశించునదియు, శాస్త్రములనెడి పుష్పములచేత నిండుకొన్నదియును, విద్వాంసులనెడి తుమ్మెదలతోగూడినదియునై వెలుగుచున్నది.

శ్లో॥ సత్యాచారసభాగుణోజ్జ్వలసభా సద్ధర్మకీర్తిస్సభా
వేదాలఙ్కృతరాజపూజితసభా వేదాన్తవేద్యాసభా॥
వీణావాణివిశేషలక్షితసభా విఖ్యాతవీరాసభా
రాజద్రాజకుమారశోభితసభా రాజత్ప్రకాన్తిస్సభా॥

తా॥ సత్యములెప్పక నడపువారుగలదియును, సద్గుణములచే మెరయునదియును, మంచిదర్మనమునుకీర్తియునుగలిగినదియు, వేదముచదివిన రాజులచేత పూజింపబడినదియు, వేదాంతమునెరిగినదియు, వీణాగానము, వాచికగానము మొదలగువానితో గూడినదియు, ప్రసిద్ధవీరులుగలదియు, తేజస్సుచేతవెలుగుచున్న రాజకుమారులచేత ప్రకాశించునదియు, ప్రకాశించుచున్నకాంతిగలదియుసభఅనబడును. అనగా సభయనునది యిన్నిలక్షణములునుగలదయి యుండవలయుననుట.

శ్లో॥ విద్వాంసఙ్కవయోభట్టాః గాయకాఙ్గపరిహాసకాః।
ఇతిహాసపురాణజ్ఞా స్సభాసప్తాఙ్గలక్షణమ్॥

తా॥ విద్వాంసులు, కవులు, పెద్దలు, పాఠకులు, పరిహాసకులు, ఇతిహాసములను తెలిసినవారు, పురాణములను తెలిసినవారు అనునవి యేడునుసభయొక్క యేడుఅంగములుఅగును.

సభానాయకలక్షణమ్.

శ్లో॥ శ్రీమాన్ధీమాన్వివేకీవితరణనిపుణోగానవిద్యాప్రవీణః।
సర్వజ్ఞఃకీర్తిశాలీసరసగుణయుతోహావభావేష్వభిజ్ఞః।
మాత్సర్యాదిత్యాగీహీనః ప్రకృతిహితసదాచారశీలోదయాళుః।

ధీరోదాత్తః కలావాన్ నృపనయచతురో సౌ సభానాయకస్స్యాత్॥

తా॥ సంపదగలవాడును, మంచిబుద్ధిమంతుడును, యుక్తాయుక్తవివేకముగలవాడును, దానశీలుడును, గానవిద్యయందు నేర్పుగవాడును, అన్నియు తెలిసినవాడును, కీర్తిచేతఒప్పినవాడును, సరసగుణములుగలవాడును, హావభావములయందలి తెలివిగలవాడును, మాత్సర్యాదిదుర్గుణములు లేనివాడును, ఆయాకాలమునకుదగిన మంచినడవళ్ళనెరిగినవాడును, దయగలవాడును, ధీరోదాత్తుడును, విద్వాంసుడును, రాజనీతియందుచతురుడును, అగువాడుసభానాయకుడుఅగును. బుద్ధియనగాఅప్పటికితోచునట్టిది॥ శ్లో॥ గ్రీవారేచకసంయుక్తో భ్రూనేత్రాదివిలాసకృత్। భావఈషత్ప్రకాశోయస్సహావఇతికథ్యతే॥ అనగామనోగతభావమును సంజ్ఞమొదలగువానిచేదెలుపుటహావము॥ శ్లో॥ నిర్వికారస్యచిత్తస్యభావస్స్యాదతివిక్రియా॥ వికారరహితచిత్తమునకునత్యంతవికారముకలుగుటభావము॥ శ్లో॥ గమ్భీరస్సారసమ్పన్నః కృపావానవికత్థనః।పరకీయగుణగ్రాహీధీరోదాత్తస్సకథ్యతే॥ గంభీరుడునుఅనగాకోపసంతోషములను అభినయాదికృత్యములచేదెలుపునట్టివాడును, దేహబలముగలవాడును, పరులదుఃఖమునుజూచి యోర్వలేనివాడును, తన్నుదాబొగడుకొననివాడును, ఇతరులగుణములను తెలిసికొనువాడునైనవాడు ధీరోదాత్తనాయకుడు.

మన్త్రిలక్షణమ్.

శ్లో॥ ఏధానస్థిరభాషిణోగుణపరాశ్శ్రీమద్యశోలమ్పటాః।
భావజ్ఞాగుణదోషభేదనిపుణాశ్శృంగారలీలారతాః।
మధ్యస్థానయకోవిదాస్సహృదయాస్సత్పణ్డితాభాన్తితే।
భూపాభేదవిచక్షణాస్సుకవయోయస్యప్రభోర్మంత్రిణః॥

తా॥ మాటనిలుకడగలవారును, సద్గుణములను గ్రహించువారును, భావముతెలిసికొనువారును, గుణదోషములను పరిశీలించుటయందు సమర్థులును, శృంగారలీలాసక్తులును, స్వజనపక్షపాతములేనివారును, నీతిపరిజ్ఞానులును, మంచిమనస్సుగలవారును, మంచిపండితులును, రాజులయొక్క అభేదవర్జనమునందు చతురులులు, పండితులును,అగుమంత్రులుఏప్రభువుదగ్గరగలరో యాప్రభువువృద్ధిపొందగలవాడు,

రజ్గలక్షణమ్,

శ్లో॥ ఏవంవిధస్సభానాథః ప్రాఙ్ముఖోనివసేన్ముదా।

వసేయుః పార్శ్వత స్తస్య కవిమన్త్రిసుహృజ్జనాః॥

తా॥ ఇట్లు సభానాయకుడు సంతోషముతో తూర్పుముఖముగా గూర్చుండగా వాని ప్రక్కలను, కవి, మంత్రి, సుహృజ్జనములుండవలయును.

శ్లో॥ తదగ్రే నటనం కార్యం తత్స్థలం రఙ్గముచ్యతే।

తా॥ ఆ రాజున కెదుట నటనము చేయవలయును. ఆ స్థలము రంగము అనబడును.

శ్లో॥ రంగమధ్యే స్థితే పాత్రే తత్సమీపే నటోత్తమః। దక్షిణే తాళ ధారీ చ పార్శ్వయోర్ద్వన్ద్వమృదఙ్గికః॥ తయోర్మధ్యే గీతకారశ్శ్రుతికార స్తదన్తరే। ఏవంతిష్ఠేత్క్రమేణైవ నాట్యాఽదౌ రంగమణ్డపే॥

తా॥ రంగమంటపమునడుమ పాత్రముండగా దానివెంబడి నటోత్తముడును, కుడితట్టు తాళగాడును, ఇరుప్రక్కలను మద్దెలగాడును, వారినడుమ పాత్రము ననుసరించి గాయకులును, వారికి వెనుక సుతిపోయువాడును, వరుసగా నుండవలయును.

పాత్రలక్షణమ్,

శ్లో॥ తన్వీ రూపవతీ శ్యామా పీనోన్నతపయోధరా। ప్రగల్భా సరసా కాన్తా కుశలా గ్రహమోక్షయోః॥ చారు తాళలయాఽభిజ్ఞా మణ్డలస్థానపణ్డితా। హస్తాఽంగస్థాననిపుణా కరణేషు విరాజినీ॥ విశాలలోచనా గీతవాద్య తాళాఽనువర్తినీ। పరార్థ్యభూషాసమ్పన్నా ప్రసన్నముఖపఙ్కజా॥ నాఽతిస్థూలా నాఽతికృశా నాఽత్యుచ్చా నాఽతివామనా। ఏవం విధగుణోపేతా నర్తకీ సముదాహృతా॥

తా॥ నటించెడు పాత్రము రూపవతియు, యౌవనమధ్యస్థురాలును, బలిసి నిక్కిన పాలిండ్లుగలదియు, ప్రౌఢత్వముగలదియు, రసికురాలును, సొగసుగలదియు, పట్టువిడుపులందు సమర్థురాలును, తాళలయగతులను దెలిసినదియు, మండలస్థాననృత్యమందు పండితురాలును, హస్తవిన్యాసాంగవిన్యాసములయందు నేర్పుగలదియు, అవయవచాకచక్యముగలదియు, విశాలములగు కన్నులుగలదియు, గీతవాద్యతాళములననుసరించిన నడచునట్టిదియు, వెలగల సొమ్ములు ధరించినదియు, తేటయైన ముఖముగలదియు, మిగులలావైనదిగాని మిగులబడుగైనదిగాని మిగుల చిక్కినదిగాని మిగుల పొట్టిదిగాని కానిదియునైయుండవలెను.

అపాత్రలక్షణమ్.

శ్లో॥ పుష్పాక్షీ కేశహీనా చ పీనోష్ఠీ లమ్బకస్తనీ । అతిస్థూలాఽ
ప్యతికృశాఽప్యత్యుచ్చాఽప్యతివామనా । కుబ్జా చ స్వ
రహీనా చ వేశ్యా నాట్యే వివర్జితా॥

తా॥ పూలుపడియున్నకన్నులుగలదియు, తలవెండ్రుకలులేనిదియు, బలిసినదిపెదవులుగలదియు, వ్రేలబడినస్తనములుగలదియు, మిక్కిలిబలిసినదియు, మిక్కిలిచిక్కినదియు, మిక్కిలిపొట్టినదియు, గూనుగలదియు, హీనస్వరముగలదియు, అగువేశ్య నాట్యమునకుదగినదిగాదు.

కిఙ్కిణీలక్షణమ్.

శ్లో॥ కిఙ్కిణీ కాంస్యరచితాః తామ్రేణ రజతేన వా ।
సుస్వరాశ్చ సురూపాశ్చ సూక్ష్మా నక్షత్రదేవతాః ॥
బధ్నీయాన్నీలసూత్రేణ గ్రన్థిభిశ్చ సమన్వితమ్ ।
శతద్వయం శతం వాఽపి పాదయోర్నాట్యకర్మణి ।
శతం వా దక్షిణే పాదే ద్విశతం వామపాదకే॥

తా॥ గజ్జెలుకంచువిగానైనను, రాగివిగానైనను, వెండివిగానైనను, ఉండవలయును. అవిమంచిస్వరముగలవిగాను అందమయినవిగాను చిన్నగానుఉండవలెను. అట్టినక్షత్రాధిదేవలుగలగజ్జెలను నల్లదారమున గ్రుచ్చి గజ్జెగజ్జెకుముడివేయవలయును. నాట్యమాడెడికాలములయందు పాత్రము కాళ్ళలో ఇన్నూరిన్నూరుగాని నూరునూరుగానయుండవలయును. లేకకుడికాలియందునూరును ఎడమకాలియందిన్నూరునైన నుండవలయును.

నటలక్షణమ్.

శ్లో॥ రూపవాన్ మధురాఽభాషీ కృతీ వాగ్మీ పటుస్తథా । కులాంగనా
సుతశ్చైవ శాస్త్రజ్ఞో మధురస్వరః॥ గీతవాద్యాఽదినృత్యజ్ఞో సి
ద్ధకః ప్రతిభానవాన్ । ఏతాదృశగుణైర్యుక్తో నట ఇత్యుచ్యతే బుధైః॥

తా॥ చక్కనివాడును, ఇంపుగమాటలాడువాడులు, పండితుడును, మాటకారియు, సమర్థుడును, కులాంగనాసుతుడును, భరతశాస్త్రపరిజ్ఞానముగలవాడును, మంచిశారీరముగలవాడును, గానవాద్యనృత్యాదులలో పూర్ణజ్ఞానముగలవాడును, పట్టుగలిగినవాడును, కల్పనాశక్తిగలవాడునగుజనుడు పెద్దలచేతనటుడని చెప్పబడుచున్నాడు.

పాత్రబహిః ప్రాణలక్షణమ్.

శ్లో॥ మృదంగశ్చసుతాళౌ చ వేణుగీతి స్తతశ్శ్రుతిః। ఏకవీణాకిఙ్కిణీశ్చ గాయకశ్చసువిశ్రుతః ॥ ఇత్యేవమన్వయఙ్ఞైశ్చపాత్రప్రాణాబహిస్స్మృతాః॥

తా॥ మృదంగము, మంచినాదముగల తాళములు, పిల్లనగ్రోవి, పాట, శ్రుతి, వీణ, గజ్జెలు, ప్రఖ్యాతుడైననటుడు, ఇవినాట్యమాడెడుపాత్రమునకు బహిఃప్రాణములనిచెప్పబడును,

అన్తఃప్రాణలక్షణమ్.

శ్లో॥ జవస్థిరత్వ రేఖాచభ్రమరీదృష్టిరశ్రమః ।
మేధాశ్రద్ధావచోగీతి స్త్వన్తః ప్రాణాదశస్మృతాః॥

తా॥ వడి, నిలుకడ, సమత్వము, చపలత్వము, చూపు, శ్రమములేమి, బుద్ధి, శ్రద్ధ, మంచిమాటలు, పాటఈపదియును అంతఃప్రాణములనబడును.

నీచనాట్యలక్షణమ్.

శ్లో॥ అకృత్వాప్రార్థనం పాత్రమాచరేద్యదినాట్యకమ్।
తన్నాట్యంనీచమిత్యాహుర్నాట్యశాస్త్రవిచక్షణాః॥

తా॥ నటించెడిపాత్రము ఇష్టదేవతాప్రార్థనము మొదలగువానిని చేయకయేచేయునాట్యము నీచనాట్యమనినాట్యశాస్త్రజ్ఞులుచెప్పుదురు,

నీచనాట్యదర్శనఫలమ్.

శ్లో॥ నీచపాత్రకృతంనాట్యంయదిపశ్యంతిమానవాః ।
పుత్రహీనాభవిష్యంతిజాయంతేపశుయోనిషు॥

తా॥ నాట్యవర్జితపాత్రచే చేయబడిననాట్యమునుజూచినజనులుపుత్రహీనులై పశుయోనియందుజనింతురు.

నాట్యక్రమమ్.

శ్లో॥ తస్మాత్సర్వంసమాలోచ్య పూర్వకైర్యదుదాహృతమ్।
దేవతాప్రార్థనాదీనికృత్వానాట్యముపక్రమేత్॥

తా॥ ఆకారణమువలన పూర్వికులచేత నాట్యవిషయమునందు ఏమేమి చెప్పబడియున్నవో, వానినెల్లనుచక్కగాచూచి తెలిసికొని దేవతాప్రార్థనాదులనుచేసి నాట్యమునకు ప్రారంభింపవలయును.

శ్లో॥ కంఠేనాలమ్బయేద్గీతం హస్తేనార్థంప్రదర్శయేత్ ।
చక్షుర్భ్యాందర్శయేద్భావం పాదాభ్యాంతాళమాచరేత్ ॥

తా॥ నటించుపాత్రముకంఠము చేత గానమును హస్తాభినయము చే దానియర్థమును నేత్రములచే అందలిభావమును కాళ్ళతో తాళమునున డపవలయును,

శ్లో॥ యతో హస్త స్తతో దృష్టిర్యతో దృష్టి స్తతో మనః ।
యతో మన స్తతో భావో యతో భావ స్తతో రసః ॥

తా॥ ఎచ్చటహస్తము వినియోగింపబడునో అచ్చటదృష్టియు ఆదృష్టియున్న చోటనే మనస్సునుమనసున్న చోటనేభావమును ఉండునెడల, లరసము పుట్టును.

అభినయలక్షణమ్.

శ్లో॥ అత్రత్వభినయస్యైవ ప్రాధాన్యమితికథ్యతే॥

తా॥ రసభావాదిపరిజ్ఞానవిషయమందు అభినయమేముఖ్యమని చెప్పబడుచున్నది.

అభినయశబ్ద వ్యుత్పత్తిః.

శ్లో॥ అభిపూర్వస్యణీఞ్ ధాతో౽రాఖ్యానార్థస్యనిర్ణయః।
యస్మాత్పదార్థాన్నయతితస్మాదభినయస్స్మృతః॥

తా॥ అభియనునుపసర్గము పూర్వమునందుగల నీఞ నెడుధాతువుచే చెప్పబడునట్టిపదముల అర్థము యొక్క నిర్ణయముకలదికనుక ఆపదములయొక్క అర్థములను తెలుపుట అభినయముఅనబడును.

గ్రన్థాన్తరే.

శ్లో॥ అభివ్యంజన్విభావాను భావాదీన్నాటకాశ్రయాన్ ।
ఉత్పాదయన్సహృదయేరసజ్ఞానంనిరంతరమ్ ।
అనుకర్తృస్థిన్తో యోర్థోభినయస్సోభిధీయతే॥

తా॥ నాటకాశ్రయములయిన విభావానుభావాదులను తెలియజేయునదిగానురసికుల మనములకు నిరంతరరసజ్ఞానమును కలుగజేయునదిగాను అనుకర్తృనిష్ఠమైనరసభావాదులను(జూపువారియందుగల) అర్థముఅభినయమనబడును.

శ్లో॥ ఆఙ్గికో వాచిక స్తద్వదాహార్యస్సాత్వికపరః। చతుర్థాభినయ స్తత్రచా౽ఙ్గికో౽ఙ్గై ర్నదర్శితః । వాచావిరచితఃకావ్యనాటకా౽దిషువాచికః ॥ ఆహార్యోహారకేయూరవేషాదిభిరలఙ్కృతిః । సాత్వికస్సాత్వికై ర్భావై ర్భావజ్ఞైశ్చనిదర్శితః॥

తా॥ ఈయభినయము, ఆంగికము, వాచికము, ఆహార్యము, సాత్వికములనినాలుగువిధములగలది. అందుఅంగములచేత జూపబడునదిఆంగికము. మాటలచేత తెలుపబడునది వాచికము, ఇదికావ్యనాటకాదుల యందు గానబడుచున్నది. హారకేయూరాదుల నలంకరించుకొనుట ఆహార్యము. సాత్వికాదిభావములచేత అభినయించెడు పదభావముసాత్వికము. అనిభావజ్ఞులచేత చెప్పబడుచున్నది.

ఆఙ్గికాఽభినయత్రైవిధ్యమ్.

శ్లో॥ తత్రాఙ్గికోఽఙ్గప్రత్యఙ్గోపాఙ్గభేధా త్త్రిధామతః॥

తా॥ ఆంగికాభినయము, అంగాభినయము, ప్రత్యంగాభినయము,ఉపాంగాభినయముఅని, మూడువిధములుగలది.

అఙ్గలక్షణమ్.

శ్లో॥ అంగాన్యత్రశిరోహస్తౌకక్షగపార్శ్వకటీతటా।
పాదావితిషడుక్తానిగ్రీవామప్యపరేజగుః॥

తా॥ ఈయంగాభినయమందు, తల,చేతులు, చంకలు, లేకపార్శ్వములు, నడుము, పాదములుఈయారును అంగములనబడును. కొందరు కంఠమును సయితముఅంగమనిచెప్పెదరు.

ప్రత్యఙ్గలక్షణమ్.

శ్లో॥ ప్రత్యంగానిత్వథస్కంధౌబాహూపృష్ఠంతథోదరమ్ ।
ఊరూజఙ్ఘైషడిత్యాహురపరేమణిబన్ధకౌ ।
జానునీకూర్పరమితిత్రయమప్యధికంజగుః ॥

తా॥ ప్రత్యంగాభినయమందుమూపులు, చేతులు, వీపు,కడుపు, తొడలు, పిక్కలు ఈయారుప్రత్యంగములు,కొందరుమణికట్లు, మోకాళ్లు, మోచేతులునుగూడ ప్రత్యంగములనిచెప్పెదరు.

ఉపాఙ్గలక్షణమ్.

శ్లో॥ దృష్టిభ్రూపుటతారాశ్చకపోలౌనాసికాహనుః। అధరోదశనాజిహ్వాచుబుకంవదనంతథా । ఉపాంగానిద్వాదశైతే శిరస్యంగాన్తరేతథా । పార్ష్ణిగుల్ఫౌతథాఙ్గుళ్యఃకరయోఃపదయోస్తలే।ఏతానిపూర్వశాస్త్రానుసారేణోక్తానివైమయా॥

తా॥ చూపు, కెప్పపాటు, నల్లగుడ్డు, చెక్కిళ్ళు, ముక్కు, దవుడలు, ఆధరము, దంతములు,నాలుక, గడ్డము, మొగము, శిరస్సు-ఈపం

రెండును ఉపాంగములు. వీనిఅంగాంతరములుగాగుదికాలు, చీలమండ, కాళ్లచేతులవ్రేళ్లు, అరచేతులు ఇవిపూర్వశాస్త్రమునననుసరించినాచేతచెప్పబడినవి.

శ్లో॥ అంగానాంచలనాదేన ప్రత్యఙ్గోపాఙ్గయోరపి ।
చలనంప్రభవేత్తస్మాత్సర్వేషాంనాఽత్రలక్షణమ్॥

తా॥ అంగములయొక్కచలించుటవలననే ప్రత్యంగోపాంగములకు చలనముకలుగునుకాబట్టి వీనికన్నిటికిని వేరువేరుగా లక్షణములుచెప్పటఅనావశ్యకము.

శ్లో॥ నృత్యమాత్రోపయోగ్యానికథ్యం తేలక్షణైకశ్రమాత్।
ప్రథమంతుశిరోభేదః దృష్టిభేదస్తతఃపరమ్ ।
గ్రీవాహస్తౌచకార్యశ్చపక్షౌచతానిప్రకాశ్యతే ॥

తా॥ నృత్యమునకుఉపయోగమైనవిమాత్రము లక్షణయుక్తముగజెప్పబడును. మొదటశిరోభేదము, దృష్టిభేదము,గ్రీవాభేదము, హస్తభేదము, వీనివలనకలిగెడుభేదములు అందుబయలుపరపబడును.

అథనవవిధశిరోభేదాలక్ష్యన్తే.

శ్లో॥ సమముద్వాహితమధోముఖమాలోళితంధుతమ్ । కమ్పితఇచ్ఛపరావృత్తముత్క్షిప్తమ్పరివాహితమ్। నవధాకథితంశీర్షం నాట్యశాస్త్రవిచక్షణైః॥

తా॥ సమము, ఉద్వాహితము, అధోముఖము, ఆలోళితము, ధుతము, కంపితము, పరావృత్తము, ఉత్క్షిప్తము, పరివాహితము,అనిశిరోభేదములుతొమ్మిదివిధములుగలవిగానాట్యశాస్త్రజ్ఞులచేత చెప్పబడును.

౧,సమము॥శ్లో॥నిశ్చలంసమమాఽఖ్యాతమున్నత్యాఽనతివర్జితమ్॥

తా॥ తలనువంపక, పొడవుగానెత్తక, కదలింపకసమముగానిలుపునది సమశిరస్సు.

వినియోగము॥శ్లో॥ నృత్తాఽరమ్భేజపాదౌచ గర్వేప్రణయకోపయోః। స్తమ్భేనిష్క్రియాత్వేచసమశీర్షముదాహృతమ్॥

తా॥ నృత్తారంభము, జపాదులు, గర్వము,ప్రీతి, కోపము, స్తంభించియుండుట, క్రియారహితత్వము, వీనియందుఈశిరస్సు ఉపయోగింపబడును.

౨, ఉద్వాహితము॥ శ్లో॥ ఉద్వాహితశిరోజ్ఞేయ మూర్ధ్వభా
గోన్నతాఽనతమ్॥

తా॥ మీఁదికెత్తిసమముగానిలువబడినది యుద్వాహితశిరము.

వి॥ శ్లో॥ ధ్వజేచన్ద్రేచగగనే పర్వతేవ్యోమగామిషు ।
తుఙ్గవస్తునిసంయోజ్య ముద్వాహితశిరోబుధైః ॥

తా॥ ధ్వజము, చంద్రుఁడు, ఆకాశము, పర్వతము, ఆకాశమునసంచరించెడువస్తువు, పొడవగుపదార్థము, వీనియందు ఈశిరస్సు వినియోగింపబడును.

౩-అధోముఖము॥ శ్లో॥ అధస్థాన్నమితంనక్త్రమధోముఖమితీరితమ్॥

తా॥ క్రింది ప్రక్కగావంచినశిరస్సు అధోముఖమనబడును.

వి॥ శ్లో॥ లజ్జాఖేదప్రణామేషుదుశ్చిన్తామూర్ఛయోస్తథా।
అధస్థితాఽర్థనిర్దేశేయుజ్యతేజలమజ్జనే॥

తా॥ సిగ్గు, ఖేదపడుట, మ్రొక్కుట, దురాలోచనచేయుట, మూర్ఛిల్లుట, క్రిందుగానుండుపదార్థమును నిర్ణయించుట, స్నానము. వీనియందు ఈశిరస్సుఉపయోగింపబడును.

౪-ఆలోళితము॥ శ్లో॥ మణ్డలాకారవద్భ్రాన్తమాలోళితశిరోభవేత్॥

తా॥ చక్రాకారముగాద్రిప్పబడినది యాలోళితశిరస్సనబడును.

వి॥ శ్లో॥ నిద్రోద్వేగేగ్రహాఽవేశేమదేమూర్ఛాఽతురాన్వితే।
భ్రమణేచవికల్పాఽదౌహాస్యేచాఽలోళితంశిరః॥

తా॥ తూఁగాడుట, దయ్యముసోకుట, మదము, మూర్ఛపోయినవాఁడు, గిరగిరతిరుగుట, వికల్పాదులు, నవ్వు, వీనియందు ఈశిరస్సుఉపయోగింపబడును.

౫, ధుతము॥ శ్లో॥ వామదక్షిణభాగేతుచలితంతద్ధుతంశిరః॥

తా॥ ఎడమకుడిప్రక్కలకు కదలించునట్టిదిధుత శిరస్సనబడును,

వి॥ శ్లో॥ నాఽస్తీతివచనేభూయఃపార్శ్వదేశాఽవలోకనే।జనాఽ
శ్వాసేవిస్మయేచవిషాదేఽనీప్సితేతథా।శీతార్తేజ్వరితేభీతే
సద్యఃపీతాఽసవేతథా।యుద్ధయత్నేనిషేధేచఅమర్షేస్వాఙ్గవీ
క్షణే।పార్శ్వాఽహ్వానేచతస్యోక్తఃప్రయోగోభరతాఽగమే॥

తా॥ లేదనుట, మాటిమాటికి ప్రక్కలఁజూచుట, జనులనూరడించుట, ఆశ్చర్యము, ఖేదము, ఇచ్ఛలేమి, చలి, మండుట, భయపడినది, [illegible]

ఉద్రోగినకళ్లు, యుద్ధప్రయత్నము, క్రోధము, కోపము, అవయవములను జూచుకొనుట, ప్రక్కలనుండువారలనుబిలుచుట, వీనియందుశిరస్సుఉపయోగింపబడును.

౬,కంపితము॥ శ్లో॥ ఊర్ధ్వాఽధోభాగచలితంకమ్పితంతచ్ఛిరోభవేత్॥

తా॥ క్రిందుమీదుగాగదలింపబడినది కంపితశిరస్సనబడును.

వి॥ శ్లో॥ రోషేతిష్ఠేతివచనేప్రశ్నసంజ్ఞోపహూతయోః ।
అవాహనేతర్జనేచ కమ్పితంతచ్ఛిరోభవేత్ ॥

తా॥ కోపము, ఉండుమనుట, అడుగుట, పిలుచుట, ఆవాహనము, బెదరించుట, వీనియందు ఈశిరస్సువినియోగింపబడును.

౭,పరావృత్తము॥ శ్లో॥ పరాఙ్ముఖీకృతంశీర్షంపరావృత్తమితీరితమ్॥

తా॥ ప్రక్కగాద్రిప్పినది పరావృత్తశిరస్సనబడును.

వి॥ శ్లో॥ తత్కార్యకోపలజ్జాఽదికృతేవక్త్రప్రసారణే ।
అనాదరేకచేతూర్ణ్యాం పరాఽవృత్తశిరోభవేత్॥

తా॥ అట్లుచేయుమనుట, కోపము, సిగ్గుమొదలైన వానివలనిచేష్ట ముఖమునుచాచుట, ఉపేక్షించుట, జడ, అమ్ములపొదివీనియందు ఈశిరస్సుఉపయోగింపబడును.

౮,ఉత్క్షిప్తము॥ శ్లో॥ పార్శ్వోర్ధ్వభాగచలితముత్క్షిప్తంనామశీర్షకమ్॥

తా॥ ఇరుప్రక్కలమీది భాగములందు చలింపజేయబడునది ఉత్క్షిప్తశిరస్సనబడును.

వి॥ శ్లో॥ గ్రహాణగచ్ఛేత్యాద్యర్థేసూచనేపరిపోషణే।
అఙ్గీకారేప్రయోక్తవ్యముత్క్షిప్తంనామశీర్షకమ్ ॥

తా॥ తీసికొనుము పొమ్ము అనుటమొదలగునవి, జాడచూపుట,పోషించుట,సంమతించుట, వీనియందుఉత్క్షిప్తశిరస్సుఉపయోగింపబడును.

౯,పరివాహితము॥ శ్లో॥ పార్శ్వోర్ధ్వయోశ్చామరవన్నతంచే
త్పరివాహితమ్॥

తా॥ వింజామరమువలె ఇరుప్రక్కలకువంపబడినది పరివాహిత శిరస్సనబడును.

వి॥ శ్లో॥ మోహేచవిరహేస్తోత్రే సన్తోషేచాఽనుమోదనే।
విచారేచప్రయోక్తవ్యం పరివాహితశీర్షకమ్॥

తా॥ వలపు, ఎడబాటు, పొగడు, సంతోషము, ఒప్పుకొనుట, విచారము, వీనియందు ఈశిరస్సు ఉపయోగింపబడును.

గ్రంథాంతరస్థశిరోభేదాః.

శ్లో॥ ధుతంవిధుతమాధూత మవధూతంచకంపితమ్। అకంపితోద్వాహితంచపరివాహితమంచితమ్ । నిహంచితంపరావృత్తముత్క్షిప్తాథోముఖేతథా । లోళితంచేతివిజ్ఞేయం చతుర్దశవిధంశిరః॥తిర్యఙ్నతోన్నతంస్కంధానతమారాత్రికంసమమ్ । పార్శ్వాభిముఖమిత్యన్యద్భేదంపంచపరేజగుః॥ సౌమ్యమాలోకితంచైవతిరశ్చీనంప్రకంపితమ్ । సౌందర్యంపంచధాప్రోక్తంశిరసాంలక్షణంతథా॥భరతాదిభిరాచార్యైశ్చతుర్వింశతిరీరితాః॥

తా॥ ధుతము, విధుతము, అధూతము, అవధూతము, కంపితము,అకంపితము, ఉద్వాహితము, పరివాహితము, అంచితము,నిహంచితము, పరావృత్తము, ఉత్క్షిప్తము, అధోముఖము, లోళితము,తిర్యఙ్నతోన్నతము, స్కంధానతము, ఆరాత్రికము, సమము, పార్శ్వాభిముఖము, సౌమ్యము, ఆలోకితము, తిరశ్చీనము, ప్రకంపితము, సౌందర్యము,అని శిరోభేదములు ఇరువదినాలుగువిధములుగా భరతాచార్యులు మొదలైనవారిచేజెప్పబడియున్నవి,

౧-ధుతము॥శ్లో॥ పర్యాయేణశనైస్తిర్యగ్గతముక్తంధుతంశిరః॥

తా॥ క్రమముచొప్పున మెల్లగానుఅడ్డముగాను ద్రిప్పబడునట్టిశిరము ధుతముఅనబడును.

వినియోగము॥శ్లో॥ శూన్యస్థానేక్షితేచైవపార్శ్వదేశావలోకనే। అనాశ్వాసేవిస్మయేచ విషాదేనీప్సితేతథా । ప్రతిషేధేచతస్యోక్తః ప్రయోగోభరతాదిభిః॥

తా॥ ఏమిలేనిచోటు, ప్రక్కలుచూచుట, ఊరటలేమి, ఆశ్చర్యము, ఖేదము, ఇచ్ఛలేమి,త్రోపుడువీనియందు ఈశిరస్సువినియోగింపబడును,

౨,విధుతము॥ శ్లో॥ ద్రుతగత్యధతత్తస్మాద్విధుతంతత్ప్రచక్షతే॥

తా॥ఆశిరస్సువడితోఅడ్డముగాద్రిప్పబడినయెడవిధుతముఅనబడును,

వి॥శ్లో॥ శీతార్దితేజ్వరితేభీతేసద్యః పీతాసవేతథా॥

తా॥ చలి, వేండ్రము, పిరికివాడు, అప్పుడుత్రాగినకల్లుగలవాడు వీరియందు ఈశిరస్సువినియోగింపబడును.

తా॥ నేనుచాలుదుననుట, గర్వించుట, వీనియందు ఈ శిరస్సు విని
యోగింపబడును.

౮-పరివాహితము॥ శ్లో॥ పరంమండలికాకారంభ్రామితంపరివాహితమ్॥

తా॥ చక్రాకారముగమిక్కిలిత్రిప్పబడినశిరస్సు పరివాహితమనబడును.

విని॥ శ్లో॥ లజ్జాభావేభ్రమేమానే వల్లభానుకృతౌతథా।
విస్మయేచస్మితేహర్షరోమాంచేపిప్రమోదనే॥
విచారేచవిచారజ్ఞైఃకార్యమాహురిదంశిరః॥

తా॥ సిగ్గులేమి, భ్రమము, మానము, ప్రియునిపోలిక, ఆశ్చర్యము,
చిరునవ్వు, సంతోషము, పులకాంకురము, సంతోషింపజేయుట, విచా
రము, వీనియందు ఈశిరస్సు వినియోగింపబడును.

౯-అంచితము॥ శ్లో॥ శిరస్యాదంచితంకించిత్పార్శ్వయోర్నతకంధరమ్॥

తా॥ ఇరుప్రక్కలకును ఇంచుకవంపబడిన మెడగలశిరస్సు అంచి
తము అనబడును.

విని॥ శ్లో॥ దుశ్చింతామోహమూర్ఛాదౌతత్కార్యమధరేక్షణే॥

తా॥ దురాలోచనము, మోహము, మూర్ఛమొదలైనవి, పెదవిని
జూచుకొనుట, వీనియందు ఈశిరస్సు వుపయోగింపబడును.

౧౦ - నిహంచితము॥ శ్లో॥ ఉక్షిప్తబాహుశిఖరలగ్నగ్రీవంనిహంచితమ్॥

తా॥ పొడుపుగనెత్తబడిన మూపుతోజేరినమెడ ఆశిరస్సు నిహంచి
తము అనబడును.

విని॥ శ్లో॥ విలాసేలలితేగర్వేబిబ్బోకేకిలికించితే।
మోట్టాయితేకుట్టమితేమానేస్తంభేచతద్భవేత్॥

తా॥ విలాసము, లలితము, గర్వము, బిబ్బోకము, కిలికించితము,
మోట్టాయితము, కుట్టమితము, మానము, స్తంభము, వీనియందుయీ
శిరస్సు వినియోగింపబడును. ఇందలి విలాసము మొదలగువానిఅర్థము
భరతరసప్రకరణమునందు వివరింపబడియున్నది.

౧౧-పరావృత్తము॥ శ్లో॥ పరాఙ్ముఖీకృతంశీర్షంపరావృత్తంశిరోభవేత్॥

తా॥ పెడమొగముగలదిగాత్రిప్పబడినశిరస్సు పరావృత్తముఅనబడును.

విని॥ శ్లో॥ తత్కార్యకోపలజ్జాదికృతేవక్త్రప్రసారణే।
పరావృత్తానుకరణేపృష్ఠతఃప్రేక్షణేభవేత్॥

తా॥ అదిచేయుమనుట, కోపము, లజ్జ మొదలగుదానిచే నగుచేష్ట,

ముఖమునుచాచుట, ఒకతట్టుతిరిగినదాని ననుకరించుట, వెనుకతట్టు చూచుట, వీనియందు ఈశిరస్సు వినియోగింపబడును.

౧౨ - ఉత్క్షిప్తము॥ శ్లో॥ ఊర్ధ్వవక్త్రంశిరోజ్ఞేయముత్క్షిప్తంతత్రశస్యతే॥

తా॥ మీదికెత్తబడిన మొగముగలశిరస్సు ఉత్క్షిప్తముఅనబడును.

విని॥ శ్లో॥ దర్శనేతుంగవస్తూనాంచంద్రాదివ్యోమగామినామ్॥

తా॥ పొడువైనపదార్థములనుజూచుట, చంద్రుడుమొదలైనఆకాశమునందుసంచరించువానినిజూచుట, వీనియందు-ఈశిరస్సు వినియోగింపబడును.

౧౩-అధోముఖము॥శ్లో॥అధోముఖశిరోయత్రతత్రప్రాహురధోముఖమ్॥

తా॥ క్రిందు మొగముగావంచబడినశిరస్సుఅధోముఖము అనబడును.

శ్లో॥ లజ్జాఖేదప్రణామేషు స్యాదనర్థమధోముఖమ్॥

తా॥ సిగ్గు, దుఃఖము,మ్రొక్కుట,వీనియందు-ఈశిరస్సువినియోగించును.

౧౪-లోళితము॥ శ్లో॥ శిరస్స్యాల్లోళితంగర్వాధిక్యంశిథిలలోచనమ్॥

తా॥ గర్వాధిక్యము చేత తేలవేయబడినకన్నులుగలశిరస్సులోళితము అనబడును.

విని॥ శ్లో॥ నిద్రాగమగ్రహావేశమదమూర్ఛానుతన్మతమ్॥

తా॥ నిదురవచ్చుట, దయ్యముసోకుట, మదము, మూర్ఛ,వీనియందు ఈశిరస్సుచెల్లును.

౧౫- తిర్యఙ్నతోన్నతము॥ శ్లో॥ తిర్యఙ్నతోన్నతంప్రాప్తంశిరస్తిర్యఙ్నతోన్నతమ్॥

తా॥ అడ్డముగవంచియెత్తబడినశిరస్సుతిర్యఙ్నతోన్నతముఅనబడును.

వి॥ శ్లో॥ బిబ్బోకాదిషుకాంతానాంతత్ప్రయోజ్యంప్రచక్షతే॥

తా॥ స్త్రీలయొక్కబిబ్బోకము మొదలగువిలాసచేష్టలయందు ఈశిరస్సువినియోగింపబడును.

౧౬- స్కంధానతము॥ శ్లో॥ స్కంధానతంతదాఖ్యాతంస్కంధేయన్నిహితంశిరః॥

తా॥ మూపుమీదికివంపబడినశిరస్సుస్కంధానతముఅనబడును.

విని॥ శ్లో॥ తన్నిద్రామదమూర్ఛాసుచింతాయాంచప్రయుజ్యతే॥

తా॥ ఆశిరస్సు నిద్ర, మదము, మూర్ఛ, చింత వీనియందు ఉపయోగింపబడును.

౧౭ - ఆరాత్రికము॥ శ్లో॥ స్కంధేతుకించిదాశ్లిష్యభ్రాంతమారాత్రికంమతమ్॥

తా॥ రెండుమూపులను కొంచెము తాకించి త్రిప్పబడుశిరస్సు ఆరాత్రికము అనబడును.

విని॥ శ్లో॥ విస్మయేదృశ్యతేతస్యపరాభిప్రాయవేదనే॥

తా॥ ఆశ్చర్యము, ఇతరులయభిప్రాయము నెరుగుట వీనియందు ఈ శిరస్సునకు వినియోగము.

౧౮-సమశిరము॥ శ్లో॥స్వాభావికంసమంశీర్షంస్వభావాభినయాదిషు॥

తా॥ ఉన్నదియున్నట్టుండు శిరస్సు సమము. ఇదిస్వభావధర్మమును తెలుపుట మొదలైనవానియందు వినియోగించును.

౧౯- పార్శ్వాభిముఖము॥ శ్లో॥ పార్శ్వాభిముఖమన్వర్థంపార్శ్వస్థస్యావలోకనే॥

తా॥ ఒకప్రక్కకుద్రిప్పబడినశిరస్సు పార్శ్వాభిముఖము అనబడును. అదిప్రక్కనుండువారినిజూచుటయందుఉపయోగించును.

౨౦- సౌమ్యము॥శ్లో॥నిశ్చలంసౌమ్యమాఖ్యాతంనృత్తారంభేప్రయుజ్యతే॥

తా॥ చలనములేకఉండు శిరస్సు సౌమ్యము అనబడును. అది నాట్యారంభమందు ఉపయోగింపబడును.

౨౧- ఆలోలితము॥ శ్లో॥ సమంతాల్లోళితంయత్తదాలోళితమితీరితమ్॥

తా॥ అంతటను ద్రిప్పబడినశిరస్సు ఆలోళితము అనబడును.

విని॥ శ్లో॥ పుష్పాంజలిక్రమేచారి నటనేలవణేతథా।
ఆలోళితస్యశిరసా వినియోగోభిధీయతే॥

తా॥ పుష్పాంజలి క్రమము, చారినాట్యము, లావణ్యము, వీనియందు ఈశిరస్సు వినియోగింపబడును.

౨౨-తిరశ్చీనము॥శ్లో॥పార్శ్వద్వయోదూర్ధ్వభాగేచలనాత్తిర్యగీరితమ్॥

తా॥ ఇరుప్రక్కలందును మీదితట్టుచలించుటగలశిరస్సుతిరశ్చీనము అనబడును.

విని॥ శ్లో॥ లజ్జానిరూపణేనృత్తేముఖచారీయనామని।
తత్తదౌచిత్యకాలేషుతిరశ్చీనముదీరతమ్॥

తా॥ సిగ్గునుకనపరచెడిఆట, ముఖచారిఅనుఆట, వీనియందును, ఆయాతగినకార్యములందును ఈశిరస్సుచెల్లును.

౨౩, ప్రకంపితము॥శ్లో॥ పునఃపునః ప్రచలనాత్పురోభాగేచపార్శ్వయోః । ప్రకంపితశిరః ప్రోక్తం నాట్యశాస్త్రేషుసమ్మతమ్॥

తా॥ ముందరికిని ఇరుప్రక్కలకును మాటిమాటికిచలించుటవలననైనశిరస్సు ప్రకంపితము అనబడును.

వి॥శ్లో॥ అద్భుతాఖ్యరసేగీతేప్రబంధేభ్రమరేతథా ।
ప్రత్యర్థియుద్ధభావేపిప్రకంపితశిరోభవేత్॥

తా॥ ఆశ్చర్యరసము, పాట, ప్రబంధమునువినుట, తుమ్మెద, శత్రుయుద్ధభావము, వీనియందు ఈశిరస్సుచెల్లును.

౨౪, సౌందర్యము॥శ్లో॥ ఊర్ధ్వాభిముఖవిన్యాసా త్పశ్చాద్భాగేనచాలనాత్ । సౌందర్యాఖ్యశిరః ప్రోక్తఃసర్వనాట్యేప్రశస్యతే॥

తా॥ క్రిందుమీదులకుత్రిప్పుటవలనవెనుకతట్టుచలించుటగలదిసౌందర్యశిరస్సుఅనియెల్లనాట్యములందు ప్రశంసచేయబడుచున్నది.

వి॥శ్లో॥ కారణాభినయేహస్తభ్రమణాఖ్యేచనర్తనే ।
సౌందర్యాఖ్యశిరః ప్రోక్తం యోగాభ్యాసేషుయుజ్యతే॥

తా॥ కారణాభినయము, హస్తభ్రమణముఅనుఆట, యోగాభ్యాసమువీనియందు ఈశిరస్సు చెల్లును.

అథాష్టదృష్టిభేదాలక్ష్యన్తే.

శ్లో॥ సమమాలోకితంసాచీప్రలోకితనిమీలితే।ఉల్లోకితాఽనువృత్తేచతథాచైవాఽవలోకితమ్ ॥ ఇత్యష్టదృష్టిభేదాస్స్యుఃకీర్తితాభరతాఽగమే॥

తా॥ సమము, ఆలోకితము, సాచి, ప్రలోకితము, నిమీలితము, ఉల్లోకితముఅనువృత్తము, అవలోకితము, అనిదృష్టి యెనిమిదివిధములుగలదిగా భరతశాస్త్రమునందుజెప్పబడినది.

౧, సమము॥శ్లో॥ వీక్షితంసురనారీభిస్సమానంసమవీక్షణమ్॥

తా॥ దేవతాస్త్రీలవలె రెప్పపాటులేకచూచుటసమదృష్టియనబడును.

వి॥శ్లో॥ నాట్యాఽరమ్భేతులాయాఞ్చఅన్యచిన్తావినిశ్చయే ।
ఆశ్చర్యే దేవతారూపేసమదృష్టిరుదాహృతా ॥

తా॥ నాట్యారంభము, త్రాసునుచూచుట, ఇతరచింతనునిశ్చయించుట, ఆశ్చర్యము, దేవతారూపము వీనియందు ఈదృష్టియుపయోగింపబడును.

౨,ఆలోకితము॥శ్లో॥ ఆలోకితంభవేదాశుభ్రమణంస్ఫుటవీక్షణమ్॥

తా॥ వడితోడితిరుగుడుగలస్పష్టమైనచూపు ఆలోకితముఅనబడును.

వి॥శ్లో॥ కులాలచక్రభ్రమణే సర్వవస్తుప్రదర్శనే।
ఇచ్ఛాయాంచప్రయోక్తవ్యమాలోకితనిరీక్షణమ్॥

తా॥ కుమ్మరిసారెతిరుగుట, అన్నివస్తువులనుజూపుట, ఇచ్ఛవీనియందు-ఈదృష్టివినియోగింపబడును.

3,సాచి॥శ్లో॥ స్వస్థానేతిర్యగాకారమపాఙ్గచలనక్రమాత్।
సాచీదృష్టిరితిజ్ఞేయానాట్యశాస్త్రార్థకోవిదైః॥

తా॥ స్వస్థానమందుండి కడకంటివరకు అడ్డముగాచలించునది సాచీదృష్టియనబడును.

వి॥శ్లో॥ ఇఙ్గితేశ్మశ్రుసంస్పర్శేశరలక్ష్యేఽంశుకేస్మృతౌ।
సూచనాయాంచకులటానాట్యేసాచీనిరీక్షణమ్॥

తా॥ అభిప్రాయము, మీసముదువ్వుట, గురి, వస్త్రము, తలపు, సయిగ, రంకులాడియాట, వీనియందు-ఈదృష్టి వినియోగింపబడును.

౪,ప్రలోకితము॥శ్లో॥ ప్రలోకితంపరిజ్ఞేయంచలనాత్పార్శ్వభాగయోః॥

తా॥ ఇరుప్రక్కలయందును చలించునట్టిదృష్టిప్రలోకితమనబడును.

వి॥శ్లో॥ ఉభయోఃపార్శ్వయోర్వస్తుదర్శనేదశసంజ్ఞికే।
చలనేబుద్ధిజాడ్యేచప్రలోకితనిరీక్షణమ్ ॥

తా॥ ఇరుప్రక్కలనుండువస్తువులనుజూచుట, సయిగచేయుట, కదలుట, కలవరము, వీనియందు-ఈదృష్టియుపయోగింపబడును.

౫-నిమీలిత॥శ్లో॥ దృష్టేరర్థవికాసేనిమీలితాదృష్టిరీరితా॥

తా॥ సగముకన్నుదెరచిచూచెడిచూపునిమీలితయనబడును.

వి॥శ్లో॥ ఋషివేషేపారవశ్యేజపేధ్యానేనమస్కృతౌ।
ఉన్మాదేసూక్ష్మదృష్టానిమీలితాదృష్టిరీరితా॥

తా॥ ఋషివేషము, పరవశత్వము, జపము, ధ్యానము, నమస్కారము, చిత్తచలనము, సూక్ష్మదృష్టి, వీనియందు-ఈదృష్టిఉపయోగింపబడును.

౬,ఉల్లోకితము॥శ్లో॥ ఉల్లోకితమితిజ్ఞేయమూర్ధ్వభాగోన్నతాఽనతమ్॥

తా॥ మీదికినిక్కించివంపబడినదృష్టి ఉల్లోకితముఅనబడును.

వి॥శ్లో॥ ధ్వజాఽగ్రేగోపురేదేవమణ్డపేపూర్వజన్మని।
ఔన్నత్యేచన్ద్రికాదౌచ ఉల్లోకితనిరీక్షణమ్॥

తా॥ ధ్వజముకొన, గోపురము, దేవమండపము, పూర్వజన్మము, పొడుగు-వెన్నెల మొదలగునవి వీనియందు-ఈదృష్టి వినియోగింపబడును.

౭, అనువృత్తము॥శ్లో॥ఊర్ధ్వాఽధోవీక్షణం వేగాదనువృత్తనిరీక్షణమ్॥

తా॥ క్రిందమీదుగాజూచునట్టి వడిగచూపుఅనువృత్తముఅనబడును.

వి॥శ్లో॥ కోపదృష్టౌప్రియాహ్వానే ఽప్యనువృత్తనిరీక్షణమ్॥

తా॥ కోపముతోజూచుట, ప్రీతితో పిలుచుట, వినియందు-ఈదృష్టివినియోగించును.

౮, అవలోకితము॥శ్లో॥అధస్తాద్దర్శనంయత్తదవలోకితముచ్యతే॥

తా॥ క్రిందుచూచెడిచూపు అవలోకితముఅనబడును.

వి॥శ్లో॥ ఛాయాఽలోకేవిచారేచ శయ్యాయాంపఠనక్రమే।
స్వాఽఙ్గావలోకనేయానేష్వవలోకితముచ్యతే॥

తా॥ నీడనుచూచుట, విచారము, పాన్పు, చదువుట, తనయవయవములనుజూచుకొనుట, పోవుటవీనియందు ఈదృష్టివినియోగింపబడును.

గ్రన్థాన్తరస్థదృష్టిభేదాః.

శ్లో॥ సమాప్రలోకితాస్నిగ్ధాశ్శృంగారాలోకితాద్భుతా। కరుణా విస్మయాదృష్టావిషణ్ణాచభయానకా। సాచీద్రుతావీరరౌద్రే దూరేంగితవిలోకితా । వితర్కితాశంకతాచఅభితప్తానలోకితా । శూన్యాహర్షోగ్రవిభ్రాన్తాశాన్తామీలితసూచనా।లజ్జితామలినాత్రస్తామ్లానాముకుళకుఞ్చితే । ఆకాశాత్యర్ధముకుళాఅనువృత్తాచవిప్లుతా। జిహ్మావికోశామదిరాహృద్యా లలితసంజ్ఞికా। చతుశ్చత్వారింశతీతిదృష్టిభేదాఃప్రకీర్తితాః॥

తా॥ సమ, ప్రలోకిత, శృంగార, స్నిగ్ధః, ఉల్లోకిత, అద్భుత, కరుణ, విస్మయ, దృష్ట, విషణ్ణ, భయానక, సాచి, ద్రుత, వీర, రౌద్ర, దూర, ఇంగిత, విలోకిత, వితర్కిత, శంకిత, అభితప్త, అవలోకిత, శూన్య, హర్ష, ఉగ్ర, విభ్రాంత, శాంత, మీలిత, సూచన, లజ్జిత, మలిన, త్రస్త, మ్లాన, ముకుళ, కుంచిత, ఆకాశ, అర్ధముకుళ, అనువృత్త, విప్లుత, జిహ్మ, వికోశ, మదిర, హృద్య, లలిత, అనిదృష్టిభేదములు నలువదినాలుగు.

౧, అందు, సమ॥శ్లో॥వీక్షితంసురనారీవసమాభేదభిధీయతే॥

తా॥దేవతాస్త్రీవలెరెప్పపాటులేకచూడబడినదిసమదృష్టియనబడును.

విని॥శ్లో॥ సమాదిషుప్రయోక్తవ్యమితినాట్యవిదోవిదుః॥

తా॥ సమముగజూచుట మొదలైనవానియందు ఈదృష్టివినియోగిం పబడునని నాట్యశాస్త్రజ్ఞులు చెప్పుదురు.

౨.ప్రలోకిత॥శ్లో॥ ప్రలోకితాపరిజ్ఞేయాదర్శనంపార్శ్వభాగయోః॥

తా॥ ఇరుప్రక్కలనుజూచెడిచూపుప్రలోకిత యనబడును,

విని॥శ్లో॥ ఉభయోఃపార్శ్వయోర్వస్తుదర్శనాదిషుయుజ్యతే॥

తా॥ ఇరుప్రక్కలనుండు వస్తువులు మొదలైనవానినిజూచుటయందు ఈదృష్టి వినియోగించును.

౩,స్నిగ్ధ॥శ్లో॥ సహర్షాసాభిలాషాచమనోజ్ఞాన్తఃప్రకాశినీ ।
స్మరోద్రేకాభవేత్స్నిగ్ధా స్నిగ్ధాదిషునియుజ్యతే॥

తా॥ సంతోషముతోడను అభిలాషముతోడను గూడినదియు, మనోజ్ఞతగలదియు, అంతర్వికాసముగలదియు, మన్మథోద్రేకముగలదియు నైన దృష్టిస్నిగ్ధయనబడును. ఇదిస్నేహముగల వస్తువు మొదలైనవాని యందు వినియోగించును.

౪,శృంగార॥శ్లో॥ హర్షోత్పన్నప్రమోదోత్థాకామంకామవశంవదా । శృంగారదృష్టిఃకాన్తానాంభ్రూక్షేపాపాఙ్గసమ్భవా॥
భవేన్మనోభవావిష్టకామినీవీక్షణాదిషు॥

తా॥ సంతోషమువలనబుట్టిన సుఖవిశేషమునందుగలిగినదియు, మిక్కిలిమన్మథాధీనముఐనదియు, కనుబొమ్మలు నిక్కించుటగల మనోజ్ఞురాండ్రకడగంటి చూపువలనగలిగినదియునైన చూపుశృంగారదృష్టియనబడును. ఈదృష్టిమన్మథావేశముగల స్త్రీలనుజూచుట మొదలగువానియందుచెల్లును.

౫,ఉల్లోకిత॥శ్లో॥ ఉల్లోకితాపరిజ్ఞేయాఊర్ధ్వభాగావలోకనమ్॥

తా॥ మీదిభాగముజూచుటగలది ఉల్లోకితదృష్టియనబడును.

విని॥శ్లో॥ అత్యున్నతాదివస్తూనాంపూర్వజన్మనియుజ్యతే॥

తా॥ పొడువులగుపదార్థములనుజూచుటయందును, పూర్వజన్మమునుతలచుటయందును, ఈదృష్టి చెల్లును.

౬,అద్భుత॥శ్లో॥ కిఞ్చిత్కుఞ్చితపక్ష్మాన్తా విస్మయోత్క్షిప్తభూలతా।
సవికాససమాదృష్టిరద్భుతేతిప్రకల్ప్యతే॥

తా॥ కొంచెమువంపబడిన రెప్పలకొనలును, ఆశ్చర్యముచేత నెత్త

బడికనుబొమ్మలునుగల విలాసముతోఁడి సమమైనచూపు అద్భుతదృష్టి
యనబడును.

వి॥శ్లో॥ ఏషాతుభావశాస్త్రజ్ఞైరద్భుతాదిషుకీర్తితా॥

తా॥ ఈదృష్టిఆశ్చర్యము మొదలైనవానియందు వినియోగించును.

౭,కరుణ॥శ్లో॥ విస్రస్తోర్ధ్వపుటాదాస్యాచ్ఛ్యామన్థరతారకా।
నాసావలోకినీదృష్టిః కరుణాకరుణారసే॥

తా॥ దిగువకువ్యాపించినదియు, సగముతెరవబడినదియు, కన్నీళ్ళు
గలదియు, మంచిదియు, మెల్లగాతిరుగుచున్న నల్లగ్రుడ్డుగలదియు, ము
క్కుకొనయందు నిలువబడినదియునైనచూపు కరుణాదృష్టియనబడును.
ఈదృష్టికరుణారసమునందు వినియోగపడును.

౮,విస్మయ॥శ్లో॥ ఉద్ధతారచనాత్యర్థంసమావికసితాతథా।
విస్పష్టపుటయుగ్మాచవిస్మయావిస్మయాదిషు॥

తా॥ మిక్కిలినిక్కుచూపునదియు, సమమయినదియు, వికాసము
గలదియు, చక్కగాతెరవబడిన రెప్పలుగలదియునైనచూపువిస్మయదృ
ష్టియనబడును. ఈదృష్టి ఆశ్చర్యము మొదలైనవానియందుచెల్లును.

౯,దృప్త॥శ్లో॥ స్థిరావికాససహితానిశ్చలీకృతతారకా।
స్వసన్నివేశినీదృప్తాదృష్టిరుత్సాహగోచరా॥

తా॥ నిలుకడగలదియు, వికాసముతోఁగూడినదియు, చలింపనినల్ల
గ్రుడ్డుగలదియు, స్వస్థానగతమయినదియునైన దృష్టిదృప్తయనబడును.
ఇదిఉత్సాహమందుచెల్లును.

౧౦,విషణ్ణ॥శ్లో॥ విస్తారితపుటద్వన్ద్వావిస్రస్తానిమేషణా।
స్తబ్ధతారామనాగ్దృష్టిర్విషణ్ణేతినిగద్యతే॥

తా॥ విరిసినరెప్పలును, తొలగినరెప్పపాట్లును, చలింపని నల్లగ్రుడ్లు
నుగలదివిషణ్ణదృష్టియనబడును.

వి॥శ్లో॥ విషాదేచైవచింతాయాం దృష్టిరేషాప్రకీర్తితా॥

తా॥ ఖేదమునందును,విచారమునందును,ఈదృష్టివినియోగించును.

౧౧,భయానక॥శ్లో॥ స్తబ్ధోద్వృత్తపుటాత్యర్థంచఞ్చలాఫుల్లతారకా।
భయానకాభవేద్దృష్టిః భృశంభీతేభయానకే॥

తా॥ చలింపనిమీఁదికి ఎత్తబడినరెప్పలతోఁ మిక్కిలిచలించుచు వి
కాసమునొందియున్న నల్లగ్రుడ్లుగల చూపుభయానకదృష్టియనబడు

ను. ఇదిమిక్కిలిభయపడిన దానియందును, భయానకరసమునందును, వినియోగపడును.

౧౨, సాచి॥శ్లో॥ సాచీదృష్టిరితిజ్ఞేయా అపాఙ్గచలనక్రమాత్।
ఇఙ్గితాదిష్వియంప్రోక్తా భరతాగమవేదిభిః॥

తా॥ క్రమముగాకడకంటివరకు చలించునదిసాచీదృష్టియనబడును. ఈదృష్టిజాడచూపుడమొదలైనవానియందు వినియోగించునని భరతశాస్త్రజ్ఞులుచెప్పుదురు.

౧౩, ద్రుత॥శ్లో॥ తారాద్వయస్యచలనాద్ద్రుతదృష్టిరుదాహృతా॥

తా॥ రెండునల్లగ్రుడ్ల యొక్క చలనముగలదిద్రుతదృష్టియనబడును.

వి॥శ్లో॥ ఏతస్యావినియోగస్తుసమ్భ్రమాదిషుకీర్తితా॥

తా॥ ఈదృష్టి సంభ్రమము మొదలైనవానియందువినియోగింపబడును.

౧౪, వీర॥శ్లో॥ దీప్తావికసితాఫుల్లామధ్యాగామ్భీర్యశాలినీ।
వీరావీనరసేప్రోహుంరత్నుబ్ధాసముతారకా॥

తా॥ వులుగునదియు, తేటయయినదియు, విరిసినదియు, ఉగ్రమును శాంతమునుగాక మధ్యస్థమైయుండునదియు, లోపలనణగినయభిప్రాయముగలదియు, కలకలేనిదియు, సమములయిన నల్లగ్రుడ్లుగలదియునైన చూపువీరదృష్టియనబడును. యీదృష్టివీరరసమునందువినియోగించును.

౧౫, రౌద్ర॥శ్లో॥ అస్నిగ్ధాలోహితాక్రూరాని స్తబ్ధపుటతారకా।
భ్రుకుటీకుటిలోద్వృత్తారౌద్రారౌద్రేదృగుచ్యతే॥

తా॥ ప్రీతిలేనిదియు, ఎరుపయినదియు, క్రూరమయినదియు, చలించెడిరెప్పలు నల్లగ్రుడ్లుగలిగినదియు, వంకరైనకనుబొమలుగలిగినదియు మీదికి తెరవబడియునైన చూపురౌద్రదృష్టియనబడును. యీదృష్టిరౌద్రరసమునందు వినియోగించును.

౧౬, దూర॥శ్లో॥ కిఞ్చిదూర్ధ్వవికాసేనదూరదృష్టిరుదాహృతా॥

తా॥ కొంచెముమీదికెత్తబడినచూపు దూరదృష్టియనబడును.

వి॥శ్లో॥ దూరావలోకనేప్రోక్తాభావశాస్త్రవిచక్షణైః॥

తా॥ దూరమునునుండు వస్తువులను జూచుటయందు యీదృష్టివినియోగపడును.

౧౭, ఇంగిత॥శ్లో॥ సహాపేఙ్గితదృష్టిస్స్యాత్కటాక్షచలనక్రమాత్।
ఇంగితాదిష్వియంభావనేతృభిస్సముదాహృతా॥

తా ॥ కడకన్నులచలనమువలన సంతోషముతో గూడిన చూపు ఇంగిత దృష్టిఅనబడును. ఇది జాడచూపుట మొదలైనవానియందు వినియోగింపబడును.

౧౮- విలోకిత॥ శ్లో॥ వీక్షణంపృష్ఠభాగేయ త్తద్విలోకితముచ్యతే।
ఇయందృష్టిర్భవేత్పశ్చాద్దేశవృత్త్యవలోకనే॥

తా॥ వెనుకతట్టు చూచునట్టిచూపు విలోకితదృష్టియనబడును. ఇది వెనుకతట్టు ఉండువానినిజూచుటయందు వినియోగపడును.

౧౯- వితర్కిత॥ శ్లో॥ వికాసితోద్వృత్తపుటాత్తభయోత్ఫుల్లతారకా।
ప్రాపితాసమతారాచదృష్టిర్జ్ఞేయావితర్కితా॥

తా ॥ తేటమై మీదికి తెరవబడిన రెప్పలు గలదియు, ప్రకాశములైననల్లగ్రుడ్లుగలదియు, భయముతో గూడినదియు, సమములైన నల్లగ్రుడ్లుగలదియునైన చూపు వితర్కితా దృష్టియనబడును.

విని॥ శ్లో॥ ఏషాతుభావశాస్త్రజ్ఞైరూహాదిషునియుజ్యతే॥

తా॥ ఈదృష్టి ఊహించుట మొదలైనవానియందు వినియోగించును.

౨౦-శఙ్కిత॥ శ్లో॥ కిఞ్చిచ్చలాస్థిరాకిఞ్చిదున్నతాతిర్యగాయతా।
గూఢాచకితతారాచ శఙ్కితాదృష్టిరుచ్యతే॥

తా॥ కొంచెము చలనము గలదియు, కొంచెము నిలుకడగలదియు నిక్కినదియు, అడ్డపువిరివిగలదియు, మరుగైనదియు, బెదరును తోపించెడి నల్లగ్రుడ్లుగలదియునైనచూపు శంకిత దృష్టియనబడును.

విని॥ శ్లో॥ శఙ్కాదిషుప్రయోక్తవ్యాప్రోక్తానాట్యవిశారదైః॥

తా॥ ఇదిశంక మొదలయినవానియందు వినియోగింపబడును.

౨౧- అభితప్త॥ శ్లో॥ పుటప్రచలనంయత్రతారకాదర్శనాలసా।
అభితప్తాసకృద్దృష్టిర్నిర్వేదప్రముఖేష్వియమ్॥

తా॥ రెప్పలకదలికయునల్లగ్రుడ్లతోపికయుగలమెల్లనిచూపుఅభితప్త దృష్టియనబడును. ఇదివిసుగుమొదలగువానియందువినియోగించును.

౨౨- అవలోకిత॥ శ్లో॥ అధస్తాద్దర్శనంయత్తదవలోకితముచ్యతే॥

తా॥ క్రిందుగచూచెడిచూపు అవలోకితదృష్టియనబడును.

వి॥ శ్లో॥ వినియోగోభవేదస్యావిచారపఠనాదిషు॥

తా॥ ఈదృష్టివిచారము చదువుట మొదలైన విషయములందువినియోగించును.

౨౩- శూన్య॥ శ్లో॥ సమతారాపుటా బాహ్యానిష్కమ్పా శూన్యదర్శనా।
బాహ్యార్థాగ్రహణే శేయం శూన్యదృష్టిరుదాహృతా॥

తా॥ సమములైననల్లగ్రుడ్లును రెప్పలును గలదియు, బయలుపడినదియు, చలనము లేనిదియు, శూన్యమును చూచునదియు నైన చూపు శూన్యదృష్టి యనబడును. ఇది బాహ్యార్థాగ్రహణమునందు వినియోగించును.

౨౪- హృష్ట॥ శ్లో॥ చఞ్చలా దృశ్యతే యత్ర రుచిరా చనిమేషభాక్।
ఈషత్సఙ్కుచితా దృష్టిర్హృష్టా హాసే ప్రయుజ్యతే॥

తా॥ చలించునదియు, మనోహరమయినదియు, రెప్పపాట్లు గలదియు, కొంచెము వంచబడినదియు నైన చూపు హృష్టదృష్టి యనబడును. ఈదృష్టి నవ్వునందు వినియోగపడును.

౨౫- ఉగ్ర॥ శ్లో॥ సమ్యగ్వికసితా కిఞ్చిత్ సపాఙ్గద్వయశోణిమా।
ఉగ్రదృష్టిస్సమాఖ్యాతా ఉగ్రాదిషు నియుజ్యతే॥

తా॥ లెస్సగా వికసించినదియు రెండుకనుగొనలందును ఎరుపు గలదియు నైనచూపు ఉగ్రదృష్టి యనబడును. ఇది ఉగ్రము మొదలైనవాని యందు చెల్లును.

౨౬- విభ్రాంత॥ శ్లో॥ చలత్తారా చ విభ్రాన్తా దృష్టిర్విస్రమ్భదర్శనా॥
మధ్యే స్యాద్వికలోత్ఫుల్లా విభ్రాన్తా సమ్భ్రమాదిషు॥

తా॥ చలించుచున్న నల్లగ్రుడ్లు గలిగినదియు, భ్రమించునదియు, ప్రీతి నిగనబరుచునదియు, నడుమనడుమ వెలవెలపాటును తేటదనమును గలిగినదియు నైన చూపు విభ్రాంతదృష్టి యనబడును. ఇది సంభ్రమము మొదలైన వానియందు వినియోగపడును.

౨౭- శాంత॥ శ్లో॥ క్రమమాణపుటాసన్నా కిఞ్చిచ్చఞ్చలలోచనా।
చలత్తారాకృతాపాఙ్గా దృష్టిశ్శాన్తా శమాదిషు॥

తా॥ క్రమమయిన రెప్పలకూడిక గలదియు, కొంచెము చలించునట్టి కన్నులు గలిగినదియు, చలించుచున్న నల్లగ్రుడ్లు గలిగినదియు నైనచూపు శాంతదృష్టి యనబడును. ఇది శమము మొదలైనవానియందు చెల్లును.

౨౮- మీలిత॥ శ్లో॥ దృష్టేరర్ధవికాసేన మీలితా దృష్టిరీరితా॥

తా॥ సగము తెరవబడిన కన్నులు గలది మీలితదృష్టి యనబడును,

వి॥ శ్లో॥ పారవశ్యా విభావేషు ప్రయోక్తవ్యా నిమీలితా॥

తా॥ పరవశత్వము మొదలైనభావములయందు ఈదృష్టియుపయోగింపబడును.

౨౯- సూచనా॥ శ్లో॥ హస్తాభియోగ చలనాత్కించిన్ముకుళితాకృతిః।
సూచనాదృష్టిరాఖ్యాతా సూచనాదిషు యుజ్యతే॥

తా॥ చేసైగననుసరించికొంచెముమూయబడినకన్నులుగలది సూచనాదృష్టియనబడును. ఇదిజాడ-మాపుట మొదలైనవానియందు చెల్లును.

౩౦- లజ్జిత॥ శ్లో॥ పతితోర్ధ్వపుటా వ్రీడా అధరచ్యుతతారకా।
కించిత్కుంచితపక్ష్మాగ్రా లజ్జితా లజ్జితాదిషు॥

తా॥ వాలినమీఁది రెప్పలును,సిగ్గువలనవాల్పబడిననల్లగ్రుడ్లును కొంచెముముడిగినరెప్పలకొనలుగలదిలజ్జితదృష్టియనబడును. ఈదృష్టిసిగ్గుపడినది మొదలైనవానియందువినియోగించును.

౩౧- మలిన॥ శ్లో॥ మలినాంతా చలత్పక్ష్మా కించిన్ముకుళితాకృతిః।
అక్ష్యాచాకృష్టతారా దృఙ్మలినా దృశ్యతే స్త్రియామ్॥

తా॥ సంకోచించినకనుగొనలును చంచలములైన రెప్పలునుగలిగి కొంచెముముడిగినకన్నులచేఆకర్షింపబడినసల్లగ్రుడ్లుగలదిమలినదృష్టియనబడును. ఇదిస్త్రీయందుగనబడును.

౩౨- త్రస్త॥ శ్లో॥ అంతర్వికసితా పూర్వం పశ్చాద్వివశతారకా।
త్రస్తా త్రాసమదేదృష్టిస్సమోద్వృత్తపుటద్వయా॥

తా॥ తొలుతవికాసముగలదైపిమ్మటచలించుచున్ననల్లగ్రుడ్లతోసరిగామీఁదికెత్తబడిన రెప్పలుగలదిత్రస్తదృష్టియనబడును. ఇదిభయమందునుమదమునందును చెల్లును.

౩౩- మ్లాన॥ శ్లో॥ శిథిలామధ్యరచలాక్రమాన్నిష్పన్నతారకా।
పక్ష్మాగ్రభ్రూపుటామ్లానా యోజ్యా మ్లానాదికేష్వియమ్॥

తా॥ సడలినకొంచెపుకదలికతోక్రమముగాసోలుచున్ననల్లగ్రుడ్లుగలిగిరెప్పలకొనలనంటుచున్నకనుబొమ్మలుగలదిమ్లానదృష్టియనబడును. ఇదివాడినవస్తువులందుచెల్లును.

౩౪- ముకుళ॥ శ్లో॥ స్ఫురదాసక్తపక్ష్మాగ్రా సౌమ్యా మీలితతారకా।
వికాలితోర్ధ్వపుటా దృష్టిరానందేముకుళాభవేత్॥

తా॥ కదలుచున్నరెప్పలకొనలచేరికయును, తిన్నదనమును, కలసినన

ల్లగ్రుడ్లును,మూయబడినపైరెప్పలునుగలది ముకుళదృష్టియనబడును. ఇది యానందమునందువినియోగించును.

౩౫- కుఞ్చిత॥ శ్లో॥ కిఞ్చిత్కుఞ్చితపక్ష్మాగ్రపుటాత్యర్థంనికుఞ్చితా।
తారాభ్యాంకుఞ్చితాదృష్టిరనిష్టాసూయతాదిషు॥

తా॥ కొంచెము వాల్పబడినకొనరెప్పలునుమిక్కిలిలోగానబడినసల్ల గ్రుడ్లునుగలదికుంచితదృష్టియనబడును. ఇదిఅనిష్టమునందునుఅసూయ తమొదలైనవానియందునువినియోగపడును.

౩౬- ఆకాశ॥ శ్లో॥ ఆకాశదృష్టిరాకాశే బహులవ్యాసృతతారకా।
ఏషాస్యాకాశసఞ్చారివస్త్వాదిషునియుజ్యతే॥

తా॥ ఈదృష్టిఆకాశమునందును,మీదిభాగమునందుసంచరించెడివ స్తువులందునుచెల్లును.

౩౭- అర్ధముకుళ॥ శ్లో॥ సస్మితాచభవేత్తారాకిఞ్చిదున్మిషితాపుటా।
స్యాదర్ధముకుళాదృష్టిశ్చానందాఘ్రాణగోచరా॥

తా॥ చిరునవ్వతోమీదికికూరుకొనబడుచున్న రెప్పలుగలదిఅర్ధ ముకుళదృష్టియనబడును.ఇదిఆనందాఘ్రాణములకు గోచరమైయుండును.

౩౮-అనువృత్త॥శ్లో॥అనువృత్తాయదుక్తంతద్భూయోభూయోనిరీక్షణం॥

తా॥ మాటిమాటికిచూచుటగలది అనువృత్తదృష్టియనబడును.

వి॥ శ్లో॥ త్వరాదిషుప్రయోక్తవ్యాకలితాభావకోవిదైః॥

తా॥ ఇదితత్తరపాటు మొదలగువానియందువినియోగింపబడును.

౩౯- విప్లుత॥ స్ఫురితోత్ఫుల్లపతితపుటాదృగ్విప్లుతాభవేత్॥

తా॥ కదలింపబడివిరిసివాలబడినరెప్పలుగలదివిప్లుతదృష్టియనబడును.

విని॥ శ్లో॥ ఏషాతుసర్వవస్తూనాంసౌందర్యాద్యవలోకనే॥

తా॥ ఈదృష్టిఅన్నివస్తువులయొక్కసౌందర్యాదులను జూచుటయం దుచెల్లును.

౪౦॥ జిహ్మా॥ శ్లో॥ ఆకుఞ్చితపుటాగూఢతిర్యక్ప్రేంఛరలోకినీ।
జిహ్మాదృగ్గూఢతారాస్యాగూఢాఘ్రాణాసూయతాదిషు॥

తా॥ అంతటనువాల్పబడినరెప్పలుగలిగిపయికితెలియక అడ్డముగా నుమెల్లగానుచూచుటగలదిజిహ్మాదృష్టియనబడును. ఇదిగూఢాఘ్రాణముల యందునుఅసూయమొదలైనవానియందును చెల్లును.

౪౧. వికోశ॥ శ్లో॥ అనిమేషాచలత్తారావ్యాకోచితపుటద్వయా।

వికోశాఖ్యా భవేద్దృష్టిః హాహాదిషు నియుజ్యతే॥

తా॥ రెప్పపాటులేనిదియు, చలించుచున్న నల్లగ్రుడ్లుగలదియు, సంకుచితములైన రెప్పలుగలదియునైన చూపు వికోశదృష్టి యనబడును. ఇది సంతోషము మొదలైనవానియందు చెల్లును.

౪౨- మదిర॥ శ్లో॥ అఘూర్ణితా మాగీర్ణితా మధ్యాత్క్షుద్ధాక్షీ కుంచితాచలా।
మునినాకీర్తితా దృష్టిః మదిరా తరుణే మదే॥

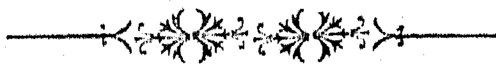
తా॥ ఒప్పిదమును దిక్కులు జూచుటయు కలతపాటును గలదియు, మధ్యస్థనుయి క్రిందికి వాల్పబడినదియు, బెదరుగలదియునైన చూపు మదిరాదృష్టి యనబడును. ఇది తరుణమదమునందు చెల్లును.

౪౩- హృద్య॥ శ్లో॥ అనవస్థితసభ్రూభ్యాంతా మనాస్ఖలితతారకా।
ఆకుంచితపుటా హృద్యా మధ్యమాదిషు యుజ్యతే॥

తా॥ నిలుకడలేనిదై తడబాటుగలిగి కొంచెము చలింపజేయబడిన నల్లగ్రుడ్లును వంపబడిన రెప్పలును గల మనోజ్ఞమైన చూపు హృద్యదృష్టి యనబడును. ఇది మధ్యములైన వస్తువులయందు చెల్లును.

౪౪- లలిత॥ శ్లో॥ భ్రూక్షేపా నంచితాపాఙ్గా స్మితా స్మరకృతేన చ।
వికాసేనాన్వితా దృష్టిః లలితా లలితాదిషు॥

తా॥ కనుబొమ్మల కదలికచే ముడుగజేయబడిన కడకన్నులు మన్మథవికారమువలని చిరునవ్వును, తేటదనమును గలది లలితదృష్టి యనబడును. ఇది ఆనందకరములైన వస్తువులయందు చెల్లును.

అథ గ్రంథాన్తరస్థ భ్రూభేదా నిరూప్యంతే.

శ్లో॥ సహజా పతితోత్క్షిప్తా చతురా రోచితా తథా।
కుంచితేతి షడేవాత్ర భ్రూచాతుర్యవతీ క్రియా॥

తా॥ సహజ, పతిత, ఉత్క్షిప్త, చతుర, రోచిత, కుంచిత, అని భ్రూభేదములు (కనుబొమలచతురత్వముగల క్రియలు) ఆరువిధములుగా జెప్పబడుచున్నది.

౧- సహజ॥ శ్లో॥ సహజా స్యాత్స్వభావభ్రూః వికారరహితా ముఖే।
సహజాదిషు యుజ్యేత ఇతి భావవిదో విదుః॥

తా॥ ముఖమందే వికారమును లేక స్వాభావికముగనుండెడి క్రియగల

కనుబొమ్మ సహజ భ్రూ వనబడును. ఇది. స్వభావము మొదలైన వాని యందు చెల్లును.

౨- పతిత॥ శ్లో॥ అచంచలభ్రూర్యుగంచపతనాత్పతితామతా॥

తా॥ చలింపనికనుబొమ్మలను వాల్చునట్టిక్రియగలదిపతితభ్రూ వనబడును.

విని॥ శ్లో॥ జుగుప్సాయాంవిస్మయేచఅసూయాయాంభావేదనే॥

తా॥ ఇదిరోతపడుట యందును, ఆశ్చర్యమందును, ఓర్వనితనమందును, చెల్లును.

౩- ఉత్క్షిప్త॥ శ్లో॥ ఏకావాసాద్వితీయావా యదుత్క్షిప్తేతితామ్।
ఉత్క్షిప్తాసాభవేత్ స్త్రీణాంకోపేసత్యవచస్యపి॥
శృఙ్గారభావలీలాయాంభ్రూరేషావినియుజ్యతే॥

తా॥ కనుబొమ్మలురెంటియందునుఒక్కటిగాని రెండునుగాని మిక్కిలి నిక్కింపబడునేనిఉత్క్షిప్తభ్రూవనబడును. ఇది స్త్రీలకోపమునందును, సత్యవచనమునందును, శృంగారభావచేష్టయందును, లీలయందును, వినియోగింపబడును.

౪- చతుర॥ శ్లో॥ ద్వితీయసహితాస్తోకాస్ఫురితాయదమంధరా।
చతురాముఖసంస్పర్శ్యాహృదయానందసమ్భవే॥

తా॥ రెండుకనుబొమ్మలకూడికతో కొంచెము మెల్లగాచలింపజేయబడియెనేని చతురభ్రూవగును. ఇదిముఖముతాకుట, మనస్సంతోషము, వేగిరపాటు, వీనియందుఉపయోగింపబడును.

౫- రేచిత॥ శ్లో॥ లావణ్యమధురాక్షిప్తాయద్యేకారేచితామతా॥

తా॥ అందముగాను ఇంపుగాను ఒకబొమ్మ వంపబడునేని అది రేచితభ్రూవనబడును.

విని॥ శ్లో॥ రహస్యశ్రవణేసాధుకలనేపదవీక్షణే॥

తా॥ ఇదిరహస్యమునువినుట, మంచిదిఅనుట, స్థానవీక్షణము వీని యందు చెల్లును.

౬- కుంచిత॥ శ్లో॥ ఏకావాసాద్వితీయావాకుంచితాంచితవామతా॥

తా॥ ఒకబొమ్మగానియు రెండుబొమ్మలు నేనియుముడిగింపబడినదైయెనఅది కుంచితభ్రూవనబడును.

విని॥ శ్లో॥ మోట్టాయితేకుట్టమితేవిలాసేకిలికించితే॥

తా॥ ఇది మోట్టాయితము, కుట్టమితము, విలాసము, కిలికించితము, అ

నుశృంగార చేష్టావి శేషములందువినియోగింపబడును. మోట్టాయితము
మొదలగువానియర్థముభరతరసప్రకరణమందువివరింపబడియున్నది.

అథ చతుర్విధ గ్రీవాభేదానిరూప్యంతే.

శ్లో॥ సుందరీచతిరశ్చీనాతథైవపరివర్తితా।
ప్రకంపితాచభావజ్ఞైర్జ్ఞేయాగ్రీవాచతుర్విధా॥

తా॥ సుందరి, తిరశ్చీన, పరివర్తిత, ప్రకంపితఅనిగ్రీవా (మెడ) భే
దములు నాలుగువిధములుగా భావజ్ఞులచే జెప్పబడియున్నవి.

౧- సుందరి॥ శ్లో॥ తిర్యక్ప్రచలితాగ్రీవాసుందరీతినిగద్యతే॥

తా॥ అడ్డముగాగదలింపబడినదిసుందరీగ్రీవయనబడును.

విని॥ శ్లో॥ స్నేహారమ్భేతథాయత్నే సమ్యగర్థేఽపిచస్మృతే।
సరసత్వేఽమమోదేచసాగ్రీవాసుందరీమతా॥

తా॥ స్నేహారంభము, యత్నముచేయుట, మంచిదనుట, తలచుట, సర
సము, అనుమోదము, వీనియందు ఈగ్రీవయుపయోగింపబడును.

౨- తిరశ్చీన॥ శ్లో॥ పార్శ్వయోరుభయోరూర్ధ్వభాగేతుచలనాత్సర్పయానవత్
సాగ్రీవాతుతిరశ్చీనేత్యుచ్యతేనాట్యకోవిదైః॥

తా॥ ఇరుప్రక్కలనూర్ధ్వభాగములయందుసర్పగతివలెగదలించు
టగలదితిరశ్చీనాగ్రీవయనబడును.

వి॥ శ్లో॥ ఖడ్గభ్రమేసర్పగత్యాంతిరశ్చీనానిగద్యతే॥

తా॥ కత్తినిద్రిప్పుటయందును నాగుబాముపోవుటయందును ఈగ్రీవ
వినియోగించును.

3-పరివర్తిత॥శ్లో॥సవ్యాఽపసవ్యచలితాగ్రీవాయత్రాఽర్ధచంద్రవత్
సాతునాట్యకలాఽభిజ్ఞైర్విజ్ఞేయాపరివర్తితా॥

తా॥ ఇరుప్రక్కలయందునుఅర్ధచంద్రాకారముగాకదలింపబడున
దిపరివర్తితాగ్రీవయనబడును.

వి॥ శ్లో॥ శృంగారనటనేకాంతాకపోలపరిచుమ్బనే।
నాట్యతంత్రకలాభిజ్ఞైర్విజ్ఞేయాపరివర్తితా॥

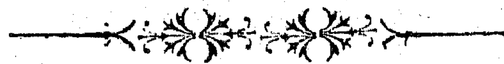
తా॥ శృంగారనటనమునందును, స్త్రీలచెక్కిళ్లు ముద్దుపెట్టుకొనుట యందును, ఈగ్రీవయుపయోగించును.

౪- ప్రకమ్పిత॥ శ్లో॥ పురఃపశ్చాత్ప్రచలనాత్కపోతీకణ్ఠకమ్పవత్।
ప్రకమ్పితేఽసాగ్రీవాప్రోక్తానాట్యవిశారదైః॥

తా॥ ముందువెనుకలుగాపావురాయిమేడకదలించునట్లుగదలింపబడునది ప్రకంపితగ్రీవయనబడును.

వి॥ శ్లో॥ యుష్మదస్మదితిప్రోక్తే దేశీనాట్యవిశేషకే।
డోలాయాఙ్గణితే చాఽపిప్రయోక్తవ్యాప్రకమ్పితా॥

తా॥ నీవునేనుఅనుటయందును, దేశీయనాట్యమునందును, ఉయ్యేల యందును, లెక్కపెట్టుటయందును, ఈగ్రీవయుపయోగింపబడును.

అథద్వాదశహస్తప్రాణలక్షణంనిరూప్యతే.

శ్లో॥ హస్తానాంద్వాదశప్రాణాస్తేషాంలక్షణముచ్యతే॥

తా॥ హస్తప్రాణములుపండ్రెండు, వానిలక్షణముచెప్పబడుచున్నది.

శ్లో॥ ప్రసారణంకుంచితఞ్చ రేచితంపుఙ్ఖితంతథా।
అపవేష్టితకంచాఽపిప్రేరితోద్వేష్టితేతథా॥
వ్యావృత్తిఃపరివృత్తిశ్చసఙ్కేతస్తదనంతరమ్।
చిహ్నంపదార్థటీకేతిప్రాణాద్వాదశహస్తజాః॥

తా॥ ప్రసారణము, కుంచితము, రేచితము, పుంఖితము, అపవేష్టితకము ప్రేరితము, ఉద్వేష్టితము, వ్యావృత్తి, పరివృత్తి, సంకేతము, చిహ్నము, పదార్థటీకము అనిహస్తజప్రాణములుపండ్రెండు.

౧-ప్రసారణము॥ శ్లో॥ ప్రసారణమితిజ్ఞేయమఙ్గుళీనాంప్రసారణాత్॥

తా॥ వ్రేళ్లనుజాచుటవలననైనహస్తప్రాణముప్రసారణమనబడును.

౨-కుంచితము॥ శ్లో॥ కుఞ్చనాదఙ్గుళీనాంచకుంచితంసముదీరితమ్॥

తా॥ వ్రేళ్లనుముడిగించుటవలననైనహస్తప్రాణముకుంచితమనబడును.

౩- రేచితము॥ శ్లో॥ అఙ్గుళీనాంప్రచలనాద్రేచితంపరికీర్తితమ్॥

తా॥ వ్రేళ్లనుగదలించుటవలననైనహస్తప్రాణమురేచితమనబడును.

౪- పుఙ్ఖితము॥ శ్లో॥ పురోభాగేకుంచితోవారేచితోవాప్రసారితః।
యోహస్తస్తుపతాకాఽదిర్నామ్నాఽసౌపుఙ్ఖితోభవేత్॥

తా॥ పతాకాదిహస్తములందు వ్రేళ్లుముందరికివంచుట కదలించుట చాచుట వీనివలననైన హస్తప్రాణము పుంఖితముఅనబడును.

౫,అపవేష్టితము॥శ్లో॥అథస్థాద్గమనంయత్తుహస్తోనామ్నాఽపవేష్టితః॥

తా॥ వ్రేళ్ళనుగ్రిందుగా చాచుటయనెడిహస్తప్రాణముఅపవేష్టితమనబడును.

౬,ప్రేరితము॥శ్లో॥ పశ్చాద్భాగేకుఞ్చితోవా ప్రేరితోవా ప్రసారితః।
యోహస్తగకథితస్సోఽయంప్రేరితగపూర్వసూరిభిః॥

తా॥ వ్రేళ్ళనువెనుకప్రక్కకు ముడిగించుట, కదలించుట, చాచుట యున్నైనహస్తప్రాణము ప్రేరితముఅనబడును.

౭,ఉద్వేష్టితము॥శ్లో॥హస్తానామూర్ధ్వభాగేయద్గమనంచాఽస్తినర్తనే
తదుద్వేష్టితమిత్యాహుర్భరతాఽగమవేదినః॥

తా॥ నాట్యకర్మమునందు చేతులనుమీదికెత్తుటచేనైన హస్తప్రాణముఉద్వేష్టితము అనబడును.

౮,వ్యావృత్తము॥శ్లో॥ఉదగ్రగతః పార్శ్వభాగేహస్తోవ్యావృత్తకోభవేత్॥

తా॥ పార్శ్వభాగములందు మీదికెత్తబడిన చేతులుగలహస్తప్రాణమువ్యావృత్తమనబడును.

౯,పరివృత్తము॥శ్లో॥పార్శ్వభ్యాంచపురోభాగేయోహస్తోనటనేకృతః
పరివృత్తస్సమాఽఖ్యాతో నామ్నాహస్తవిశారదైః॥

తా॥ నాట్యము చేయునపుడు పార్శ్వములనుండి ముందరితట్టునకు చేతులను తెచ్చుట అనుహస్తప్రాణము పరివృత్తముఅనబడును.

౧౦,సఙ్కేతము॥శ్లో॥ ఊహావిధానరచనావిన్యస్థాలోక్తిపర్వకమ్ ।
యోహస్తోనియమంప్రాప్తస్సఙ్కేతిఉదాహృతః॥

తా॥ స్థూలోక్తిపరంపరలేక ఊహచేత తెలిసికొదగినసైగగలహస్తప్రాణము సంకేతమనబడును.

౧౧,చిహ్నము॥శ్లో॥ ప్రత్యక్షాణాంపరోక్షాణాం వస్తూనాంనాట్యకర్మణి । స్థావరత్వంజఙ్గమత్వమేవ మృష్టాఽపితాదృశాః। తదాకారప్రకటనంతన్ముఖస్యనిరీక్షణమ్ । తత్స్థానదర్శనంచాపితధ్వజానాంచదర్శనమ్ । తదాయుధప్రకటనంతద్గతాఽర్థనివేదనమ్।తచ్ఛాయాస్తదర్శనంచాఽపితచ్చేష్టాదర్శనంతథా। తేషాంచదర్శనేత్యాది నానాచిహ్నంవిధీయతే॥

తా॥ నాట్యకర్మమునందు ప్రత్యక్షపరోక్షవస్తువుల యొక్క స్థావర జంగమత్వములను దెలుపు చిహ్నములు యెనిమిది. అవి వానియాకారముల నుజూపుట, వానిముఖములనుజూపుట, అవియుండు తావులనుజూపుట, వానిలెక్కములనుజూపుట, వానియాయుధములను దెలుపుట, వానియందుగల ప్రయోజనములను దెలుపుట, వానిచే వ్యాపింపజేయబడిన వానిని దెలుపుట, వానిచేష్టలను దెలుపుట, వానిగురుతులను దెలుపుట. ఈ యెనిమిది లక్షణములుగల హస్తప్రాణము చిహ్నము అనబడును.

౧౨, పదార్థటీకము॥ శ్లో॥ పదానాంకథితానాం స్యాదర్థనిర్వాహతా యదు।
ఇయంపదార్థటీకేతి కథితోఽభరతాదిభిః॥

తా॥ చెప్పబడుచుండెడు భావవ్యంజకములైన పదములయర్థముల ను నిశ్చయపరచునట్టి హస్తప్రాణము పదార్థటీకము అనబడును.

అథహస్తభేదా నిరూప్యన్తే.

శ్లో॥ అథేదానీంతుహస్తానాంలక్షణాని యథాక్రమమ్।
అసంయుతాస్సంయుతాశ్చ ద్వేధాహస్తాః ప్రకీర్తితాః॥

తా॥ ఇకనుహస్తముల యొక్క లక్షణములు చెప్పబడును. అవి యసం యుతములు సంయుతములుఅని రెండువిధములుగలవి.

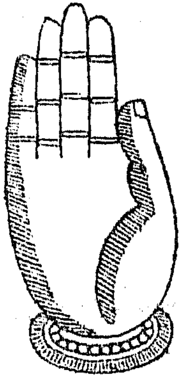
అథాష్టావింశతివిధాఽసంయుతహస్తానిరూప్యన్తే.

శ్లో॥ పతాకస్త్రిపతాకోఽర్ధపతాకఃకర్తరీముఖః। మయూరాఽ
ఖ్యోఽర్ధచన్ద్రశ్చాఽప్యరాళశ్శుకతుణ్డకః। ముష్టిశ్చశిఖరాఽ
ఖ్యశ్చకపిత్థఃకటకాముఖః। సూచీచంద్రకలాకోశసర్పశీర్షక
రస్మృతః। మృగశీర్షస్సింహముఖో లాఙ్గూలస్సోలపద్మకః। చ
తురోభ్రమరశ్చైవ హంసాఽస్యోహంసపక్షకః। సందంశో
ముకుళశ్చైవతామ్రచూడస్త్రిశూలకః। అష్టావింశతిహస్తా
నామేవంనామానివైక్రమాత్॥

తా॥ పతాకము, త్రిపతాకము, అర్ధపతాకము, కర్తరీముఖము, మయూ రము, అర్ధచంద్రము, అరాళము- శుకతుండము, ముష్టి, శిఖరము, కపిత్థ ము, కటకాముఖము, సూచి, చంద్రకల, కోశము, సర్పశీర్షము, మృగశీర్ష ము, సింహముఖము, లాంగూలము, సోలపద్మము, చతురము, భ్రమరము,

హంసాస్యము, హంసపక్షము, సందంశము, ముకుళము, తామ్రచూడ
ము, త్రిశూలము, అను ఇరువదియెనిమిదియు అసంయుత హస్తములన
బడును. ... ... *

పతాకహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ అఙ్గుళ్యస్సకుఞ్చితాఽఙ్గుష్ఠాస్సంశ్లిష్టాః ప్రసృతా యది।
సపతాకకరః ప్రోక్తో నృత్యకర్మవిశారదైః॥

తా॥ అన్నివ్రేళ్ళనుచాచి బొటనవ్రేలినివంచిపట్టునది
పతాకహస్తమని నృత్యశాస్త్రవిశారదులు చెప్పుదురు.

వి॥శ్లో॥ నాట్యారమ్భే వారివాహే వనే వస్తునిషేధనే।
కుచస్థలే నిశాయాంచ నద్యామమరమణ్డలే॥ తురఙ్గే
ఖణ్డనే వాయౌ శయనే గమనోద్యతే। ప్రతాపేచ ప్రసాదే
చ చన్ద్రికాయాం ఘనాఽతపే। కవాటపాటనే సప్తవిభక్త్యర్థే
తరఙ్గకే। వీథీప్రవేశభావేఽపి సమత్వేచాఽఙ్గరాగకే। ఆత్మా
ర్థే శపథేచాఽపి తూష్ణీంభావస్యదర్శనే। ఆశీర్వాదక్రియా
యాంచ నృపశ్రేష్ఠస్యభావనే॥ తాళపత్రేచ ఖేటేచ ద్రవ్యాదిస్ప
ర్శనే తథా। తత్రతత్రేతివచనే సిన్ధౌతు సుకృతిక్రమే। సంబో
ధనే పురోగేఽపి ఖడ్గరూపస్యధారణే। మాసే సంవత్సరే వర్షే
దినే సమ్మార్జనే తథా। ఏవమర్థేషు యుజ్యన్తే పతాకాహస్త
భావనాః॥ ... ... *

తా॥ నాట్యారంభము, మేఘము, వనము, వస్తువులనునిషేధించుట,
కుచస్థలము, రాత్రి, నది, దేవసమూహము, అశ్వము, ఖండించుట, వాయు
వు, శయనము, గమనము, ప్రతాపము, ప్రసాదము, చంద్రిక, మిక్కిలి
యెండకాయుట, తలుపుతట్టుట, ఏడువిభక్తులు, అల, వీధిలోప్రవేశించు
ట, సమముగానుండుట, గంధముపూయుట, తాననుట, పంతము, ఊర
కుండుటనుతోపించుట, ఆశీర్వదించుట, గొప్పరాజునుజూపించుట, తా
టాకు, చెంపపెట్టు, పదార్థములనుస్పృశించుట, అక్కడనేయక్కడనే
యనుట, సముద్రము, సుకృతక్రమము, సంబోధనము, ముందుగాబోవు
వాడనుట, కత్తియాకృతినిజూపుట, మాసము, సంవత్సరము, వర్షము, ది
నము, సమ్మార్జనము, (అనగాతుడుచుట) ఈ అర్థములయందు ఈ
హస్తమువినియోగపడును.

గ్రన్థాన్తరస్థపతాకహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ సంలగ్నతర్జనీమూలే యత్రాఙ్గుష్ఠో నికుఞ్చితః। ప్రసారితతలాఙ్గుళ్యః పతాకః ప్రభవేత్కరః। ఏకాకినా పురాధాత్రా పరబ్రహ్మసమాగమే। జయేతిస్తుతివేళాయాం పతాకస్యాకృతిః కరః। యతోఽభేజే తతో లోకే పతాక ఇతి విశ్రుతః॥ అత ఏవ సమస్తానాం హస్తానామయమాదిమః॥ పతాకో బ్రహ్మణో జాతః శ్వేతవర్ణో ఋషిశ్శివః॥ బ్రహ్మజాతిర్భవేత్తస్య పరబ్రహ్మాధిదైవతమ్॥

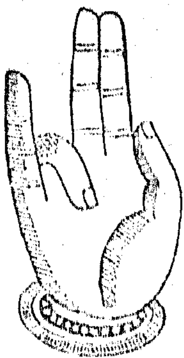
తా॥ తర్జనీమూలమందు జేర్చివంచబడిన బొటనవ్రేలును చాచబడినఅరచేయియు వ్రేళ్లునుగలది పతాకహస్తమనబడును. ముందు బ్రహ్మయొంటరిగా పరబ్రహ్మను చేరబోయినప్పుడు పతాకాకృతిగా చేయిచాచి జయవిజయీభవయని స్తోత్రము చేసెను. ఆకారణముచేత అట్లుపట్టబడిన జేయినాటనుండి లోకమునందు పతాకమని ప్రసిద్ధినొందెను. కనుక ఇది యెల్లహస్తములకును మొదటిదాయెను - ఈపతాకహస్తము బ్రహ్మవలనబుట్టినది. దీనిజాతి బ్రాహ్మణజాతి. వర్ణము తెలుపు. ఋషి శివుడు. అధిదేవత బ్రహ్మము.

వి॥శ్లో॥ జయేతి వచనే మేఘే నిషేధే విపినే నిశి। యాహీతి వచనే యానే వాహే మరుతి వక్షసి। పురః పుణ్యే చాతిశయే ప్రవ్రా[illegible] విబుధాలయే। హాహాకారే చన్ద్రికాయామాతపే సురమణ్డలే। అర్గళాపుటనే కుడ్యఖణ్డనే పరితోషణే। కపోలే చ స్తనాలేపే కృపాణే వారివారణే। సమూహే సైన్యసన్నాహే సమయే భయవారణే। అపాశ్రయే అపచయే పిధానే శయనే భువి। జ్వాలానుపక్షధారాసు తరఙ్గే పక్షిపక్షకే। ప్రభువిజ్ఞాపనే త్రేతి వాక్యే యాదృశి తాదృశి। చపేటే వస్తుసంన్యగ్నే నరస్యాఙ్గమర్దనే। వ్యాజస్తుతౌ ప్రతాపే చ దేవతానాం నివేదనే। పార్శ్వశ్లేషే పతాకాయాం ప్రవాతే వసనాఞ్చలే। శైత్యే తాపే ధాళధళ్యే ఛాయాయాం వత్సరే ఋతౌ। అయనే వాసరే పక్షే మాసే స్వచ్ఛే మహాశుతే। సమాసన్నే పాలయేతి లాలయేతి చ భాషణే। బ్రహ్మజాతౌ శుభ్రవర్ణే పతాకోఽత్ర నియుజ్యతే॥

తా॥ జయజయయనుట, మేఘము, నిషేధము, అడవి, రాత్రి, పొమ్మనుట, నడచుట, గుఱ్ఱము, గాలి, రొమ్ము, ఎదురు, పుణ్యము, అతిశయము,

ప్రవాహము, దేవలోకము, హాహాకారము, వెన్నెల, ఎండ, దేవతాసమూహము, గడియుతీయుట, గోడ, నరకుట, సంతోషము, చెక్కిలి, గంధము పూయుట, కత్తి, నీటికి కట్ట వేయుట, గుంపు, దండు యొక్క ఆయిత్తము, సమయము, నెరవుతీర్చుట, ఆశ్రయము లేమి, కప్పుట, పానుపు, భూమి, నిప్పుమంట, వానధార, అల, పక్షి రెక్క, ప్రభుత్వము నవి చేయుట, కన్ను, మాట, ఎట్టిదిఅట్టిదియనుట, చెంపపెట్టు, నస్తను అంటుట, కొలను, ఒడలుపిసుకుట, నెపపెట్టిపొగడుట, ప్రతాపము, దేవతానివేదనము, ప్రక్క కౌగిలింత, ఔన్నత్యము, పెద్దగాలి, కొంగు, చలి, ఉక్క, తళతళ, నీడ, సంవత్సరము, ఋతువు, అయనము, పగలు, పక్షము, మాసము, తేట, గొప్పవంశము, సహింపించినదిఅనుట, పాలింపుము అనుట, బ్రాహ్మణజాతి, శుభ్రవర్ణము, వీనియందు ఈ హస్తము వినియోగించును. ... ...*

త్రిపతాకహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ స ఏవ త్రిపతాకః స్యాద్వక్రితానామికాంగుళిః॥

తా॥ ముందు చెప్పిన పతాకహస్తమందలి యనామిక, (అనగా చిటికినవ్రేలికి ముందువ్రేలు) వంచబడెనేని యది త్రిపతాకహస్తమగును.

వి॥శ్లో॥ మకుటే వృక్షభావే చ వజ్రే తద్ధరవాసవే।
కేతకీకుసుమే దీపే వహ్నిజ్వాలావిజృంభణే॥
కపోతే పత్రలేఖాయాం బాణార్థే పరివర్తనే।
స్త్రీపుంసయోస్సమాయోగే యుజ్యతే త్రిపతాకకః॥

తా॥ కిరీటము, వృక్షభావము, వజ్రాయుధము, ఇంద్రుడు, మొగలిపువ్వు, దీపము, అగ్నిజ్వాల పైకిలేచుట, చెక్కిలి, మకరికాపత్రరేఖ, బాణార్థము, మార్పు, స్త్రీపురుషుల చేరిక, వీనియందు ఈ హస్తము వినియోగించును,

గ్రంథాంతరే త్రిపతాకహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ పతాకే నామికా వక్రా త్రిపతాకకరో భవేత్। శక్రేణాదౌ యతో వజ్రోపన్యస్తోఽనామికాం వినా। పతాకస్య త్రిభాగేన త్రిపతాక ఇతిస్మృతః। హంసాత్త్రిపతాకోయం జాతస్య ఋషిర్గుహః। రక్తవర్ణః క్షత్రజాతిరధిదేవో మహేశ్వరః॥

తా॥ క్రింద చెప్పబడిన పతాకహస్తమందు అనామిక (ఉంగరపువేలు) వగ్గబడెనేని యది త్రిపతాకహస్తమగును. ఆదికాలమందు దేవేంద్రుడువ

వజ్రాయుధము నెత్తుకొనునపుడు అనామికనువదలి పతాకముయొక్క మూడుభాగముల చేతగ్రహించుట చేనేర్పడినదిగనుక ఇదిత్రిపతాకము అనబడెను. ఇదిఇంద్రునివలనపుట్టినది. ఎఱ్ఱవన్నెగలది. క్షత్రియజాతి. దీని కిఋషి గుహుడు. అధిదేవతశివుడు. ... *

వి॥శ్లో॥ ఆవాహనేఽవతరణేవదనోన్నమనేనతౌ। స్పర్శేశుభానాం

ద్రవ్యాణామజ్కనేఽవాదరేఖకే। సన్దేహేముకుటేవృక్షేవాస

నెకులిశాయుధే. అళకాపనయేదీపేతిలకోష్ణీషధారణే। కటుగ

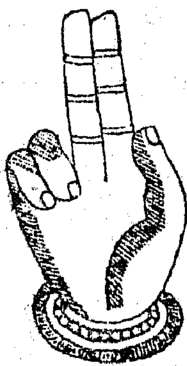
న్ధగసాతేపేనాసాకర్ణాస్యసంవృతౌ। అశ్వసమ్మార్జనేబాణే

కేతక్యాంపత్రలేఖనే। పాతేఖగవిశేషాణాంకిలకిలావిజృమ్భ

ణే. క్షత్రజాతౌరక్తవర్ణేత్రిపతాకోనియుజ్యతే॥

తా॥ ఆవాహనము, దిగుట, మొగమెత్తుట, వంచుట, మంగళవస్తువుల నుముట్టుట, గురుతిడుట, నమ్మకము లేమి, దుర్జనుడు, సందేహము, కిరీటము, వృక్షము, ఇంద్రుడు, వజ్రాయుధము, ముంగురులనెగదువ్వుట, దీపము, బొట్టుపెట్టుకొనుట, పాగాపెట్టుకొనుట, కారైనవాసనగలద్రవద్రవ్యమునుపూయుట, ముక్కుచెవులనుమూసికొనుట, గుఱ్ఱమును ఊయుట, బాణము, మొగలిపువ్వు, మకరికాపత్రములనువ్రాయుట, కొన్నిపక్షులయొక్కపాటు, నివ్వెఱపాటులు లేచుట, క్షత్రియజాతి, ఎఱుపువన్నె వీనియందుఈహస్తము వినియోగించును. ... ... *

అర్ధపతాకహస్తలక్షణమ్.

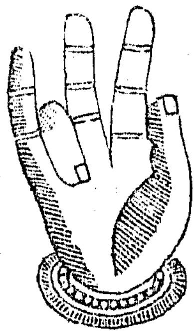

శ్లో॥ త్రిపతాకేకనిష్ఠాచేద్వక్రితార్ధపతాకకః॥

తా॥ త్రిపతాకహస్తమందు చిటికెనవ్రేలు వంపబడు నేనియదిఅర్ధపతాకహస్తమనబడును.

వి॥శ్లో॥ పల్లవేఫలకేతీరేవుభయోరితివాచకే। క్రకచే చ్ఛురికాయాంచధ్వజగోపురశృఙ్గయోః। యుజ్యతేర్ధపతాకోఽయంతత్తత్కర్మప్రయోగతః॥

తా॥ చిగురు, పలక, గట్టు, ఇద్దరనిచెప్పుట, నూరు కత్తి, రంపము, ధ్వజము, గోపుర, కొమ్ము, వీనియందు ఈహస్తము వినియోగించును.

కర్తరీముఖహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ అస్యైవచాఽపిహస్తస్యతర్జనీచకనిష్ఠికా।
బహిః ప్రసారితేద్వేచేత్సకరఃకర్తరీముఖః॥

తా॥ అర్ధపతాకహస్తమందలి చిటికెనవ్రేలును చూపుడువ్రేలును బైటికిచాపబడునేని కర్తరీముఖహస్తమగును. ... ... *

వి॥శ్లో॥ స్త్రీపుంసయోస్తువిశ్లేషే.విపర్యాసపదేఽపిచ। లుంఠనేనయనాన్తేచమరణేభేదభావనే। విద్యుదర్థేఽప్యేకశయ్యావిరహేంపతనేతథా। లతాయాంయుజ్యతేచాఽయంకర్తరీముఖఇష్యతే॥ ... ... *

తా॥ స్త్రీపురుషులయెడబాటు, వ్యత్యస్తనము, దొంగిలించుట, కడకన్ను, చావు, భేదించుట, మెరపు, ఒకపానుపునందలి పడుకవలననెడబాయుట, క్రిందపడుట, తీగె, వీనియందు ఈహస్తమువినియోగించును.

కథాన్తరే.

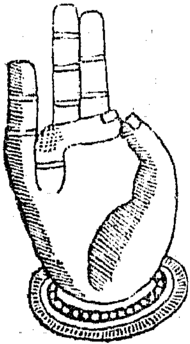
శ్లో॥ త్రిపతాకేబహిర్యాతా తర్జనీయదికర్తరి। శశాఙ్కశేఖరః పూర్వంజడన్ధరవధప్రవృతి। చక్రంలిఖితతర్జన్యానిక్షిప్యభువిమధ్యమామ్। తదాప్రభృతికర్తర్యుత్పన్నేతిమునిభిస్మృతిః। కర్తరిశ్శంకరాజ్జాతఃఋషిఃపర్జన్యదేవతా। క్షత్రియజాతిస్తామ్రవర్ణశ్చక్రపాణిరధీశ్వరః॥ ... *

తా॥ త్రిపతాకహస్తమందు తర్జనిబయటచాచబడెనేని కర్తరీహస్తమగును పూర్వకాలమునందు శివుడు జడంధరాసురసంహారము కొరకు భూమిలోమధ్యమనుంచి తర్జనిచేచక్రమునువ్రాసెను. అదిమొదలుకొని కర్తరిగలిగెననిఋషులు చెప్పుచున్నారు. కర్తరిహస్తము శివునివలన బుట్టినది. ఇదిక్షత్రియజాతి. ఋషి దేవతపర్జన్యుడు. రక్తవర్ణము. అధిదేవతచక్రపాణి. ... ... *

వి॥శ్లో॥ పాదాలక్తకనిర్మాణేపతనేలేఖ్యవాచకే। దన్తౌష్ఠార్థేవిరహేచైవవిపర్యాసేరమాధవే। చపలాయామేకశయ్యావియోగేమహిమేఘ్నృగే। చామరేశైలశృఙ్గేచవారణేవృషభేగవి। కేశపాశస్యశోధిన్యాంత్రియామేతామ్రవర్ణకే। కృష్ణజాయాంగోపురేసోయంకర్తరీవినియుజ్యతే॥

తా॥ కాళ్ళకులత్తుక పెట్టుట, వ్రాయుట, దంపతులవిరహము, పృతౌశ్వసము, విష్ణువు, మెరపు, ఒకపడుకవలనియెడబాటు, మహిషము, మృగము, చామరము, కొండశిఖరము, ఏనుగు, వృషభము, ఆవు, దువ్వెన, క్షత్రియుడు, రక్తవర్ణము, కత్తెర, గోపురము, వీనియందు ఈహస్తమువినియోగపడును. ... ... *

౫, మయూరహస్తలక్షణమ్.

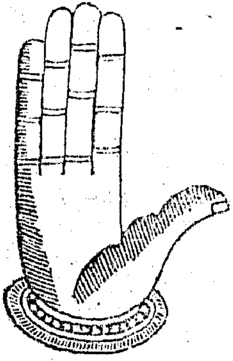
శ్లో॥ అస్మిన్ననామికాంగుష్ఠే శ్లిష్టే చాఽన్యే ప్రసారితే ।
మయూరహస్తః కథితః కరటీకావిచక్షణైః॥

తా॥ కర్తరీముఖహస్తమందు అనామికను అంగుష్ఠముతో జేర్చి తక్కిన వ్రేళ్ళను చాచిపట్టిన యెడమయూరహస్తమగును. ... ... *

వి॥ శ్లో॥ మయూరాఽస్యే లతాయాంచ శకునే వమనే తథా । అశకస్యాపనయనే లలాటే తిలకేషుచ । నేత్రస్యోదకవిక్షేపే శాస్త్రవాదే ప్రసిద్ధకే । ఏవమర్థేషు యుజ్యన్తే మయూరకరభావనాః॥

తా॥ నెమిలిముఖము, తీగె, పక్షి, క్రక్కుట, ముంగురులుదిద్దుట, నొసలు, తిలకము, కన్నీరువెగజిమ్ముట, శాస్త్రమును వ్యవహరించుట, ప్రసిద్ధి, వీనియందు ఈహస్తము వినియోగించును.

౬, అర్ధచన్ద్రహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ అర్ధచన్ద్రకరస్సోఽయం పతాకేఽఙ్గుష్ఠసారణాత్ ॥

తా॥ పతాకహస్తమందు అంగుష్ఠము చాచబడిన యెడ అర్ధచన్ద్రహస్తమగును. ... ...*

వి॥ శ్లో॥ చన్ద్రే కృష్ణాష్టమీభాజి గళహస్తాఽదికేఽపిచ। భల్లాయుధే దేవతానామభిషేచనకర్మణి। భుక్పాత్రే చోద్భవే కట్యాం చిన్తాయామాత్మవాచకే। ధ్యానే చ ప్రార్థనే చాఽపి అఙ్గసంస్పర్శనే తథా। ప్రాకృతానాం నమస్కారేఽప్యర్థచన్ద్రో నియుజ్యతే॥

తా॥ కృష్ణాష్టమీచంద్రుడు, మెడపట్టిగెంటుట, భల్లాయుధము, దేవతాభిషేకము, కంచము, పుట్టుక, మొల, చింత, తన్ను దాను చెప్పుకొనుట,

ధ్యానము, ప్రార్థించుట, అవయవములనుఅంటుట, సలామువేయుట, వీనియందుఈహస్తమువినియోగించును.

గ్రంథాన్తరస్థఅర్ధచంద్రహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ పతాకేవిరళాంగుష్ఠేసోఽర్ధచంద్రకరోభవేత్ ।భూషణేచ్ఛావత
శ్శమ్భోరతసీముకుళాకృతిః। జాతశ్చంద్రాదర్ధచన్ద్రోఋషిర
స్యాత్రిరుచ్యతే, వైశ్యజాతిర్ధూమ్రవర్ణోమహాదేవోఽధిదేవతా॥

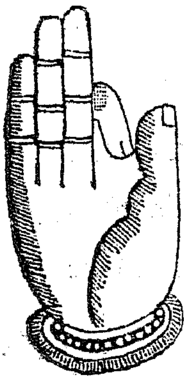
తా॥ పతాకహస్తముచాచబడిన బొటనవ్రేలుగలదగునేని అర్ధచంద్రహస్తమగును. ఇదిభూషణేచ్ఛగల శివునినిమిత్తమై చంద్రునినుండిపుట్టినది. ఇదివైశ్యజాతి. దీనికిఋషిఅత్రి. వర్ణముధూమ్రము. అధిదేవతమహాదేవుడు.

వి॥శ్లో॥ వలయేమణిబంధేచదర్పణస్యనిరూపణే।
ఆశ్చర్యేచప్రయాసేచాప్యమితేనిఖిలేషుచ॥
తాసమానేమౌళిబంధ నిర్మాణేబాలపానవే ।
ఖేదాత్కపోలవహనే గజకర్ణనిరూపణే।
సాపరాధివినిష్క్రాసేఫాలస్వేదనివారణే ।
యువార్థేచసమర్ధేచశార్ఙ్కేప్రాకృతాసనే।
అభిషేకేభ్రూలతాయామంకుశేకాముకేధికే।
కటిపట్టద్భుతాకారేకలశారచనేఙ్కకే ।
చరణాభినయేబాలసహానేపశ్చిమాఙ్గకే ।
గౌరవర్ణోవైశ్యజాతావర్ధ చంద్రోనియుజ్యతే॥

తా॥ ముంజేతికడియము, మనికట్టు, అద్దమునుజూచుట, ఆశ్చర్యము, ప్రయాసము, మెరలేమి, సకలము, తాళమానము, సిగముడివేయుట, లేతచెట్టు, దుఃఖమువలనచెక్కిటచెయిసేర్చుట, ఏనుగచెవులనుచూపుట, తప్పుచేసినవారినివెడలగొట్టుట, నొసటిచెమటతుడుచుట, యౌవనవంతుడు, సమర్థుడు, చంద్రుడు, ప్రాంగ్ప్రతులునమస్కరించుట, అభిషేకము, కనుబొమ్మ, వస్త్రము, ధనుస్సు, మొక్కలియనుట, నడికట్టుబిగించుట, కుండచేయుట, కాళ్లనుచూపుట, బిడ్డనెత్తుకొనుట, ఏపు, తెలుపు, వైశ్యజాతి, వీనియందుఈహస్తమువినియోగపడును.

నన్దికేశ్వరప్రోక్తాఽభినయదర్పణమ్.

౭, అరాళహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ పతాకేతర్జనీవక్రానామ్నా సోఽయమరాళకః॥

తా॥ పతాకహస్తమందు చూపుడువ్రేలు వంపబడిన యెడ అరాళహస్తముగను.

వి॥శ్లో॥ విషామృతాదిపానేషు ప్రచణ్డపవనేపిచ। యుజ్యతే ఽరాళహస్తోయంభరతాఽగమకోవిదైః॥

తా॥ జలము అమృతము మొదలగువానిని త్రాగుటయందును గాలియందును ఈహస్తముఉపయోగింపబడును.

గ్రన్థాంతరస్థాఽరాళహస్తలక్షణమ్.

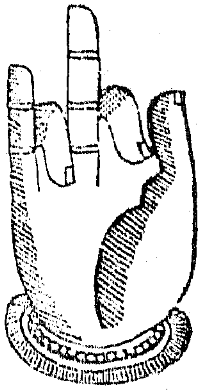
శ్లో॥ పతాకాఙ్గుష్ఠతర్జన్యౌవక్రితౌస్యాదరాళకః। సప్తానాంజలధీనాంయోఽపోశనకృతేపురా ॥ అరాళఃకుమ్భజాజ్జాతోసఏవ ఋషిరుచ్యతే। పాటలాంశుర్మిశ్రజాతిర్వాసుదేవోధిదేవతా। ఏవమేతస్యానుపూర్వ్యముశన్తిభరతాదయః॥

తా॥ పతాకహస్తమున అంగుష్ఠతర్జనులు వంచబడినయెడ అరాళహస్తమగును. ఇదిపూర్వకాలమునందు అగస్త్యమహాముని సప్తసముద్రములను ఆపోశనము చేయునపుడు పుట్టెను. ఇది మిశ్రజాతి. దీనికి అగస్త్యుడు ఋషి. ఎరుపువర్ణము. వాసుదేవుడు అధిదేవత. దీని ఆనుపూర్వ్యము ఇటువంటిదని భరతాదులు చెప్పిరి.

విని॥శ్లో॥ ఆపోశనే బ్రాహ్మణానామాశీర్వచనకర్మణి। విటానాం ప్రియనైముఖ్యే కేశానాంచవిశీర్ణకే । ఆయాహి శీఘ్రమిత్యుక్తౌ సన్ధ్యాకర్మప్రదక్షిణే । లలాటస్వేదహరణే కజ్జలాలేపనే దృశోః। ఏవమాదిషుయుజ్యంతే అరాళకరభావనాః॥

తా॥ బ్రాహ్మణులయొక్క ఆపోశనము, ఆశీర్వాదముచేయుట, విటుల ప్రియవైముఖ్యము, వెంట్రుకలచిక్కుదీయుట, వేగరమ్మనుట, సంధ్యాకర్మమునందలి ప్రదక్షిణము, నొసటిచెమ్మటతుడుచుట, కన్నులకు కాటుకపెట్టుట, వీనియందు ఈహస్తము చెల్లును.

౮, శుకతుణ్డహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ అస్మిన్ననామికావక్రా శుకతుణ్డకరో భవేత్ ॥

తా॥ ముందుచెప్పిన అరాళహస్తమందు అనామిక వంపబడెనేని శుకతుణ్డహస్తమగును,

వి॥ శ్లో॥ బాణప్రయోగే కుంతార్థే మర్మోక్త్యాముగ్రభావనే।
శుకతుండకరో జ్ఞేయో భరతాఽఽగమవేదిభిః॥

తా॥ బాణప్రయోగము, ఈటె, మర్మమైనమాట, తీక్ష్ణభావము, వీనియందీహస్తము ఉపయోగింపబడును.

గ్రన్థాన్తరస్థశుకతుణ్డహస్తలక్షణమ్.

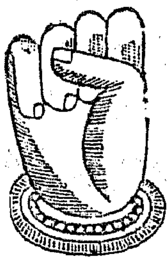
శ్లో॥ వక్రే పతాకే తర్జన్యనామికే శుకతుండకః। నటయిత్వా ప్రేమకోపం నాథ ప్రభృతి సదాశివమ్। దుర్గాయాం శుకతుండాభ్యో దుర్వాసా ఋషిరుచ్యతే। ద్విజాన్వయశ్శోణవర్ణో దేవతాస్య మరీచికః॥

తా॥ పతాకహస్తమందు తర్జనీ అనామికలు వంపబడెనేని శుకతుండహస్తమగును. ఇది సదాశివునివలన పార్వతీదేవికి ప్రణయకలహము గలిగినప్పుడు పార్వతీదేవియందు పుట్టెను. ఇది బ్రాహ్మణజాతి, ఋషి దుర్వాసుడు, రక్తవర్ణము, మరీచి అధిదేవత.

వి॥ శ్లో॥ బ్రహ్మాస్త్రే స్యాన్ముఖాగ్రే చ కౌటిల్యే పరివర్తనే। భిన్దిపాలే చ భావ్యర్థే క్రమణే కలహేఽపి చ॥ అనాదరే ప్రేమకోపే ఆశయే చ విసర్జనే। ధ్యాతాక్షపాతే కున్తార్థే శుకశౌరి నిరూపణే। ఉగ్రభావే చ మర్మోక్తౌ తామ్రే బ్రాహ్మణజాతిజః। శుకతుణ్డకరో భావనేత్రిభిః పరికీర్తితః॥

తా॥ బ్రహ్మాస్త్రము, మొగముతుద, వంకర, వస్తువులమార్పు, భిండిపాలమను ఆయుధము, నడవబోవువిషయము, దాటుట, కలహము, ప్రీతిలేమి, ప్రణయకలహము, అభిప్రాయము, విసుపు, జూదపుగాయ, ఈటె, చిలుకగోరువంకలను జూపుట, ఉగ్రభావము, మర్మోక్తి, తామ్రవర్ణము, వీనియందు బ్రాహ్మణజాతిదైన ఈహస్తము చెల్లును.

౯, ముష్టిహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ మేళనాదఙ్గుళీనాఞ్చకుఞ్చితానాంతలాన్తరే।
అఙ్గుష్ఠేనోపరియుతో ముష్టిహస్తోఽయముచ్యతే॥

తా॥ నాలుగు వ్రేళ్ళను జేర్చి యరచేతిలోనికి వంచి యంగుష్ఠమును మీఁద జేర్చునెడ ముష్టిహస్తమగును.

వి॥ శ్లో॥ స్థిరేకచగ్రహే దార్ఢ్యే వస్త్వాదీనాంచ ధారణే।
మల్లానాం యుద్ధభావేచ ముష్టిహస్తోఽయముచ్యతే।

తా॥ స్థిరమనుట, సిగ బట్టుట, దృఢత్వము, పదార్థములనుంచుకొనుట, జెట్టిలజగడము, వీనియందు ఈ ముష్టిహస్తము వినియోగింపబడును.

గ్రంథాంతరస్థ ముష్టిహస్తలక్షణమ్.

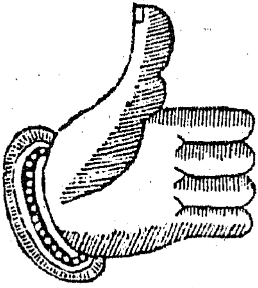
శ్లో॥ మధ్యోపరికృతాంగుష్ఠో ముష్టిర్నష్ట్యాకృతిః కరః। మధుకైటభయోర్యుద్ధే జాతో విష్ణోరయంకరః। అమరేంద్రో ఋషిర్నీలవర్ణశ్చంద్రో ధిదేవతా॥

తా॥ నడిమివ్రేలిమీఁద అంగుష్ఠమును మడిచి పిడికిలి పట్టినట్టు పట్టబడెనేని యది ముష్టిహస్తమగుదు. అది విష్ణువు మధుకైటభులతో యుద్ధము చేయుకాలమందు విష్ణువువలన పుట్టెను. ఇది శూద్రజాతి. దీనికి ఋషి అమరేంద్రుడు. వర్ణము నీలము. చంద్రుడు అధిదేవత.

వి॥ శ్లో॥ ఆలమ్బనే మధ్యభావే ఫలే సఙ్కేతభావనే। భద్రార్థే బలిదానే చ ప్రణామే ప్రాకృతైఃకృతే॥ ఉరుసంవహనే గంధగ్రహణే తిప్రధావనే। లాఘవే మల్లయుద్ధే చ ఖేటకాదిగ్రహే స్థిరే॥ కచాకర్ణే ముష్టిఘాతే గదాకున్తాదిధారణే। నీలవర్ణే శూద్రజాతౌ ముష్టిహస్తోయముచ్యతే॥

తా॥ పట్టు, నడుము, ప్రయోజనము, సంకేతము, క్షేమము, బలియిచ్చుట, ప్రాకృతజనులనమస్కారము, గట్టిపట్టు, పుస్తకమునుపట్టుట, వడిగాపరుగెత్తుట, తేలిక, జెట్టిపోట్లాట, కేడెము, ఆయుధమునుపట్టుట, నిలుకడ, తలవెండ్రుకలుపట్టుట, పిడికిటిపోటు, గదయీటె మొదలయిన ఆయుధములనుపట్టుట, నీలవర్ణము, శూద్రజాతి, వీనియందు ఈహస్తము వినియోగింపబడును.

౧౦, శిఖరహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ చేన్ముష్టిరున్నతాంగుష్ఠస్స ఏవశిఖరః కరః॥

తా॥ ముందు చెప్పినముష్టిహస్తమందు అంగుష్ఠము నుపైకిపుగా నెత్తినయెడ శిఖరహస్తమగును.

వి॥ శ్లో॥ మదనేకార్ముకేస్తమ్భే నిశ్శబ్దే పితృతర్పణే। ఓష్ఠే రాథే చరదనే ప్రవిష్టే ప్రశ్నభావనే. అఙ్గేనాఽస్తీతివచనే స్మరణేఽభినయాంతరే। కటిబంధాఽకర్షణేచ పరిరమ్భ విధౌధవే। శక్తితోమరయోర్మోక్షే ఘణ్టానాదే చ పేషణే। శిఖరోయుజ్యతేసోఽయంభరతాగమవేదిభిః॥

తా॥ మన్మథుడు, ధనుస్సు, స్తంభము, శబ్దము లేమి, పితృతర్పణము, పెదవి, పెనిమిటి, దంతము, ప్రవేశించుట, ప్రశ్నచేయుట, అనయచము, లేదనుట, తలచుట, ఇతరాభినయము, నడకట్టు, నీడ్చుట, కౌగిలింత, ప్రియుడు, శక్త్యాయుధము, తోమరాయుధము, వానిని ప్రయోగించుట, ఘంటానాదము, వీనియందు ఈహస్తము ఉపయోగింపబడును.

గ్రంథాంతరస్థశిఖరహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ ముష్టిరూర్ధ్వకృతాంగుష్ఠో సఏవశిఖరః కరః। స మేరుకార్ముకీకృత్య తస్మాద్వై చంద్రశేఖరః। హస్తేనయేనజగ్రాహసోథవశ్శిఖరః స్మృతః। శిఖరం మేరుధనుషో జాతంతస్య ఋషిర్జనః। గంధర్వ జాతిశ్శ్యామాంశురధీశోరతివల్లభః॥

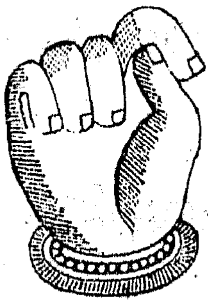
తా॥ ముష్టిహస్తముపైకెత్తినబొటనవ్రేలుగలదయ్యేనేని శిఖరహస్తమగును. ఇది పూర్వకాలమందు శివుడు త్రిపురాసురులతో యుద్ధముచేయుటకు మేరుపర్వతమునువిల్లుగాచేసి దానినడిమిభాగమునుపట్టునపుడు శివుని వలనబుట్టెను. ఇది గంధర్వజాతి. దీనికిఋషిజనుడు, చన్నె చామన, అధిదేవత మన్మథుడు.

వి॥ శ్లో॥ పిత్రాణాంతర్పణే స్థైర్యే కుటుమ్బస్థాపనేపిచ। నాయకే శిఖరే మిత్రే తేతిర్యక్చేద్ధంతధావనే॥ వ్యజనే తాలవృంతస్యథే దేకిమితి భాషణే। భృంగారపయసోపానే చతుస్సంఖ్యావిభావనే। శక్తితోమరయోర్మోక్షే ఫలాంశకపరిగ్రహే। విలాసినీనస్తుభావే లజ్జాయాం కార్ముకేస్మరే। పురుషే నిశ్చయే స్తమ్భే ఘటవాద్యే చనర్తనే। నాస్తీతివచనే దానే స్థాయిభావే వినాయకే। మహి

షాసురమర్దన్యాంపిరాం శేహాయవల్లనే, అర్ధచంద్రాదితిల
కేకబరీచిహ్నధారణే। ఇంద్రనీలేగాఢభావే శిఖరస్సంప్రయుజ్యతే॥

తా॥ పితృతర్పణము, కుటుంబమును నిలుపుట, నాయకుడు, శిఖరము, స్నేహితుడు, అడ్డముగ బట్టిన మొదుకపండ్లు తో ముకొనుట, వింజామరము, విసనకఱ్ఱ, ఏమని యడుగుట, గిండి చెంబు, నీళ్లు త్రాగుట, నాలుగని లెక్క పెట్టుట, శక్తి అను ఆయుధమును వైచుట, ఈటెను విసరుట, ఫలాంశమును గ్రహించుట, ఆడువారియొక్క కుచ, సిగ్గు, విల్లు, మన్మథుడు, మగడు, నిశ్చయము, స్తంభము, గంటవాయించుట, భోగమూట, లేదనుట, ఈవి, నిలుకడగలిగియుండుట, పిశ్శారి, మహిషాసురమర్దని, పీడము, గుఱ్ఱమును దాటించుట, అర్ధచంద్రతిలకము మొదలగునవి, కొప్పుగురుతును పూనుట, ఇంద్రనీలము, దృఢత్వము, వీనియందు ఈహస్తము ఉపయోగింపబడును.

౧౧. కపిత్థహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ అంగుష్ఠమూర్ధ్ని శిఖరే వక్రితాయదితర్జనీ।
కపిత్థాఽఖ్యకరస్సోఽయం తన్నిరూపణముచ్యతే॥

తా॥ ముందు చెప్పిన శిఖరహస్తాంగుష్ఠమందు చూపుడు వ్రేలు వంపబడెనేని కపిత్థహస్తమగును.

వి॥ శ్లో॥ లక్ష్మ్యాంచైవసరస్వత్యాం వేష్టనే తాళధారణే।
గోదోహనేచాఽంజనే చ లీలాత్తసుమధారణే।
చేలాంచలాఽదిగ్రహణే పటస్యైవాఽవకుణ్ఠనే।
ధూపదీపార్చనే చాఽపి కపిత్థస్సంప్రయుజ్యతే॥

తా॥ లక్ష్మీదేవియందును, సరస్వతియందును, చుట్టుట, తాళమును పట్టుట, పాలుపిదుకుట, కాటుక పెట్టుకొనుట, వినోదముగా పూలచెండ్లు ధరించుట, కొంగు మొదలగువాని పట్టుకొనుట, గుడ్డముసుగు వేసికొనుట, ధూపదీపార్చనము వీనియందును ఈహస్తము వినియోగింపబడును.

గ్రంథాంతరస్థకపిత్థహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ శిఖరాంగుష్ఠతర్జన్యోలగ్నా చేత్స కపిత్థకః। సముద్రమథనే
పూర్వం మందరాకర్షణోచితః। జాతిఃకపిత్థో శ్రీవిష్ణోర్నా
రదో ఋషిరుచ్యతే, ఋషి. జాతిగౌరవర్ణః పద్మగర్భోధిదేవతా॥

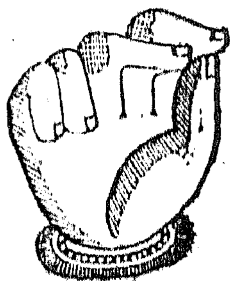
తా॥ శిఖరహస్తమునందలి బొటనవ్రేలును చూపుడువ్రేలును చేర్పబడునేని కపిత్థహస్తమగును, పూర్వకాలమునందు సముద్రమును చిలుకుటకు

అనుకూలముగామందరపర్వతమును పట్టునపుడు ఈకపిత్థహస్తము విష్ణువు వలనబుట్టెను. ఇది ఋషిజాతి. దీనికి ఋషి నారదుడు, వర్ణము తెలుపు, అధిదేవత పద్మగర్భుడు.

వి॥ శ్లో॥ సంధానాఽకర్షణే లక్ష్మ్యాం ధూపదీపనివేదనే। నటకా
నాంవిక్షేపవహనేఽంకుశవజ్రయోః। క్షేపణగ్రహణే తాళధా
రణే నాట్యదర్శనే। లీలాబ్జధారణే వాగ్దేవ్యాం జపదామనిరూపణే।
పేషణే యూపకాదీనాం చేలాఞ్చలసమాహృతౌ। ఋషిజాతౌ గౌ
రవర్ణే కపిత్థోయం నియుజ్యతే॥

తా॥ కవ్వమును బట్టి చిలుకుట, లక్ష్మి, ధూపదీపములను నివేదించుట, గవ్వలను ఎగజిమ్ముట, అంకుశవజ్రాయుధములను కట్టుట, ఒడిసెలత్రిప్పుట, తాళము కట్టుట, నాట్యము చూపుట, వినోదముగా తామరపుష్పము చేత పట్టుకొనుట, సరస్వతి జపమాలికను ధరించుట, లక్క మొదలగు వాని మెదుపుట, కొంగును లాగుట, ఋషిజాతి, గౌరవర్ణము, వీనియందు ఈహస్తము వినియోగించును.

౧౭. కటకాముఖహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ కపిత్థతర్జనీ చోర్ధ్వం మిళితాఽంగుష్ఠమధ్యమా।
కటకాముఖహస్తోఽయం కీర్తితో భరతాదిభిః॥

తా॥ ముందు చెప్పిన కపిత్థహస్తమందు చూపుడు వ్రేలిని నడిమి వ్రేలితోను బొటనవ్రేలితోను జేర్చి పట్టబడు నేని కటకాముఖహస్తమగును.

వి॥ శ్లో॥ కుసుమాఽపచయే ముక్తాస్రగ్దామ్నాంచ ధారణే।
శరమందాఽకర్షణే చ నాగవల్లీప్రదానకే।
కస్తూరికాఽదివస్తూనాం పేషణే గంధవాసనే।
వచనే దృష్టిభావే చ కటకాముఖ ఇష్యతే॥

తా॥ పుష్పములు కోయుట, ముత్యాలదండ పూలదండలు ధరించుట, బాణమును మెల్లగా ఆకర్షించుట, ఆకుమడుపులిచ్చుట, కస్తూరి మొదలగు ద్రవ్యములను కలపుట, వాసనద్రవ్యములు చేర్చుట, మాట, చూపు, వీనియందు ఈహస్తము ఉపయోగింపబడును.

గ్రంథాంతరస్థకటకాముఖలక్షణమ్.

శ్లో॥ అత్యాంగుష్ఠయుతౌ క్షిప్తౌ కపిత్థే కటకాముఖః। అభ్యస్య చ ధను

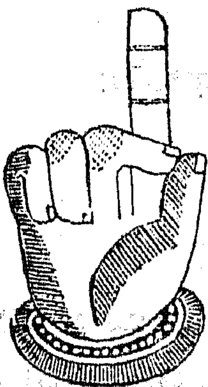
ర్విద్యాగుహేన శివసన్నిధౌ। కటకాముఖహస్తోభూద్భార్గవో
ఋషిరుచ్యతే। దేవజాతిస్తామ్రవర్ణో రఘురామోస్య దేవతా॥

తా॥ కపిత్థహస్తముయొక్క బొటనవ్రేలు ఎత్తిపట్టబడునేని కటకాముఖహస్తమగును. శివునియొద్ద కుమారస్వామి విలువిద్య నేర్చునపుడు కటకాముఖహస్తము పుట్టెను. ఇది దేవజాతి. దీనికి ఋషి భార్గవుడు, వర్ణము తామ్రము, అధిదేవత రఘురాముడు.

వి॥ శ్లో॥ ముక్తాస్రజాం పుష్పదామ్నాం చామరాణాం చ ధారణే। ఆకర్షణే శరాదీనాం దర్పణాభిముఖగ్రహే। ఖతీనే వాహనే న్యంతభేదనే దంతధావనే। కుసుమాపచయే నాగవల్లీదళపరిగ్రహే। కస్తూరికాదిసంపేషే వారస్త్రీణాం నిగూహనే। ధనురాకర్షణే చక్రధారణే వ్యజనగ్రహే। స్వర్ణవర్ణే దేవజాత్యాం యుజ్యతే కటకాముఖః॥

తా॥ ముత్యాలసరము పూలదండ వింజామరము వీనిని ధరించుట-బాణము మొదలైనవానిని ఆకర్షించుట, అద్దము నెదుటికి తెచ్చుట, కిర్లెము, వాహనము, తొడిమను త్రుంచుట, పండ్లుతోముట, పుష్పములు కోయుట, ఆకుమడుపులిచ్చుట, కస్తూరి మొదలగువస్తువులను మెదుపుట, భోగమువారి కౌగిలింత, వింటినితిగుచుట, చక్రాయుధమును ధరించుట, విసనకర్ర పట్టుట, బంగారువన్నె, దేవజాతి, వీనియందు ఈహస్తము వినియోగించును.

౭. సూచీహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ ఊర్ధ్వం ప్రసారితా యత్ర కటకాముఖతర్జనీ। భవేత్సూచీకరస్సోఽయం కీర్తితో భరతాగమే॥

తా॥ ముందు చెప్పిన కటకాహస్తమునందలి చూపుడువ్రేలు పొడుగుగా చాచబడినయెడ సూచీహస్తమగును.

వి॥ శ్లో॥ ఏకార్థేఽపి పరబ్రహ్మభావనాయాం శతేఽపి చ। రవౌ నగర్యాం లోకార్థే తథేతి వచనేఽపి చ। యచ్ఛబ్దేఽపి తచ్ఛబ్దే వ్యజనార్థేఽపి తర్జనే। కార్శ్యే శలాకావపుషోరాశ్చర్యే వేణిభావనే। ఛత్రే సమర్థే కోణే చ రోమాళ్యాం భేరీభేదనే। కులాలచక్రభ్రమణే రథాంగే మండలే తథా। వివేచనే దినాంతే చ సూచీహస్తః ప్రకీర్తితః॥

తా॥ ఒకటిఅనుఅర్థము, పరబ్రహ్మము,తలపు,నూరుఅనుట, సూర్యుడు, నగరము, లోకముఅనునర్థము, అట్లుఅనుట, ఎవడుఎవతెఏదియనుట,వాడుఆమెఅదియనుట, విసనకఱ్ఱ,వెరపించుట, కృశించుట,సలాక,దేహము, ఆశ్చర్యపడుట,జనుచూపుట, గొడుగు, నేర్పరితనము, మూలఅనుట,నూగారు, భేరివాయించుట, కుమ్మరవానిచక్రముతిరుగుట, బండిచక్రము, సమూహము, వివరించుట, సాయంకాలము, వీనియందుఈహస్తమువినియోగించును,

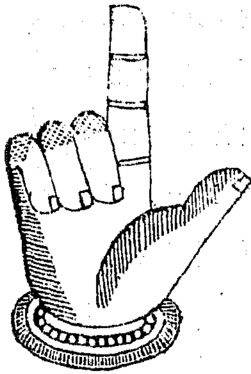
గ్రన్థాన్తరస్థసూచీముఖ హస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ సూచీముఖోభవేదూర్ధ్వంకటకాముఖతర్జనీ। అహమేకఇతి బ్రహ్మనిర్దేశమకరోద్యతః। తస్మాత్ప్రాత్ప్రాఙ్జాతో సూచిరస్యఋషిరవిః। దేవజాతిశ్శ్వేతవర్ణోవిశ్వకర్మాధి దేవతా॥

తా॥ కటకాముఖహస్తముయొక్క చూపుడువ్రేలుపైకెత్తబడెనేని సూచీహస్తమవును. పూర్వకాలమునందుబ్రహ్మ నేనొకడనేయనినిర్దేశించునపుడు ఆబ్రహ్మవలనఈసూచీ హస్తముపుట్టెను. ఇదిదేవజాతి.దీనికిఋషిసూర్యుడు. వర్ణము శ్వేతము. అధిదేవతవిశ్వకర్మ.

వి॥శ్లో॥ శ్లాఘాయాంసత్యవచనేదూరదేశనిరూపణే। ప్రాణార్థేచపురోగేపిఏకసఙ్ఖ్యానిరూపణే॥ సంధ్యాయాంవిజనేనాశేసాధువాదేనిరీక్షణే। తథాతివచనేలోకేపరబ్రహ్మనిరూపణే। ఏకాన్తేపిశలాకాయాంరథాఙ్గభ్రమణేరవౌ। ఉదయాస్తమయేబాణేరూఢేనాయకదర్శనే। శిలీముఖేచయచ్ఛబ్దేతచ్ఛబ్దేపినాశయోః। తర్జనేసీచసంబుద్ధౌ శ్రవణేవిరహేస్మృతౌ। భ్రూణేచఖ్యాత్వం.శ్వేతవర్ణేదర్శనేసూచికఃకరః॥

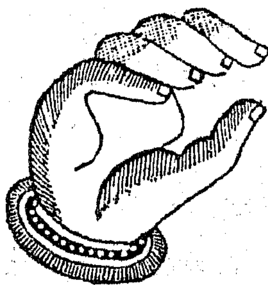
తా॥ శ్లాఘించుట,నిజము, దూరమునుజూపుట, ప్రాణమనుట, ముందుగపోవువానిజూపుట, పదిసిజూపుట. సంధ్యాకాలము, ఏకాంతప్రదేశము [illegible]డు, బాగనుట,చూపు. అట్లేయనుట,లోకము,పరబ్రహ్మనిరూపణ. ఒకటేయనునర్థము, సలాక,చక్రమునుత్రిప్పుట, సూర్యుడు,ఉదయాస్తమయములు, బాణము,సహస్యము, నాయకునిజూచుట, అలుగుగలబాణము, ఎదిఅదిఅనుట,ఇనుము,కమ్మి, జెదరించుట, నీచునిపిలుచుట,వినుట,విరహము,తలచుట, ముక్కు,పక్షిముక్కు, తెల్లవర్ణము,చూచుట,వీనియందుఈహస్తము వినియోగపడును,

౧౪, చన్ద్రకలాహస్తలక్షణమ్.

వి॥శ్లో॥సూచ్యామఙ్గుష్ఠమోక్షేతుభవేచ్చన్ద్రకలాకరః।
ఏషాచన్ద్రకలాచన్ద్రకలాయామేవయుజ్యతే॥

తా॥ ముందుచెప్పినసూచీహస్తమునందు బొటన వ్రేలిని విడిచినయెడ చంద్రకలాహస్తమగును. ఈ చంద్రకలాహస్తము కలామాత్రచంద్రునియందు వినియోగింపబడును.

౧౫, పద్మకోశహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥అఙ్గుళ్యోవిరళాఃకిఞ్చిత్కుఞ్చితాస్తలనిమ్నగాః।
పద్మకోశాఽభిధోహస్తస్తన్నిరూపణముచ్యతే॥

తా॥ అయిదువ్రేళ్లనువెడముగాచాచికొంచెము వంచిఅరచేయిపల్లమగునట్లుపట్టబడునెడ పద్మకోశహస్తమగును.

వి॥శ్లో॥ ఫలేబిల్వకపిత్థాఽదౌస్త్రీణాంచకుచకుమ్భయోః।వర్తులేకందుకేస్వల్పభోజనే పుష్పకోశకే॥ సహకారఫలేపుష్పవర్షేమంజరికాఽదిషు। జపాకుసుమభావేపిఘణ్టారూపవిధానకే॥ వల్మీకేకుముదేప్యండేపద్మకోభిధీయతే।

తా॥ మారేడుపండు, వెలగపండు, స్తనములు, వర్తులము, పువ్వుచెండు, అల్పాహారము, పూమొగ్గ, మామిడిపండు, పూలవాన, పూగుత్తిమొదలుగునది, మంకెనపువ్వు, ఘంటారూపమునుజూపుట, పాములపుట్ట, నల్లకలువ, గ్రుడ్లు, వీనియందుఈహస్తము ఉపయోగించును.

గ్రంథాంతరస్థపద్మకోశహస్తలక్షణమ్.

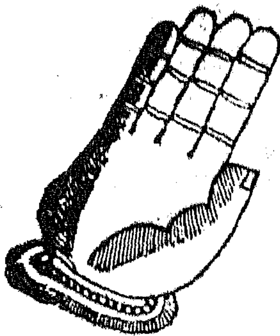
శ్లో॥ వరశ్వేతామ్బుజాకారో పద్మకోశోభిధీయతే।చక్రార్థేనపద్మనికరైశ్శమ్భుపూజాంవితన్వతః । నారాయణాత సంభూతోజాతోపద్మధరోఋషిః। యక్షాన్వయఃకిన్నరాంశో,తూ। వాస్యభార్గవః॥ ముని నే

తా॥శ్రేష్ఠమయినతెల్లదామరయాకృతిగాపట్టబడినదిపద్మకోశమనబడును. పూర్వకాలమునందు చక్రాయుధముకొరకుపద్మసమూలచేతశివపూజచేయుచున్నవిష్ణుదేవునివలనఈపద్మకోశహస్తమాయెను,ఇదియక్షజాతి,కిన్నరాంశము.దీనికిబ్రహ్మఋషి,భార్గవుడుఅధి

వి॥శ్లో॥ శుణ్డాయాం థాళిథళ్యేచ హేమరౌప్యాదిభాజనే। ధమ్మిల్లే దమితాధి చలాన్యస్యాప్యువాదనే॥ ఘంటాయాంకరండకే పద్మేవల్మీకేవర్తులే స్తనే । నారికేళేచమాతులకేకద్లికారేచదర్పణే । శేఖావతో పుష్పవస్త్రేకలశేద్రావిశాసనే । బిల్వేకపిత్థే యుజ్యేతపద్మకోశాహ్వయః కరః॥

తా॥ ఏనుగుతొండము, థళథళయనుకాంతి, బంగారువెండిమొదలయినపాత్రము, కొప్పు, కొలది, అందము, భాగ:అనుట, ఘంట, పుట్టచెండు, తామర, పుట్ట, గుండ్రని, కుచము. టెంకాయ, మాదిఫలపండు, కొండగోగు, అద్దము, కొప్పునంగుట, పూలవాన, మారేడుపండు, వెలగపండు, వీనియందు ఈహస్తమువినియోగించును.

౧౬, సర్పశీర్షహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ పతాకతలనిమ్నత్వాత్సర్పశీర్షకరోభవేత్॥

తా॥ పతాకహస్తముయొక్క అరచెయ్యి కొంచెము పల్లముగవంచబడినయెడ సర్పశీర్షహస్తమగును.

వి॥శ్లో॥ చన్దనేభుజగేమందే ప్రోక్షణేపోషణాదిషు। దేవర్ష్యాదికదానేషుహ్యాస్ఫాలేగజకుమ్భయోః। భుజాస్ఫాలేతుమల్లానాంయుజ్యతేసర్పశీర్షకః॥

తా॥ గంధము, పాము, మెల్లగాననుట, నీళ్ళుచిలుకరించుట, ప్రోచుట మొదలగునవి, దేవర్షితర్పణములు, ఏనుగుకుంభస్థలములను చరచుట, జెట్టిలు భుజము చరచుట, వీనియందు ఈహస్తము ఉపయోగబడును.

గ్రంథాంతరస్థసర్పశీర్షహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ పతాకేనిమ్నమధ్యత్వేసర్పశీర్ష ఇతిస్మృతః । నిరీక్ష్యనిజ్జరాన్ప్రతాన్ఛరవిన్యాసపూర్వకమ్। బలింవఞ్చయితుంభూర్యోఽభవేయమితిభాషతః । వామనాత్సర్పశీర్షోయం వామనోఋషిరుచ్యతే।హరిద్వర్ణోదేవజాతిః కాలకంఠోధిదేవతా॥

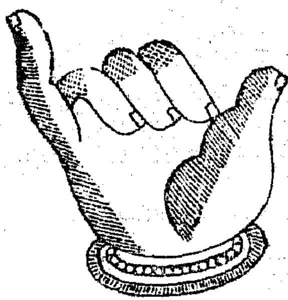
తా॥ పతాకహస్తమునంగలి అరచేయిపల్లముగా పట్టబడునేనిసర్పశీర్షహస్తమగును. పూర్వకాలమునందుబలిచక్రవర్తికి వెరచి తన్నుశరణుచొచ్చినదేవతలనుగూర్చి విష్ణుదేవుడువామనావతారమెత్తి బలిని వంచించెదనని చేయిచాచిచెప్పినపుడు ఆవామనునివలన

ఈసర్పశీర్షహస్తము పుట్టెను. ఇది దేవజాతి. దీనికి ఇంద్రుడు ఋషి, పుసర్ణము, శివుడు అధిదేవత,

వి॥ శ్లో॥ కుఙ్కుమేపఙ్కభావేపి ప్రాణాయామనిరూపణే । ముఖప్రక్షాళనవిధౌ దానవేళావివేచనే । చన్దనేచగజేఖర్వే మల్లాస్ఫాలేచలాలనే । క్షీరేనీరేచకాశ్మీరేలజ్జాయాం గోప్యకేశిశౌ। ప్రతిమాయాంపయః పానేలీనేసత్పరిభాషణే। బ్రహ్మజాతౌ హరిద్వర్ణేయుక్తమిత్యుత్తరీకృతౌ । పటవాసపరిక్షేపే చన్దనాదివిలేపనే। కుచాదిగ్రహణేస్త్రీణాంసర్పశీర్షోనియుజ్యతే॥

తా॥ కుంకుమము, అడుసు, ప్రాణాయామమును జూపుట, మొగము కడుగుకొనుట, దానకాలమును నిరూపించుట, గంధము, ఏనుగు, పొట్టివాడు, జెట్టిలు బుజము చరచుట, బుజ్జగించుట, పాలు, నీరు, కుంకుమపువ్వు, సిగ్గు, దాచదగిన వస్తువు, పసిబిడ్డ, బొమ్మ, నీళ్ళు త్రాగుట, ఐక్యము, మంచిదనుట, బ్రహ్మజాతి, పసుపువన్నె, తగుననుట, ఉత్తరము చెప్పుట, గంధపొడి చల్లుట, గంధము మొదలగువాని పూత, స్తనము మొదలగువానిని పట్టుకొనుట, వీనియందు ఈహస్తము వినియోగించును.

౧౭, మృగశీర్షహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ అస్మిన్నేకనిష్ఠికాఙ్గుష్ఠేప్రసృతేమృగశీర్షకః॥

తా॥ ముందుచెప్పిన సర్పశీర్షహస్తమందలి చిటికెనవ్రేలును బొటనవ్రేలును చాచబడునేని మృగశీర్షహస్తమగును.

వి॥ శ్లో॥ స్త్రీణామర్థే కపోలేచక్రమమర్యాదయోరపి। భీతేవివాదేనైపథ్యేఽప్యావాసేచత్రిపుండకే। ముఖాముఖేరంగవల్ల్యాంపాదసంవాహనేపిచ। సర్వసమ్మేళనేకార్యే మన్దిరేఛత్రధారణే। సోపానేపదవిన్యాసే ప్రియాఽహ్వానేతథైవచ। సఞ్చారేచప్రయుజ్యేత భరతాఽగమకోవిదైః॥

తా॥ స్త్రీవిషయము, చెక్కిలి, క్రమము, మర్యాద, వెరపు, వాదు, అలంకారము, ఉనికిపట్టు, విభూది పెట్టుకొనుట, ఎదురెదురు, ముగ్గు, పిసుకుట, అన్నిటినికూర్చుట, ఇల్లు, గొడుగు బట్టుకొనుట, మెట్టు, అడుగుపెట్టుట, ప్రియులను బిలుచుట, తిరుగుట, వీనియందు ఈహస్తము వినియోగించును.

గ్రంథాంతరస్థమృగశీర్షహస్తలక్షణమ్.

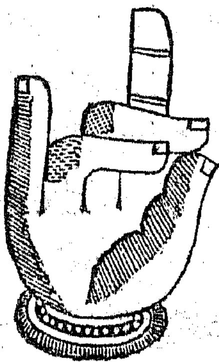
శ్లో॥ ఊర్ధ్వాగశ్చతురాంగుష్ఠో మృగశీర్షకరః స్మృతః। శివం ప్రతి తపః కర్తుం ధారయిత్వా త్రిపుండ్రకమ్। మృగశీర్షోభవద్గౌర్యాః ఋషిరస్య మృకండుజః॥ ఋషిజాతిశ్శుభ్రవర్ణోఽస్యాధీశోపి మహేశ్వరః॥

తా॥ చతురహస్తాంగుష్ఠము వెలుపలికెత్తబడెనేని మృగశీర్షహస్తమాను. మహేశ్వరుని గూర్చి తపస్సు చేయుటకు పార్వతీదేవి త్రిపుండ్రము నుధరింపగా ఈ హస్తము పుట్టెను. ఇది ఋషిజాతి. దీనికి ఋషి మార్కండేయుడు. వర్ణము తెలుపు, అధిదేవత మహేశ్వరుడు.

వి॥శ్లో॥ భిత్తౌ విచారే సమయే ఆవాసే ఛత్రధారణే। పద్మిన్యామపి శంకిన్యాం హస్తిన్యాం మందవాచకే॥ లేపనే చందనాదీనాం స్త్రీణామభినయక్రమే। తిరస్కరిణ్యాం సోపానే సాక్షాత్కారేపి చ క్రమే। త్రిపుండ్రధారణే చైవ వితర్కే చ మృగాననే। అస్మదర్థే శరీరే చ సంజ్ఞాపూర్వసమాహృతౌ। ఋషిజాతౌ సుధావర్ణే మృగశీర్షకరః స్మృతః॥

తా॥ గోడ, విచారము, సమయము, నివాసస్థానము, గొడుగుపట్టుట, పద్మినీ శంకినీ హస్తినీజాతి స్త్రీలు, మెల్లగా ననుట, గంధము మొదలగువాని పూత, స్త్రీబోధకాభినయము, త్రిపుండ్రధారణము, వితర్కము, మృగముయొక్క మొగము, తెర, మిద్దెలోనగు వాని మెట్టు, ప్రత్యక్షము, క్రమము, నేను అనుట, దేహము, సైగచే గ్రహించుట, ఋషిజాతి, తెల్లవన్నె, వీనియందు ఈ హస్తము ఉపయోగించును.

౧౮. సింహముఖహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ మధ్యమానామికాగ్రాభ్యామఙ్గుష్ఠో మిశ్రితో యది। శేషౌ ప్రసారితౌ యత్ర స సింహముఖ ఈరితః॥

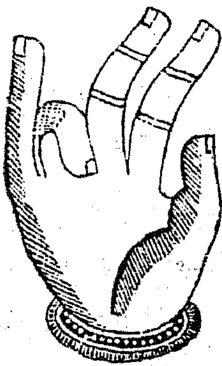
తా॥ నడిమి వ్రేలు ఉంగరపు వ్రేలు ఈ రెంటి కొనలను బొటనవ్రేలితో చేర్చి తక్కిన వ్రేళ్ళను జాచి పట్టిన యెడ సింహముఖహస్తమగును.

వి॥శ్లో॥ విద్రుమే మౌక్తికే చైవ సుగన్ధే లకస్పర్శనే। ఆకర్ణనే చ పృషతీ మోక్షార్థే హృది సంస్థితః॥ హోమే శశే

గజేదర్భచలనేపద్మధామని। సింహాసనేవైద్యపాకశోధనేసిం
హావక్త్రకః॥

తా॥ పగడము, ముత్యము, మంచివాసన, ముంగురులుదిద్దుట, వినుట, నీటిబొట్టు, (రొమ్మునవిలిపిన తొడ) మోక్షవిషయము, హోమము, కుందేలు ఏనుగు, దర్భనువిదలించుట, తామరపూలదండ, సింహముయొక్క మొగము, వైద్యుడుమందు వండుటనుశోధించుట, వీనియందు ఈహస్తమువినియోగించును.

౧౯. లాఙ్గూలహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ పద్మకోశేఽనామికా చేన్నమ్రా లాఙ్గూలకో భవేత్

తా॥ పద్మకోశహస్తమందు ఉంగరపువ్రేలువంచిపట్టిన యెడలాంగూలహస్తమగును.

వి॥ శ్లో॥ లికుచస్యఫలే బాలాకుచే కల్హారకే తథా।
చకోరే క్రముకే బాలకిఙ్కిణ్యాం ఘుటికాదికే।
చాతకే యుజ్యతే చాఽయం లాఙ్గూలకరనామకః॥

తా॥ గజనిమ్మపండు, పడుచులచన్నులు, వాసనగలఎఱ్ఱకలువ, చకోరము, పోక, చిరుగజ్జెలు, గసగుండు మొదలుగునవి, చాతకపక్షి వీనియందు ఈహస్తమువినియోగించును.

గ్రంథాంతరస్థలాఙ్గూలహస్తలక్షణమ్,

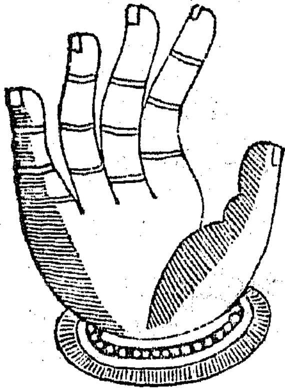
శ్లో॥ మధ్యమాఙ్గుష్ఠతర్జన్యో నారికేళాక్షవత్కృతౌ। లాఙ్గూలో నా
మికావక్రా ప్రోన్నతా చకనిష్ఠికా। క్షీరోధిజః కాలకూటః గుళికా
కృతికే పురా। లాఙ్గూలో హరసఞ్జాతో ఋషిః క్రౌఞ్చవిదారణః। సిద్ధ
జాతిస్స్వర్ణవర్ణః పద్మాతస్యాధిదేవతా॥

తా॥ నడిమివ్రేలుబొటనవ్రేలుచూపుడువ్రేలువీనినిటెంకాయకన్నుల తీరుననిలిపి ఉంగరపువ్రేలినివంచిచిటికెనవ్రేలినిపైకెత్తిపట్టబడునది లాంగూలహస్తము అనబడును. ఈహస్తము పూర్వకాలమునందు పాలసముద్రమునందుబుట్టిన కాలకూటవిషమును మ్రింగుటకై శివుడుగుళిగగా జేసిపట్టినపుడు శివునివలనబుట్టినది. దీనికిఋషి. కుమారస్వామి. వన్నె బంగారు. అధిదేవత లక్ష్మి.

వి॥ శ్లో॥ ద్రాక్షాఫలే చ రుద్రాక్షే చుబుకగ్రహణేఽపి చ। కుచప్రరోహే క్ర
ముకే కిఙ్కిణ్యాముత్పలే ఫలే। విద్రుమే చ మితగ్రాసే నక్షత్రే బద

రీఫలే। వర్తులాయాం మల్లికాబ్జే చకోరే చాతకేఽల్పకే। కర
కాయాం సిద్ధజాతౌ హరితక్యాం సువర్ణకే। ఏవమాదిషు యు
జ్యేత హస్తో లాఙ్గూలసంజ్ఞకః॥

తా॥ ద్రాక్షపండు, రుద్రాక్షు, నిమ్మపండు, గడ్డముపట్టుకొనుట, మొలకచన్ను, పోక, చిరుగజ్జెలు, కలువపండు, పగడము, కొద్దిపాటి బళము, నక్షత్రము, రేగుపండ్లు, స్రువ, మల్లెపువ్వు, చకోరపక్షి, చాతకపక్షి, అల్పవస్తువు, వడగళ్లు, సిద్ధజాతి, కరకకాయ, బంగారు, ఇవి మొదలగువానియందు ఈహస్తము వినియోగించును.

౨౦. సోలపద్మహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ కనిష్ఠాఽద్యావర్తితాశ్చేద్విరళాస్సోలపద్మకః॥

తా॥ చిటినకెవ్రేలు మొదలగు వ్రేళ్లు సందులుగలవిగా త్రిప్పిపట్టబడినయెడ సోలపద్మహస్తమగును.

వి॥ శ్లో॥ వికచాబ్జే కపిత్థాదిఫలేఽప్యావర్తకే కుచే। వి
రహే ముకురే పూర్ణచన్ద్రే సౌన్దర్యభాజనే।
ధమ్మిల్లచన్ద్రశాలాయాం గ్రామేఽప్యున్నతకోప
యోః। తటాకే శకటే చక్రవాకే కలకలారవే। శ్లా
ఘనే సోలపద్మశ్చ కీర్తితో భరతాగమే॥

తా॥ వికసినతామర, వెలగపండు మొదలగుపండు, తిరుగుడు, చన్ను, ఎడబాటు, అద్దము, పూర్ణచంద్రుడు, అందమయినపాత్రము, కొప్పు, మేడమీదియిల్లు, ఊరు, ఎత్తు, కోపము, చెరువు, బండి, చక్రవాకపక్షి, కలకలధ్వని, మెప్పు, వీనియందు ఈహస్తము వినియోగించునని భరతశాస్త్రమునందు చెప్పబడియున్నది.

గ్రంథాంతరస్థసోలపద్మహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ వ్యావృత్తికరణం యత్ర సభవేదలపల్లవః। వ్యావృత్తహస్తః కలశే న
వనీతముషః పురా। జజ్ఞేఽలపల్లవః కృష్ణాత్ వసన్తో ఋషిరుచ్య
తే। గన్ధర్వజాతిశ్శ్యామాంశురధీశోఽస్య దినేశ్వరః॥

తా॥ వ్రేళ్లను విరళముగ ద్రిప్పినయెడ అలపల్లవహస్తమవును. ఈయలపల్లవహస్తము పాలువెన్నలు దొంగిలించిన కృష్ణునివలన బుట్టెను, ఇది గంధర్వజాతి. దీనికి వసంతుడు ఋషి, శ్యామము వర్ణము, సూర్యుడు అధిదేవత.

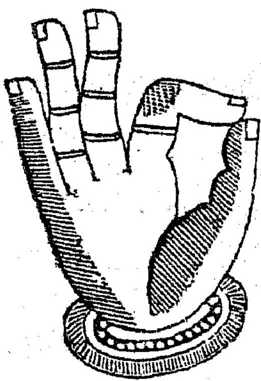
వి॥ శ్లో॥ హైయంగవీనే విరహే మాలా మోదకభావనే। ఫుల్లపద్మే చ

మరహస్తమగును. ఇదిపూర్వమందుకశ్యపబ్రహ్మఅదితిదేవికికమ్మలు చేయునపుడుఆయనవలనబుట్టినది. ఇదిగంధర్వజాతి. దీనికిబుషికపిలుడు, చామనచాయ, పక్షిరాజుఅధిదేవత.

వి॥శ్లో॥ యోగేమౌనవ్రతేశృఙ్గేగజదన్తనిరూపణే।దీర్ఘనాళప్రసూనానాంగ్రహణేభ్రమరేపిచ। కర్ణమంత్రస్యరచనేకంటకోద్ధరణేపిచ। నీవీమోక్షేస్త్రీక్షురాణాంఅవ్యయానాంనిరూపణే ఖేచరేమేచకేవర్ణేభ్రమరోయంనియుజ్యతే॥

తా॥ యోగాభ్యాసము, మౌనవ్రతము, కొన, ఏనుగుదంతమునుజూపుట, నిడుకాడగలపువ్వులనుకోయుట, కర్ణమంత్రముచెప్పుట, ముల్లుతీయుట, పోకముడివిప్పుట, స్త్రీక్షురముల (రెండుక్షురముల) అవ్యయములనునిరూపించుట, ఆకాశమునందుతిరిగెడిప్రాణి, చామనిచాయ, వీనియందుఈహస్తమువినియోగించును.

౨౩. హంసాస్యహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ మధ్యమాద్యాస్త్రయోంగుళ్యః ప్రసృతావిరళాయది। తర్జన్యంగుష్ఠసంయోగే హంసాస్యకరఈరితః॥

తా॥ నడిమివ్రేలుమొదలుమూడువ్రేళ్లను ఎడముగలవిగాచాచిచూపుడువ్రేలితో చేర్చిపట్టినయెడహంసాస్యహస్తమగును.

వి॥శ్లో॥ మాఙ్గళ్యసూత్రబంధేచా ఉపదేశేవినిశ్చయే।రోమాఞ్చేమౌక్తికాదౌచచిత్రసంలేఖనేతథా। దంశేతుజలబిందౌచదీపవర్తిప్రసారణే।నికషేశోధనేమల్లికాదౌరేఖావలేఖనే। మాలాయాంవహనేసోహం భావనాయాంచరూపకే।నాస్తీతివచనేచాపినికషాణాంచభావనే। కృతకృత్యేపిహంసాస్యః ఈరితోభరతాగమే॥

తా॥ బొట్టుకట్టుట, ఉపదేశము, నిశ్చయము, గగుర్పాటు, ముత్యములు మొదలైనవి, చిత్రమువ్రాయుట, అడవియీగ, నీటిబొట్టు, దీపపువత్తినెగసనద్రోయుట, ఒరయుట, శోధించుట, మల్లెమొగ్గలుమొదలైనవి, గీతగీయుట, పూలదండ, నేనేబ్రహ్మమనుట, రూపించుట, లేదనుట, ఒర

సిగ్గుపడదగినవస్తువులనుభావించుట, సిద్ధముగానున్నదనుట, వీనియందు ఈహస్తమువినియోగించును.

గ్రంథాంతరస్థహంసాస్యహస్తలక్షణమ్.

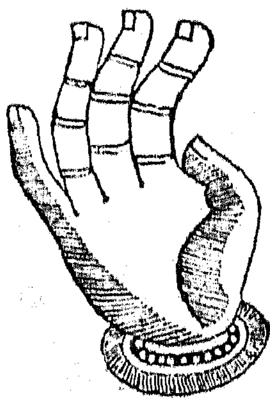
శ్లో॥ శ్లిష్టాగ్రమధ్యమాఙ్గుష్ఠతర్జన్యోయత్ర సారితౌ।అనామికా కనీయాంసౌ సహంసాస్యకరోభవేత్। న్యగ్రోధమూలమాశ్రిత్య మునీనాంతత్త్వదర్శినామ్।హంసాస్యోదక్షిణామూర్తేరాసీదస్యఋషిశ్శుకః।శుభ్రవర్ణోమిశ్రజాతిరధీశశ్చతురాననః॥

తా॥ బొటనవ్రేలినిచూపుడునడిమివ్రేళ్ళను చేర్చి ఉంగరపువ్రేలిని చిటికెనవ్రేలినిచాచిపట్టినయెడ హంసాస్యహస్తమవును, ఇది మఱ్ఱిమానిక్రింద మునులకుజ్ఞానోపదేశము చేయునప్పుడు దక్షిణామూర్తివలన బుట్టెను. ఇది మిశ్రజాతి. దీనికి శుకుడుఋషి, వర్ణము తెలుపు, బ్రహ్మ అధిదేవత.

వి॥శ్లో॥ జ్ఞానోపదేశే పూజాయాం నిర్ణయే చతిలాఽహుతౌ।భూషణేపఠనే గానే ధ్యానే భావనిరూపణే।రచనే యావకాదీనాం పృథకే మౌక్తికే మణౌ। వేణునాదే సంయుతశ్చ ద్వ్యాసనాయాం నిజాత్మని।జలబిందౌలక్ష్యభావే మద్రికాయాం చచుమ్బనే। విప్రజాతౌ శుభ్రవర్ణే హంసాస్యః పరికీర్తితః॥

తా॥ జ్ఞానోపదేశము, పూజచేయుట, నిర్ణయించుట, తిలాహుతి, మాటలాడుట, చదువుట, పాడుట, ధ్యానము చేయుట, భావములను నిరూపించుట, లత్తుకమొదలైనవానిని పెట్టుట, గగుర్పాటు, ముత్యము, రత్నము, పిల్లనగ్రోవియూదుట, వాసనచూచుట, మనస్సు, నీటిబొట్టు, గురిపెట్టుట, ముద్దుటుంగరము, ముద్దుపెట్టుట, బ్రాహ్మణజాతి, తెల్లనవన్నె, వీనియందు ఈహస్తమువినియోగించును.

౨౮. హంసపక్షహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ సర్పశీర్షకరేసమ్యక్కనిష్ఠా ప్రసృతా యది। హంసపక్షకరస్సోఽయం తన్నిరూపణముచ్యతే॥

తా॥ సర్పశీర్షహస్తమునందలి చిటికెనవ్రేలిని చాచిపట్టినయెడ హంసపక్షహస్తమగును.

వి॥శ్లో॥ షట్సంజ్ఞాయాం సేతుబన్ధే నఖరేఖాఙ్కనే తథా। పిధానే హంసపక్షోఽయం కీర్తితో భరతాగమే॥

తా॥ కలువపువ్వు, భోజనము చేయుట, మన్మథుడు, ముద్రలు ధరించుట బొడ్డు, అరటిపువ్వు, వీనియందు ఈహస్తము వినియోగించును.

గ్రంథాంతరస్థముకుళహస్తలక్షణమ్.

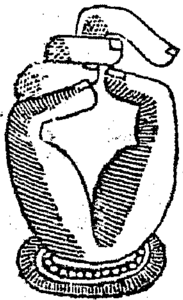
శ్లో॥ శ్లిష్టాంగుళిః పద్మకోశో యది స్యాన్ముకుళః కరః। భానుం ప్రగృహ్ణతః పూర్వం బిమ్బమేవేతిశఙ్కయా। మారుతేర్ముకుళో జాతః ఋషిస్తస్య విశాఖిలః। సఙ్కీర్ణజాతోకపిలో వర్ణశ్చంద్రోధిదేవతా॥

తా॥ పద్మకోశహస్తము యొక్క వ్రేళ్ళను చేర్చిపట్టిన యెడ ముకుళహస్తమవును. పూర్వకాలమునందు ఆంజనేయుడు దొండపండ నెడిశంక చేత సూర్యునిపట్టబోయినపుడు అతనివలన ఈముకుళహస్తము పుట్టెను. ఇది సంకీర్ణజాతి దీనికి విశాఖిలుడు ఋషి., కపిలవర్ణము, చంద్రుడు అధిదేవత.

వి-శ్లో॥ దానే జపే దీనవాక్యే భోజనే పద్మకోశకే। ఆత్మని ప్రాణనిర్దేశే వఙ్చసఙ్ఖ్యానిరూపణే। కాముకోచ్చరితే బాలచుమ్బనే దేవపూజనే। ఛత్రాదీనాంచముకుళే ఫలగ్రహనిరూపణే। సఙ్కీర్ణజాత్యాంకపిలే ముకుళః కర ఈరితః॥

తా॥ దానము, జపము, దీనమూట, భోజనము, తామరమొగ్గ, తాను ప్రాణములను నిర్దేశించుట, అయిదింటిలెక్కను చూపుట, కాముకునిమాట, బిడ్డలను ముద్దుపెట్టుకొనుట, దేవపూజ, గొడుగు మొదలగువాని యొక్క ముడుగుట, ఫలములను గ్రహించుట, సంకీర్ణజాతి, కపిలవర్ణము వీనియందు ఈహస్తము వినియోగించును.

౨౭. తామ్రచూడహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ ముకుళే తామ్రచూడస్యాత్తర్జనీవక్రితా యది॥

తా॥ ముకుళహస్తమునందలి తర్జనిని వంచిపట్టిన యెడ తామ్రచూడహస్తమగును.

వి॥శ్లో॥ కుక్కుటాఽదౌ బకే కాకే ఉష్ట్రే వత్సే చ లేఖనే। తామ్రచూడకరోఽభ్యోఽసౌకీర్తితో భరతాఽగమే॥

తా॥ కోడి మొదలైనది, కొంగ, ఒంటె, దూడ, వ్రాయుట, వీనియందు ఈహస్తము వినియోగించును.

గ్రంథాంతస్థతామ్రచూడహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ పతాకస్యకనిష్ఠాయాంయత్రాంగుష్ఠనిపీడనమ్।
తదేవతామ్రచూడాఖ్యోవదంతిభరతాదయః॥

తా॥ పతాకహస్తమునందలిచిటికెనవ్రేలినిబొట్టనవ్రేలిని కదిలించి పట్టినయెడతామ్రచూడహస్తమగును.

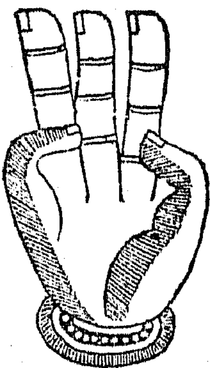
శ్లో॥ తేషాంమూర్తిత్రయీభావఃఋగ్యజుస్సామభిఃపురా। యేనహస్తేనాభినీతోవిధేరగ్రేయతస్తతః । తామ్రచూడోత్ర యీజాతఃతస్యవజ్రాయుధోఋషిః । శఙ్ఖవర్ణోదేవజాతిర ధిదేవోబృహస్పతిః॥

తా॥ ఇదిపూర్వకాలమునందుఆకృతులసుధరించినమూడువేదములు నుబ్రహ్మయెదుటనిలిచితమయభిప్రాయమునుతెలుపునపుడువానివలనఃబు ట్టెను. ఇదిదేవజాతి. దీనికిదేవేంద్రుడుఋషి, శంఖవర్ణము. బృహస్పతిఅ ధిదేవత.

వి॥శ్లో॥ లోకత్రయేత్రిశూలేచత్రిసఙ్ఖ్యాగణనేపిచ। అశ్రుసమ్మార్జ నేవేదత్రయేబిల్వదళేపిచ. అశ్వసమ్మార్జనేపర్ణేఫలకేచర ణాయుధే। దేవజాతౌశుభ్రవర్ణేతామ్రచూడోనియుజ్యతే॥

తా॥ మూడులోకములు, మూడు మొనలుగలశూలాయుధము, మూ డనిలెక్కపెట్టుట, కన్నీరుతుడుచుట, మూడు వేదములు, మారేడుపత్రి, గు ఱ్ఱమునుతోముట, ఆకు, పలక, కోడి, దేవజాతి, తెల్లవన్నె, వీనియందుఈహ స్తమువినియోగించును.

౨౮. త్రిశూలహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ నికుఞ్చ్యయిత్వాఽఙ్గుష్ఠస్తుకనిష్ఠాఞ్చత్రిశూలకః।

తా॥ బొటనవ్రేలినిచిటికెనవ్రేలినివంచి తక్కినవ్రేళ్ళనుచిపట్టినదిత్రిశూలహస్తమనబడును.

వి॥శ్లో॥బిల్వపత్రేత్రిత్వయుక్తేత్రిశూలఃకరఈరితః। ఇత్యష్టావింశతిఃప్రోక్తాఅసంయుతకరాఃక్రమాత్। యావదర్థాఃప్రయోగానాంతావద్భేదాఃకరాఃస్మృతాః॥

తా॥మారేడుపత్రి, మూటికూడిక, వీనియందుఈహస్తమువినియోగించును. ఈచెప్పబడినయిరువదియెనిమిదిహస్తములును

అసంయుతహస్తములనబడును. ఈహస్తములయుపయోగార్థములు ఎన్నిగలవో అన్నిహస్తభేదములునుగలవు అని చెప్పుదురు.

ద్రంథాంతరేఽర్ణనాభహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ పద్మకోశాఙ్గుళీనాం చకుఞ్చనాదూర్ణనాభకః॥ హస్తాభ్యాం
కుర్వతః పూర్వం దైత్యపక్షో విదారణమ్। నృసింహోదూర్ణనా
భశ్చ జాతశ్చాదూర్ణలకో ఋషిః। క్షత్త్రాన్వయోర క్తకాంశు
రాదికూర్మోఽధిదేవతా॥

తా॥ పద్మకోశహస్తము వ్రేళ్ళనువంచిపట్టినయెడ ఊర్ణనాభహస్తమగును. ఇది పూర్వకాలమునందు నృసింహస్వామి హిరణ్యకశిపుని రొమ్మును నఖముల చేత చీల్చునపుడు నృసింహస్వామివలన బుట్టెను. ఇది క్షత్త్రియజాతి. దీనికి శార్దూలకుడు ఋషి, రక్తవర్ణము, ఆదికూర్మము అధిదేవత.

వి॥ శ్లో॥ శిరఃకండూయనేచౌర్యే నరసింహే మృగాననే।
హర్యక్షేవానరేకూర్మే కేశ కా రేకు చేభయే।
క్షత్రజాతౌరక్తకాంశౌ ఊర్ణనాభో నియుజ్యతే॥

తా॥ తలగోకుకొనుట, దొంగతనము, నరసింహుడు, మృగముఖము, కోతి, తాబేలు, కొండగోగు, స్తనము, భయము, క్షత్త్రియజాతి, ఎఱ్ఱనైన్న సాలెపురుగు. వీనియందు ఈహస్తము చెల్లును.

ద్రంథాంతరేబాణహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ తర్జన్యాద్యాస్త్రయస్త్విష్టాః కిఞ్చ పఙ్గుష్ఠపీడితాః।
కనిష్ఠికా చ ప్రసృతా సబాణః కథితః కరః॥
షట్సఙ్ఖ్యాయాం నాళనృత్యే బాణహస్తో నియుజ్యతే॥

తా॥ చూపుడువ్రేలు మొదలు మూడువ్రేళ్ళను చేర్చి బొటనవ్రేలిని కొంచెము సోకునట్టు చిటికెనవ్రేలిని చాచిపట్టినయెడ బాణహస్తమగును. ఇది ఆరు అని లెక్కపెట్టుటయందును నాళనృత్యమునందును వినియోగించును.

ద్రంథాంతరేఽర్థసూచికహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ కపిత్థతర్జనీ చోర్ధ్వాసారణాదర్థసూచికః।
అఙ్కురే పక్షిశాబాదౌ బృహత్కేటే నియుజ్యతే॥

తా॥ కపిత్థహస్తపు చూపుడువ్రేలు పొడువుగా ఎత్తిపట్టబడినయెడ అర్థసూచికహస్తమగును. ఇది మొలక, పక్షిపిల్ల మొదలగునది, పెద్దపురుగు. వీనియందు వినియోగించును.

అథచతుర్వింశతిసంయుతహస్తానిరూప్యంతే.

శ్లో॥ అంజలిశ్చకపోతశ్చకర్కటస్స్వస్తిక స్తథా। డోలాహస్తఃపుష్పపుటశ్చోత్సంగశ్శివలిఙ్గకః। కటకావర్ధనశ్చైవకర్తరీస్వస్తికాభిధః। శకటశ్శఙ్ఖచక్రౌ చసమ్పుటపాశకీలకౌ। మత్స్యకూర్మవరాహాశ్చ గరుడోనాగబన్ధకః। ఖట్వాభేరుణ్డకాఖ్యశ్చ అవహిత్థస్తథైవచ। చతుర్వింశతిసంఖ్యాకాస్సంయుతాఃకథితాఃకరాః॥

తా॥ అంజలి,కపోలము,కర్కటము, స్వస్తికము,డోల,పుష్పపుటము, ఉత్సఙ్గము, శివలింగము,కటకావర్ధనము,కర్తరీస్వస్తికము, శకటము, శంఖము,చక్రము,సంపుటము,పాశము,కీలకము,మత్స్యము, కూర్మము,వరాహము,గరుడము,నాగబంధము,ఖట్వ,భేరుండము,అవహిత్థము, అనునీ యిరువదినాలుగుహస్తములు సంయుతహస్తములని భరతశాస్త్రమునందు చెప్పబడియున్నది.

గ్రంథాంతరే.

శ్లో॥ అసంయుతానాంసంయోగాస్సంయుతాఖ్యాభవంతితే।
తేషాముత్పత్తిరేవైషాయోజనీయతమాబుధైః।
తథాపిక్వచ్చిద్వతాభేదాదధిదేవఃపృథక్పృథక్॥

తా॥ రెండుఅసంయుతహస్తములనుచేర్చిపట్టునెడసంయుతహస్తమగును.ఆసంయుతహస్తములకుఉత్పత్తిజాతిఋషిమొదలగునవిఒకటిగానే యుండిననుఅధిదేవతలుమాత్రముభేదపడియుండును.

౧,అంజలిహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ పతాకతలయోర్యోగాదంజలిఃకరఈరితః॥

తా॥ రెండుపతాకహస్తములనుఅరచేతిలోజేర్చిన నదియంజలిహస్తమనబడును.

వి॥శ్లో॥ దేవతాగురువిప్రాణాంనమస్కారేప్యనుక్రమాత్।
కార్యశ్శిరోముఖోరస్సువినియోజ్యోఽంజలిఃకరః॥

తా॥ దేవతలకును,గురువులకును,బ్రాహ్మణులకును,నమస్కారముచేయుటయందుఈహస్తముచెల్లును. అందు దేవతలకుమ్రొక్కునపుడు, శిరస్సునందును,గురువులకుమ్రొక్కునపుడుముఖమునందును, బ్రాహ్మణులకుమ్రొక్కునపుడురొమ్మునందునుక్రమముగానొప్పును.

గ్రంథాంతరస్థఅంజలిహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ పతాకహస్తతలయోస్సంశ్లేషో యత్ర జాయతే।
తమాహురంజలిహస్తః క్షేత్రపాలోఽధిదేవతా॥

తా॥ రెండుపతాకహస్తముల అరచేతులు చేర్చిపట్టబడునెడ అంజలిహస్తమవును. దీనికి అధిదేవత క్షేత్రపాలుడు.

వి॥శ్లో॥ ప్రణామే వినయే తాలఘాతే శమ్భునిరూపణే।
కిం కరోమీతి వదనే ధ్యానే చాంజలిరుచ్యతే।

తా॥ నమస్కరించుట, వినయముతో వంగుట, తాళము వేయుట, శివస్వరూపమును నిరూపించుట, ఏమి చేయుదునని యనుట, ధ్యానము చేయుట, వీనియందు ఈహస్తము చెల్లును.

కపోతహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ కపోతస్సకరో జ్ఞేయశ్శ్లిష్టమూలాఽగ్రపార్శ్వతః॥

తా॥ ముందుచెప్పిన అంజలిహస్తము మొదలు తుదలు పార్శ్వభాగములు చేరియుండపట్టబడిన యెడ కపోతహస్తమగును.

వి॥శ్లో॥ ప్రమాణగురుసమ్భాషా వినయాఽఙ్గీకృతిష్వయమ్॥

తా॥ ప్రమాణము, పెద్దలతో మాటలాడుట, వినయముతో నొప్పుకొనుట, వీనియందు ఈహస్తము వినియోగించును.

గ్రంథాంతరస్థకపోతహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ అంజలేరంతరం యత్ర జాయతే విరళీకృతే।
స భవేత్ కపోతాఖ్యశ్చిత్రసేనోఽధిదేవతా॥

తా॥ అంజలిహస్తము ఎడమయిన వ్రేళ్లుగలదిగా పట్టబడినయెడ కపోతహస్తమవును. దీనికి అధిదేవత చిత్రసేనుడు.

వి॥శ్లో॥ అంగీకారే నారికేళపూగానాం పాదపాదిషు । కదళీకుసుమే శీతే వినతే వస్తుసంగ్రహే । సమ్పుటే మాతులుంగే చ కపోతో వినియుజ్యతే॥

తా॥ అంగీకారము, టెంకాయ, పోక, ఆవృక్షములు మొదలగునది, అరటిపూవు, చలి, అమృతము, వస్తువులను సంగ్రహించుట సంపుటము, మాదిఫలము, వీనియందు ఈహస్తము వినియోగపడును.

౩, కర్కటహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ అన్యోఽన్యస్యాఽన్తరేయఽత్రాఙ్గుళ్యోనిసృతహస్తయోః।
అంతర్బహిర్వావర్తన్తేకర్కటస్సోఽభిధీయతే॥

తా॥ముందుచెప్పినకపోతహస్తమందు వ్రేలివ్రేలినందునను వ్రేళ్ళుచొప్పించివెలికికూనిలోపలికిగానిచాచినట్టబడునెడలకర్కటహస్తమగును.

వి॥శ్లో॥ సమూహదర్శనేతుందదర్శనేశఙ్ఖపూరణే। అఙ్గానాంమోటనేశాఖోన్నమనేచనియుజ్యతే॥

తా॥ గుంపునుచూపుట, లావైనదానినిచూపుట, శంఖనాదముచేయుట, దేహాలస్యముపోగొట్టుకొనుట, చెట్టుకొమ్మనువంచుట, వీనియందుఈహస్తముపయోగించును.

గ్రంథాంతరస్థకర్కటహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ ఈర్ణనాభాంగుళీరత్ర సంశ్లిష్టాఃకర్కటోఽభవేత్।
అస్యాధిదైవతం విష్ణుమాదిదేవంవిదుర్బుధాః॥

తా॥ ఊర్ణనాభహస్తముయొక్క వ్రేళ్ళసందులందు రెండవచేతివ్రేళ్లనుచొప్పించిపట్టినయెడకర్కటహస్తమగును.దీనికివిష్ణువుఅధిదేవత.

వి॥శ్లో॥ విలాపేజృమ్భణే పూతేకర్కటేశంఖపూరణే।
అంగుళీమోటనేస్త్రీణాంకర్కటేవినియుజ్యతే॥

తా॥ దుఃఖవచనములాడుట, ఆవులింత, కొట్టుట, ఎండ్రకాయ, శంఖమునుఊదుట, స్త్రీలుమెటికెలువిరుచుట, వీనియందుఈహస్తము వినియోగించును.

౪, స్వస్తికహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ పతాకయోస్సన్నియుక్తః కరయోర్మణిబన్ధయోః। సంయోగేనస్వస్తికాఖ్యోమకరార్థేనియుజ్యతే। భయవాదేవివాదేచ కీర్తనేస్వస్తికోభవేత్॥

తా॥ రెండుపతాకహస్తములందలి మణికట్టులనుజేర్చిపట్టినయెడస్వస్తికహస్తమగును. ఇది మొసలినితెలుపుట, భయముతోమాటలాడుట, పొగడుట, వాదాడుట, వీనియందుఉపయోగించును.

౫,డోలాహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ పతాక్యేపూరుదేశస్థేడోలాహస్తోఽయముచ్యతే।
నాట్యారమ్భేప్రయోక్తవ్యమితినాట్యవిదోవిదుః॥

తా॥ రెండుపతాకహస్తములను తొడమీఁదికిఁ వ్రేలునట్లు పట్టినయెడ డోలాహస్తము అగును. ఇదినాట్యారంభమందు వినియోగింపదగినదని నాట్యశాస్త్రజ్ఞులుచెప్పుదురు.

గ్రంథాంతరస్థడోలాహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ పతాకౌపార్శ్వగౌడోలా భారతీతస్యదేవతా।
మోహామూర్ఛామదాలస్యవిలాసాదిషుకీర్తితః॥

తా॥ పతాహస్తములు ఇరుపార్శ్వములందు వ్రేలునట్లుపట్టబడినయెడడోలాహస్తమగును, దీనికి దేవతసరస్వతి, ఇదిమోహము, మూర్ఛ, మదము, ఆలస్యము, విలాసము మొదలగువానియందు వినియోగించును.

౬, పుష్పపుటహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ సంశ్లిష్టకరణౌసర్పశీర్షే పుష్పపుటఃకరః॥

తా॥ రెండుసర్పశీర్షహస్తములయొక్క మనికట్టు మొదళ్లుచిటికెనవ్రేలివరకుగల అరచేతివెలుపలిభాగములను జేర్చిపట్టినయెడ పుష్పపుటహస్తమగును.

వి॥శ్లో॥ నీరాజనవిధౌబాలఫలాఽదిగ్రహణేతథా ।
సంధ్యాయామర్ఘ్యదానేచమంత్రపుష్పేనియోజయేత్॥

తా॥ కర్పూరహారతి, బిడ్డలుపండ్లుమొదలైనవానినిదీసికొనుట, సంధ్యాకాలమందు అర్ఘ్యప్రదానముచేయుట, మంత్రపుష్పమిచ్చుట, వీనియందుఈహస్తముపయోగించును.

గ్రంథాంతరస్థపుష్పపుటహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ సర్పశీర్షస్యపార్శ్వేతు అపరఃసర్పశీర్షకః ।
ధృతఃపుష్పపుటాఖ్యస్స్యాదధీశఃకిన్నరేశ్వరః॥

తా॥ సర్పశీర్షహస్తముయొక్క పార్శ్వమందు రెండు రెండవచేతి సర్పశీర్షమును జేర్చిపట్టినయెడ పుష్పపుటహస్తమగును. దీనికికిన్నరేశ్వరుడు అధిదేవ.

వి॥శ్లో॥ సుమధాన్యఫలాదీనా మర్పణేగ్రహణేతథా ।
అర్ఘ్యదానేపుష్పపుటఃకీర్తితోభావకోవిదైః॥

తా॥ పుష్పలుధ్యానముపండ్లు మొదలయినవానినిఇచ్చి పుచ్చుకొనుటలయందును, అర్ఘ్యప్రదానమునందును ఈహస్తమువినియోగించును.

౭, ఉత్సంగ హస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ అన్యోన్యబాహుమూలస్థౌ మృగశీర్షౌ కరౌ యది।
ఉత్సఙ్గనామాహస్తోఽయంకీర్తితో భరతాఽగమే॥

తా॥ రెండుమృగశీర్షహస్తములనుమూపులు సోకపట్టునెడఉత్సంగహస్తమగును.

వి॥శ్లో॥ ఆలిఙ్గనేచలజ్జాయామఙ్గనాఽద్రిప్రదర్శనే।
బాలానాంశిక్షణేచాఽయముత్సంగోయుజ్యతేకరః॥

తా॥ కౌగిలింత, సిగ్గు, భుజకీర్తులు మొదలగువానిజూపుట, బాలురనుశిక్షించుటవీనియందు ఈహస్తముపయోగించును.

గ్రంథాంతరస్థోత్సఙ్గహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ అరాళౌస్వస్తికస్కంధావుత్సఙ్గస్తదధీశ్వరః। గౌతమోవినియోగస్తులజ్జాయాంపరిరమ్భణే। అఙ్గీకారేచశీతేచసాధ్వసార్థే కుచగోపనే। ఏవమాదిషుయుంజంతేఉత్సంగకరభావనాః॥

తా॥ అరాళహస్తములనుమూపులందుజేర్చిపట్టునెడఉత్సంగహస్తమగును. దీనికిఅధిదేవతగౌతముడు. ఇదిసిగ్గు, కౌగిలింత, అంగీకారము, చలి, మేలనుట, చన్నులనుకప్పుట, మొదలగువానియందు వినియోగించును.

౮. శివలింగహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ వామేఽర్ధచంద్రేవిన్యస్తోశిఖరశ్శివలింగకః।
వినియోగస్తుతస్యైవశివలింగప్రదర్శనే॥

తా॥ ఎడమచేతియర్ధచంద్రహస్తమందుశిఖరహస్తముంచబడెనేని శివలింగహస్తమగును. ఇదిశివలింగమునుజూపుటయందువినియోగించును.

౯. కటకావర్ధనహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ కటకాముఖయోఃపాణ్యోస్స్వస్తికాన్మణిబంధయోః।
కటకావర్ధనాఽఖ్యస్స్యాదితినాట్యవిదోవిదుః॥

తా॥ కటకాముఖహస్తములయొక్కమనికట్లుస్వస్తికముగాజేర్చిపట్టబడునేని కటకావర్ధనహస్తమగును.

వి॥శ్లో॥ పట్టాభిషేకేపూజాయాం వివాహాఽశిషియుజ్యతే॥

తా॥ పట్టాభిషేకము, పూజ, పెండ్లిదీవన, వీనియందు ఈహస్తమువినియోగించును.

గ్రన్థాంతరస్థకలకావర్ధన హస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ కటకావర్ధనాఖ్యస్స్యాత్స్వస్తికౌకటకాముఖౌ।
తస్యదేవోయక్షరాజోభావజ్ఞైశ్చనిరూపితః॥

తా॥ కటకాముఖహస్తములను స్వస్తికములుగబట్టినయెడ కటకావర్ధనహస్తమగును.

వి॥శ్లో॥ వినియోగేవిచారేచ శృఙ్గారేకోపసాంత్వనే।
జక్కిణీనటనేదండలాస్యేభవతినిశ్చయే॥

తా॥ విచారము, శృంగారము, కోపసమాధానము, జక్కిణిఅనుఆట, కోలాటము, నిశ్చయమువీనియందు ఈహస్తము వినియోగించును.

౧౦, కర్తరీస్వస్తిక హస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ కర్తరీస్వస్తికాఽకారో కర్తరీస్వస్తికోభవేత్॥

తా॥ కర్తరీముఖహస్తములను స్వస్తికాకారముబట్టినయెడ కర్తరీస్వస్తికహస్తమగును.

వి॥శ్లో॥ శాఖాసుచాఽద్రిశిఖరే వృక్షేషుచ నియుజ్యతే॥

తా॥ చెట్టుకొమ్మలు, పర్వతశిరఖరము, వృక్షములు వీనియందు ఈహస్తముఉపయోగించును.

౧౧, శకటహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ భ్రమరామధ్యమాఙ్గుష్ఠప్రసారాచ్ఛకటోభవేత్।
రాక్షసాఽభినయేచాఽయంనియోజ్యోభరతాదిభిః॥

తా॥ భ్రమరహస్తములురెండును బొటనవ్రేలినినడిమివ్రేలినిచాచి పట్టబడునేని శకటహస్తమగును. ఇదిరాక్షసులు మొదలయినవారలయభినయమునందు చెల్లును.

౧౨, శంఖహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ శిఖరాఽన్తర్గతాఽఙ్గుష్ఠ ఇతరాఙ్గుష్ఠసంగతః। తర్జన్యాద్యాయతాశ్లిష్టాశ్శంఖహస్తఃప్రకీర్తితః। శంఖాదిషునియోజ్యోఽయమిత్యేవం భరతాఽశయః॥

తా॥ శిఖరహస్తములోపలియంగుష్ఠముతో రెండవచేతియంగుష్ఠమును జేర్చితక్కినవ్రేళ్ళను ఆశిఖరహస్తములపైకి చాచిపట్టినయెడ శంఖహస్తమగును. ఇదిశంఖము మొదలైనవానియందు వినియోగించును.

౧౩, చక్రహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ యత్రాఽర్ధచంద్రౌ తిర్యఞ్చౌ వన్యోన్యతలసంస్పృశౌ।
చక్రహస్తస్స విజ్ఞేయశ్చక్రార్థే వినియుజ్యతే॥

తా॥ అర్ధచంద్రహస్తమును అడ్డముగా రెండు అరచేతులను జేర్చిపట్టి
నయెడ చక్రహస్తమగును. ఇది చక్రార్థమందు చెల్లును.

౧౪, సమ్పుటహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ కుఞ్చితాఽఙ్గుళయశ్చక్రే సమ్పుటః కర ఈరితః॥

తా॥ ముందు చెప్పిన చక్రహస్తము వ్రేళ్ళను ముడిచిపట్టినయెడ సం
పుటహస్తమగును.

వి॥శ్లో॥ వస్త్వాచ్ఛాదే సమ్పుటే చ సమ్పుటః కర ఈరితః॥

తా॥ వస్తువులను దాచుటయందును ముడుపబడిన దానియందును ఈ
హస్తము చెల్లును.

౧౫, పాశహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ సూచ్యానికుఞ్చితే శ్లిష్టే తర్జన్యా పాశ ఈరితః॥

తా॥ సూచీహస్తముల చూపుడు వ్రేళ్ళను వంచి చేర్చిపట్టినయెడ పా
శహస్తమగును.

వి-శ్లో॥ అన్యోన్యకలహే పాశే శృంఖలాయాం నియుజ్యతే॥

తా॥ పరస్పరకలహమునందును, త్రాటియందును, సంకెలయందు
ను, ఈ హస్తము చెల్లును.

౧౬, కీలకహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ కలిష్ఠే కుఞ్చితే శ్లిష్టే మృగశీర్షే తు కీలకః॥

తా॥ మృగశీర్షహస్తముల చిటికెనవ్రేళ్ళను వంచి చేర్చిపట్టినయెడ కీ
లకహస్తమగును.

వి॥శ్లో॥ స్నేహే చ నర్మాఽలాపే చ వినియోగోఽస్య సమ్మితః॥

తా॥ స్నేహమునందును, ప్రియవచనమునందును హస్తము చెల్లును.

౧౭, మత్స్యహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ కరపృష్ఠోపరిన్యస్తో యత్ర హస్తస్త్వధోముఖః। కిఞ్చిత్ప్రసా
రితాఽఙ్గుష్ఠకనిష్ఠో మత్స్యనామకః। ఏతస్యాపి వియోగస్తు మ
త్స్యార్థే సమ్మతో భవేత్॥

తా॥ పతాకహస్తములు ఒకటిమీఁదనొకటిచేర్చి చిటికెనవ్రేళ్ళనుబొటనవ్రేళ్ళను కొంచెముచాచిపట్టినయెడ మత్స్యహస్తమగును. ఇదిమత్స్యార్థమునందు చెల్లును.

౧౮, కూర్మహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ కుఞ్చితాఽగ్రాంగుళిశ్చక్రేత్యక్తాఽంగుష్ఠకనిష్ఠకః।
కూర్మహస్తస్సవిజ్ఞేయఃకూర్మాఽర్థే వినియుజ్యతే॥

తా॥ చక్రహస్తము మొనవ్రేళ్ళనువంచి చిటికెనవ్రేలిని బొటనవ్రేలిని జాచిపట్టినయెడకూర్మహస్తమగును ఇదితాబేటియొక్క అర్థమునందు ఉపయోగించును.

౧౯, వరాహహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ మృగశీర్షేతదన్యకరస్తేవశ్లిష్టస్థితోయది । కనిష్ఠాఽంగుష్ఠయోర్యోగా ద్వరాహఃకరఈరితః । ఏతస్యవినియోగస్తువరాహార్థేతుయుజ్యతే॥

తా॥ మృగశీర్షహస్తమును ఒకటిమీఁదనొకటిచేర్చి చిటికెనబొటనవ్రేళ్ళనుకూడబట్టబడినయెడ వరాహహస్తమగును, ఇదిపందియొక్క అర్థమందువినియోగించును.

౨౦, గరుడహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ తిర్యక్తలస్థితావర్ధ చన్ద్రావంగుష్ఠయోగతః । గరుడోగరుడార్థేచ యుజ్యతేభరతాగమే॥

తా॥ అర్ధచంద్రహస్తములురెండును అడ్డముగాబొటనవ్రేళ్ళచేరికతోపట్టబడినయెడ గరుడహస్తమగును. ఇదిగరుడుని అర్థమందుఉపయోగించును.

౨౧, నాగబన్ధహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ సర్పశీర్షౌస్వస్తికాచేన్నాగబంధఇతీరితః॥

తా॥ రెండుసర్పశీర్షహస్తములు మనికట్టులుచేర్చిపట్టబడినయెడ నాగబంధహస్తమగును.

వి॥శ్లో॥ ఏతస్యవినియోగస్తునాగబంధేనియుజ్యతే ।
భుజంగదమ్పతీభావే నికుఞ్జానాంచదర్శనే ।
అథర్వణస్యమంత్రేషుయోజ్యోభరతకోవిదైః॥

తా॥ పాముల పెనవంటిరతిబంధమందును, పాముల పెనయందును, పొదరిండ్లను జూపుటయందును, అథర్వణమంత్రమునందు-ఈహస్తము చెల్లును.

౨౨, ఖట్వాహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ చతురేచతురంన్యస్యతర్జన్యఙ్గుష్ఠమోక్షతః ।
ఖట్వాహస్తోభవేదేషఃఖట్వాఽదిష్వనియుజ్యతే॥

తా॥ చతురహస్తముపై చతురహస్తమునుంచి చూపుడువ్రేలినిబొటనవ్రేలినిచాచిపట్టినయెడ ఖట్వాహస్తమగును. ఇది, మంచము మొదలైనవానియందుడుపయోగించును.

౨౩, భేరుండహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ మణిబన్ధకపిత్థాభ్యాం భేరుండకరఇష్యతే ।
భేరుండపక్షిదమ్పత్యోర్భేరుండకర-ఈరితః ॥

తా॥ కపిత్థహస్తములు రెండుమణికట్టులతోను జేర్చిపట్టబడినయెడ భేరుండహస్తమగును. ఇదిభేరుండపక్షిదంపతులయందువినియోగించును.

౨౪, అవహిత్థహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ అలపద్మావక్షస్థౌఅవహిత్థకరోమతః॥

తా॥ రెండుఅలపద్మహస్తములు ఱొమ్మునకెదురుగాబట్టబడినయెడ అవహిత్థహస్తమగును.

వి॥శ్లో॥ శృఙ్గారనటనేహస్తో లీలాకందుకధారణే।
కుచార్థేయుజ్యతేసోఽయమవహిత్థకరాఽభిధః॥

తా॥ శృంగారనటనము, పుట్టచెండునుపట్టుట, స్తనముయొక్క-అర్థము వీనియందు-ఈహస్తము వినియోగించును.

శ్లో॥ ఏవంసంయుతహస్తానాం నామలక్షణమీరితమ్॥

తా॥ ఈవిధముగా సంయుతహస్తములయొక్క నామలక్షణములు చెప్పబడియెను.

గ్రన్థాన్తరస్థావహిత్థహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ హృదయాభిముఖౌయత్రశుకతుణ్డావధోగతౌ ।
సోఽవహిత్థోభవేదస్య మార్కణ్డేయోఽధిదేవతా॥

తా॥ శుకతుండహస్తములుక్రిందినుండి హృదయాభిముఖములుగబట్టబడినయెడఅవహిత్థహస్తమగును. దీనికిఅధిదేవతమార్కండేయుడు.

వి॥శ్లో॥ దుర్బలత్వే దేహకార్శ్యే కౌతుకేచకృశేమతః॥

తా॥ బలహీనత, దేహముచిక్కియుండుట, సంతోషము, చిక్కిన వీనియందు ఈహస్తము చెల్లును.

గ్రన్థాన్తరస్థగజదన్తహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ బాహుమధ్యగతౌ సర్పశీర్షౌ స్వస్తికతాంగతౌ ।
యదిస్యాద్గజదంతోయంపరమాత్మాధిదేవతా॥

తా॥ సర్పశీర్షహస్తములు బాహుమధ్యమందు జేర్పబడినయెడ గజదంతహస్తమగును. దీనికిఅధిదేవతపరమాత్మ.

వి॥శ్లో॥ స్తమ్భగ్రహేశిలోత్పాటే భారగ్రాహేనియుజ్యతే॥

తా॥ సర్పశీర్షహస్తములు బాహుమధ్యమందు జేర్పబడినయెడ గజదంతహస్తమగును. దీనికిఅధిదేవతపరమాత్మ.

వి॥శ్లో॥ స్తమ్భగ్రహేశిలోత్పాటే భారగ్రాహేనియుజ్యతే॥

తా॥ స్తంభమును గ్రహించుటయందును, రాతినిపెల్లగించుటయందును, భారమునువహించుటయందును ఈహస్తముచెల్లును.

గ్రన్థాన్తరస్థచతురశ్రహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ చతురశ్రస్సన్నతోవక్షః పురోగాకటకాముఖౌ ।
తస్యాధిదైవంవారాహీ కీర్తితోభావకోవిదైః ॥

తా॥ రొమ్మునకెదురుగ కటకాముఖహస్తములను బట్టినయెడచతురశ్రహస్తమగును. దీనికిఅధిదేవతవారాహీ॥

వి॥శ్లో॥ నియోగోదధిమన్థానే జక్కిణీనటనేపిచ । ధారణేదోహనవిధౌపటానామవకుంఠనే । వహనేమాక్తికాదీనాం రజ్జ్వాదీనాఞ్చకర్షణే । నివీబంధేచోళబంధే సుమాదీనాఞ్చధారణే । వీజనేచామరాదీనాం చతురశ్రోనియుజ్యతే॥

తా॥ పెరుగుచిలుకుట, జక్కిణియనుఆట, ధరించుట, పాలుపిదుకుట, వస్త్రములను కప్పుకొనుట, ముత్యములు మొదలగువానిని ధరించుట, త్రాడు మొదలగువానిని ఈడ్చుట, పోకముడి, రవికముడి, పువ్వులు మొదలగువానిని ధరించుట, వింజామరము మొదలగువానిని వీచుట వీనియందు ఈహస్తమువినియోగించును.

గ్రంథాంతరస్థతలముఖహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ వక్షఃపురస్థాదుద్వృత్తౌ కరౌత్వముఖౌయది ।
నామ్నాతలముఖస్తస్యవిఘ్నరాజోధిదేవతా॥

తా॥ రొమ్మున కెదురుగ పతాకహస్తములనుమీఁదికెత్తిపట్టినయెడ తలముఖహస్తమగును. దీనికిఅధిదేవత విఘ్నేశ్వరుడు.

వి॥శ్లో॥ ఆలిఙ్గనేస్థూలవస్తౌ మహాస్తమ్భాదిభావనే ।
బుధైరభిహితో మఞ్జుమర్దళే మధురస్వనే॥

తా॥ ఆలింగనము, పెద్దవస్తువు, లావైన స్తంభములనుజూపుట, మనోజ్ఞమయినధ్వనిగలమద్దెల, వీనియందు ఈహస్తముచెల్లును.

౧౩, స్వస్తికాహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ త్రిపతాకౌవామభాగా యదిస్వస్తికతాంగతౌ ।
సభవేత్స్వస్తికాహస్తోగుహస్తస్యాధిదేవతా ॥

తా॥ త్రిపతాకములుఎడమతట్టు స్వస్తికాకారముగాబట్టబడినయెడ స్వస్తికహస్తమగును. దీనికిఅధిదేవతగుహుడు.

వి॥శ్లో॥ కల్పద్రుమేషుశైలేషు హస్తోయంవినియుజ్యతే॥

తా॥ కల్పవృక్షములయందును పర్వతములయందును ఇదివినియోగించును.

౧౪, ఆవిద్ధవక్ర హస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ వ్యావృత్తహస్తౌసఙ్ఘాతౌ సవిలాసంసకూర్పరమ్।
పతాకావిద్ధవక్రస్స్యాత్తుమ్బురుస్త్వధిదేవతా॥

తా॥ రెండుపతాకహస్తముల మోచేతులను విలాసముతోగూడుకొనునట్లువిరివిగాబట్టినయెడ ఆవిద్ధవక్రహస్తమగును. దీనికిఅధిదేవత తుంబురుడు.

వి॥శ్లో॥ మేఖలావహనేభేదే మధ్యకార్శ్యనిరూపణే ।
దేశీయనాట్యనటనేవినియోగస్తయోర్విదుః ॥

తా॥ మొలనూలుధరియించుట, భేదము, నడుముయొక్కసన్నదనమును తెలుపుట, దేశీయనాట్యమువీనియందు ఈహస్తముచెల్లును,

౧౫, రేచితహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ హంసపక్షౌకృతోత్తాన తలావగ్రధృతౌయది ।
రేచితస్యకరోజ్ఞేయో యక్షరాడధిదేవతా ॥

తా॥ రెండుహంసపక్షహస్తములను అరచేయిమీఁదు చేసిపట్టినయెడ రేచితహస్తమగును.

వి-శ్లో॥ శిశూనాంధారణేచిత్ర ఫలకస్యనిరూపణే।
వినియోగో రేచితస్యఏవమాదిషుయుజ్యతే ॥

తా॥ బిడ్డలనుఎత్తుకొనుట. చిత్తరుపలకనుచూపుట, మొదలగువానియందు-ఈహస్తముచెల్లును.

౧౬, నితమ్బహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ ఉత్తానితావధోవక్రాపతాకావంసదేశతః ।
నితమ్బస్థానితమ్బాభ్యోఽగస్త్యస్త్వస్యదేవతా॥

తా॥ రెండుపతాకహస్తములను మూపులుమొదలుకొని క్రిందుముగముగా పిరుదులుతాకునట్లు పట్టినయెడనితంబహస్తమగును. దీనికిఁధిదేవతఅగస్త్యుడు.

వి॥శ్లో॥ శ్రమేవతరణేచైవ విస్మయేవివశాయితే ।
ఏవమాదిషుయుజ్యేత నితమ్బాఖ్యకరఃస్మృతః॥

తా॥ బడిలిక, దిగుట, ఆశ్చర్యము, పరవశత్వము, మొదలగువానియందు ఈహస్తముచెల్లును.

౧౭, లతాహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ పతాకాడోలికాకారౌలతాఖ్యశ్శక్తిదేవతా॥

తా॥ రెండుపతాకహస్తములను డోలాకారముగ బట్టినయెడలతాహస్తమవును, దీనికిఅధిదేవతశక్తి.

వి॥శ్లో॥ ఏతస్యవినియోగశ్చ నిశ్చేష్టాయాంమదాలసే । స్వభావనటనారమ్భే రేఖాయాంయోగభావనే । ఏవమాదిషుయుజ్యేత లతాహస్తవిభావనా॥

తా॥ చేష్టలులేకయుండుట, మదాలస్యము, స్వభావనటనము, రేఖయోగభావనము, మొదలైనవానియందు ఈహస్తముచెల్లును.

౧౮, పక్షవఞ్చితహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ విన్యస్యాగ్రేకటీశీర్షే త్రిపతాకకరౌయది ।
పక్షవఞ్చితనామాసౌఅనయోర్దేవతార్జునః॥

తా॥ రెండుత్రిపతాకహస్తములను ముందుగానడుముమీదికి ఎగబనయెడ పక్షవంచితహస్తమగు, దీనికిఅధిదేవతఅర్జునుడు.

వి॥శ్లో॥ ఊర్వోరభినయేభేదేవినియోగోనియుజ్యతే॥

తా॥ తొడలయభినయమందును భేదమందును-ఈహస్తముచెల్లును.

౧౯, పక్షప్రద్యోతహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ ఉత్తానితానిమౌపక్షప్రద్యోతౌసిద్ధదేవతా॥

తా॥ ఈపక్షవంచితహస్తము మరికొంచెము ఎగబట్టబడినయెడ ప్రద్యోతహస్తమవును. దీనికిసిద్ధుడు అధిదేవత.

వి॥శ్లో॥ నిరుత్సాహేబుద్ధిజాడ్యే విపరీతవిరూపణే ।
మాయావరాహే కుండన్యభినేయోభవేదసౌ॥

తా॥ ఉత్సాహములేమి, బుద్ధిమాంద్యము, విపరీతమునునిరూపించుట,మాయావరాహము,కుండాభినయము,వీనియందు-ఈహస్తముచెల్లును,

౨౦, గరుడపక్షహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ అర్ధచంద్రౌకటీపార్శ్వేన్యస్తోర్ధ్వస్ఫారితాయది।
స్యాతాంగరుడపక్షాఖ్యౌ తయోరీశస్సనన్దనః ॥

తా॥ రెండుఅర్ధచంద్రహస్తములు పిరుదులప్రక్కలను ఎగబట్టిబడినయెడగరుడపక్షహస్తమగును, దీనికిఅధిదేవతసనందనుడు,

వి॥శ్లో॥ కటిసూత్రేధికేచైవ ఏవమాదిషుయుజ్యతే॥

తా॥మొలనూలు,అధికము మొదలైనవానియందు-ఈహస్తముచెల్లును.

౨౧, నిషేధహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ కపిత్థాఖ్యేనహస్తేనవేష్టితో ముకుళోయది ।
నిషేధోనామచథవేత్తుమ్బురుస్త్వధిదేవతా॥

తా॥ గపిత్థహస్తముచేత ముకుళహస్తముబట్టబడినపయెడ నిషేధహస్తమౌను, దీనికిఅధిదేవతతుంబురుడు.

వి॥శ్లో॥ సిద్ధాన్తస్థాపనేసత్యే నూనమిత్యవిభాషణే । చూచుకగ్రహణే అఙ్గపూజాయాం వినియుజ్యతే॥

తా॥ సిద్ధాంతస్థాపనము, నిజము, నిశ్చయముచేయుట, చనుమొనలనుఅంటుట, అంగపూజా, వీనియందుఇదివినియోగించును.

౨౨, మకరహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ యత్రాన్యోన్యంపరిగతా నర్ధచంద్రావధోముఖౌ ।
చలాఙ్గుష్ఠేవ మకేరోమహేంద్రస్తస్యదేవతా॥

తా॥ రెండుఅర్ధచంద్రహస్తములనుజేర్చి దిగుమొగముగా బొటనవ్రేళ్ళనుకదలించిపట్టినయెడమకరహస్తమవును,దీనికిఅధిదేవతఇంద్రుడు.

వి॥ శ్లో॥ కూలజక్షేపనదీపూరే సింహేదైత్యేమృగాననే ।
కల్యాణేనిబిడేమత్స్యేనక్రేచాయం నియుజ్యతే॥

తా॥ గట్టునొరయు, ఏటివెల్లువ, సింహము, అసురుడు, మృగము యొక్క మొగము, బంగారులేక పెండ్లి, నిండినది, మంచె, మొసలి, వీనియందు ఈహస్తమువినియోగించును.

౭౩, వర్ధమానహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ అధోముఖౌహంసపక్షౌ యస్మిన్నన్యోన్యమున్ముఖౌ । సవర్ధనోభవతివాసుకిస్తస్య దేవతా । అస్యానృసింహేంతద్దీప్తారక్షో వక్షోవిదారణే ॥

తా॥ అధోముఖములయిన హంసపక్షహస్తములనుఊర్ధ్వముఖములుగాబట్టినయెడ వర్ధమానహస్తమవును, దీనికిఅధిదేవతవాసుకి. ఇది నృసింహస్వామి, అతని తేజస్సు, హిరణ్యకశిపునిరొమ్మును చీల్చుట వీనియందు చెల్లును.

౭౪, ఉద్వృత్తహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ అధరోత్తరయోరేకసమయెహంసపక్షయోః ।
ఉద్వృత్తఇతివిఖ్యాతో వాసిష్ఠస్యాధిదేవతా ॥

తా॥ ఒకసమయమందు క్రిందుమీదులుగ హంసపక్షహస్తములు పట్టబడినయెడ ఉద్వృత్తహస్తమవును. దీనికిఅధిదేవత వాసిష్ఠమహాఋషి,

వి॥ శ్లో॥ లజ్జాయాముపమార్థేచ సంతాపేకంటకాదిషు।
ఖేదేభయేవిచారేచ ఉద్వృత్తకరఈరితః॥

తా॥ సిగ్గు, పారవశ్యము, సంతాపము, ముల్లుమొదలయినది, ఖేదము, భయము, చింత, వీనియందు ఈ హస్తమువినియోగించును.

౭౫, విప్రకీర్ణహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ స్వస్తికహస్తస్య విశ్లేషాత్ విప్రకీర్ణస్స ఉచ్యతే । దక్షిణామూర్తిరేతస్య అధిదేవఃప్రకీర్తితః । చేలాఞ్చలస్యవిస్రంసే స యుజ్యేతవిధూననే ॥

తా॥ ముందుచెప్పినస్వస్తికహస్తమును విడిగాఎత్తిపట్టినయెడవిప్రకీర్ణహస్తమవును. దీనికిఅధిదేవత దక్షిణామూర్తి. ఇదికొంగుతొలగించుటయందును, వదలించుటయందును చెల్లును.

౨౬. అరాళకటకాముఖహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ అరాళకటకా స్యాత్తామరాళకటకాముఖః।
ప్రాప్తయః స్వస్తికత్వంఅనయోర్వామనోఽధిపః॥

తా॥ అరాళహస్తకటకాముఖహస్తములనుస్వస్తికాకారముగఁబట్టిన యెడఅరాళకటకాముఖహస్తమువును.దీనికిఅధిదేవతవామనుడు.

శ్లో॥ తామ్బూలదళఖణ్డానాం దానే చింతావిషాదయోః।
వినియోజ్యఇతిప్రోక్తఃఅరాళకటకాముఖః॥

తా॥ ఆకుమడుపులువక్కపలుకులునిచ్చుట, చింత, విషాదముపీనియందుఈహస్తముచెల్లును,

౨౭. సూచ్యాస్యహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ సూచీముఖౌపురోదేశాద్యుగపత్పార్శ్వగామినౌ।
సూచ్యాస్యఇతివిజ్ఞేయఃఅనయోర్నారదోఽధిపః॥

తా॥సూచీహస్తములనుఎదుటనుండిపార్శ్వములకుఒకటిగాఁజేరబట్టిన యెడసూచ్యాస్యహస్తముగును.దీనికిఅధిదేవతనారదుడు.

వి॥ శ్లో॥ కింకరోమీతివచనే విరహే సకలార్థకే।
విలోకయేతి వాక్యే చ తయోరభినయంవిదుః॥

తా॥ ఏమిచేయుదుననుట, విరహము, సమస్తముననుట, చూడుముననుట, పీనియందుఈహస్తముచెల్లును.

౨౮. అర్ధరేచితహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ ఏకంత్వధోముఖంధృత్వాతౌహస్తావథరేచితౌ।
అర్ధరేచితనామాస్యనందికేశోఽధిదేవతా॥

తా॥ రేచితహస్తమందలియొకహంసపక్షహస్తమునుఅధోముఖము గబట్టినయెడఅర్ధరేచితహస్తమవును. దీనికిఅధిదేవతనందికేశుడు.

వి॥శ్లో॥ ఆవాహేచోపదాదీనాంకార్యగుప్తౌవిమార్గతే॥

తా॥ ఆవాహనముకానుకమొదలగునది, కార్యమునుమరుగుచేయుట పీనియందుఈహస్తముచెల్లును.

౨౯. కేశబన్ధహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ పతాకౌస్యాత్కేశబంధౌతయోర్దుర్గాఽధిదేవతా।
రత్నస్తమ్భేకేశబంధేకపోలాదిషుయుజ్యతే॥

తా॥ రెండుపతాకహస్తములుకేశబంధహస్తమవును. దీనికిఅధిదేవత

దుగ్గా. ఇదిరత్నస్తంభము, కోష్ఠ, చెక్కిళ్లు మొదలయినవానియందువిని యోగించును.

౩౦. ముష్టిస్వస్తికహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ ముష్టిహస్తౌస్వస్తికతాంకుక్షిస్థానేగతౌయది।
ముష్టిస్వస్తికతాంస్యాత్తాం దేవఃకింపురుషఃస్మృతః॥

తా॥ కడుపుమీఁదుగాముష్టిహస్తములనుస్వస్తికములుగబట్టినయెడ ముష్టిస్వస్తికహస్తమగును. దీనికిఅధిదేవతకింపురుషుఁడు.

వి॥ శ్లో॥ క్రీడాకందుకసంధానేద్వంద్వయుద్ధనిరూపణే।
వ్రీడాభరేస్వవిబంధేవినియోగస్తయోర్భవేత్॥

తా॥ చెండాడుట, ద్వంద్వయుద్ధము, మిక్కుటపుసిగ్గు, పోకముడి, వీని యందుఈహస్తమువినియోగించును.

౩౧. నళినీపద్మకోశహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ వ్యావర్తితౌపద్మకోశౌయదిస్వస్తికతాంగతౌ।
నళినీపద్మకోశాఖ్యస్స్యాత్తాం శేషోధిదేవతా॥

తా॥ పద్మకోశహస్తములను వెనుకకుత్రిప్పిస్వస్తికములుగబట్టినయెడ నళినీపద్మకోశహస్తమగును. దీనికి అధిదేవతఆదిశేషుఁడు.

వి॥ శ్లో॥ నాగబంధేచముకుళేసమయోందానకర్మణి।
స్తబకేదశసంఖ్యాయాంగణ్డభేరుణ్డకేమతౌ॥

తా॥ నాగబంధము, మొగ్గ, సమముగనిచ్చుట, పూవుగుత్తి, పదియను ట, గండభేరుండపక్షి, వీనియందుఈహస్తమువినియోగించును.

౩౨. ఉద్వేష్టితాలపద్మహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ ఉద్వేష్టితక్రియావంతౌవక్షస్థస్యాగ్రేలపల్లవౌ।
ప్రవృత్తావలపద్మాఖ్యౌభవేతాంశక్తిదేవతా॥

తా॥ అలపల్లవహస్తములనుచుట్టుకొబడినవిఅగునట్లురొమ్మునకెదురు గాబట్టినయెడఉద్వేష్టితాలపద్మహస్తమగును. దీనికిఅధిదేవతశక్తి.

వి॥ శ్లో॥ ప్రాణేశేదీనవచనేస్తనయోర్వికచాంబుజే।
మోహితాస్మీతివాక్యేచప్రలాపస్యనిరూపణే।
కామితార్థప్రకరణేపతేషువినియుజ్యతే॥

తా॥ ప్రాణనాథుఁడు, దీనవచనము, స్తనములు, వికసించినకమలము, మోహితురాలనైతిననుట, ప్రలాపమునునిరూపించుట, కోరికనుతెలియజే యుటమొదలైనవానియందుఈహస్తమువినియోగించును.

33, ఉల్బణహస్తలక్షణమ్,

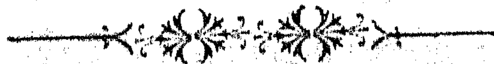
శ్లో॥ త్రానేత్రదేశగావుల్బణాఖ్యో విఘ్నేశదేవతా ।
స్తబకేషువిశాలేషు నేత్రేషుచనిరూపితః॥

తా॥ ఆయలపద్మహస్తము లేకంటికెదురుగ బట్టబడిన యెడ ఉల్బణహస్తమౌను. దీనికిఅధిదేవతవిఘ్నేశుడు. ఇది పెద్దపెద్దపూగుత్తులయందును, కన్నులందును, వినియోగించును.

34, లాలితహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ స్వస్తికాకరణావేతౌ శిరోదేశేలపల్లవౌ ।
లాలితోగదితావేతౌ దేవతావైష్ణవీమతా ।
ఏతస్యవినియోగస్తు సాలేదుర్గేమహీధరే॥

తా॥ అలపల్లవహస్తములను తలమీదస్వస్తికాకారముగపట్టినయెడలాలితహస్తమౌను. దీనికిఅధిదేవతవైష్ణవి. ఇదిప్రాకారము, శత్రువులకుచొరరానికోట, కొండ, వీనియందువినియోగించును,

౧, గ్రంథాంతరేవిప్రకీర్ణహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ హస్తౌతుత్రిపతాకాఖ్యౌ తిర్యక్పూర్వరసంయుతౌ।
కథ్యతేవిప్రకీర్ణోఽయం హస్తోనాట్యవిశారదైః॥

తా॥ రెండుత్రిపతాకహస్తముల మోచేతులను అడ్డముగాగూడబట్టినయెడవిప్రకీర్ణహస్తమగును,

వి,శ్లో॥ కవచేచకరన్యాసే మంత్రావాహేక్షమాగుణే।
విచారేచప్రయోక్తవ్యో విప్రకీర్ణఇతీరితః॥

తా॥ కవచము,కరన్యాసము, మంత్రావాహనము, క్షమాగుణము, విచారము, వీనియందుఈహస్తము వినియోగింపబడును.

౨, గజదంతహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ కరాభ్యాంశిఖరౌధృత్వా కనిష్ఠేప్రసృతేయది ।
గజదంతకరఃఖ్యాతః కరోభరతవేదిభిః ॥

తా॥ రెండుశిఖరహస్తములను చిటికెనవ్రేళ్లు చాచిపట్టబడినయెడ గజదంతహస్తమగును.

వి,శ్లో॥ జలావగాహేద్విరద దంతయోర్భ్రామణేనయాః।
శేషస్థానసభాపేషు గజదంతోనియుజ్యతే॥

తా॥ నీళ్లయందు మునుగుట, ఏనుగుకొమ్ములు, భూమిమోసము, శంకుస్థాపనము చేయుట, వీనియందు ఈహస్తము వినియోగించును.

౩, తాలముఖహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ కరౌపతాకనామానౌ అన్యోన్యాభిముఖీకృతౌ।
చలితౌచేత్తాలముఖః ప్రోక్తోభరతవేదిభిః ॥

తా॥ రెండుపతాకహస్తములను ఎదురెదురుగాబట్టి చలింపజేయునెడ తాలముఖహస్తమవును.

వి,శ్లో॥ భుజఙ్గసూక్ష్మనాట్యేచ ముఖనాట్యేచ మేళనే।
గ్రహేస్థాలపదార్థేచ తాలవక్త్రోఽభిధీయతే॥

తా॥ పాముయొక్క కొంచెపుఆట, ముఖనాట్యము, కూడిక, గ్రహించుట, లావైనపదార్థము, వీనియందు ఈహస్తము చెల్లును.

౪, సూచీవిద్ధహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ అన్యోన్యమభిసంస్పృష్టౌ సూచీవక్త్రాఽభిధాకరౌ ।
సూచీవిద్ధకరస్సోయం నృత్తహస్తానుసారిభిః॥

తా॥ రెండుసూచీముఖహస్తములు ఎదురెదురుగ చేరబట్టబడునెడ సూచీవిద్ధహస్తమగును.

వి॥శ్లో॥ హాల్లీసలీనాభినయేలగ్నార్థే మేళనేద్వృథే ।
శాఖాద్వయస్యసంయోగేసూచీవిద్ధకరోభవేత్॥

తా॥ కోలాటమునందలికలగలుపు, చేరిక, గట్ట, రెండుకొమ్మలచేరిక, వీనియందు ఈహస్తము చెల్లును.

౫, పల్లవహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ పతాకౌమణిబంధస్యచలితౌ చేదధోముఖౌ।
కరఃపల్లవనామాయంయుజ్యతేనాట్యవేదిభిః॥

తా॥ పతాకహస్తములుక్రిందుమొగము మణికట్లుకదలునట్లు పట్టబడినయెడ పల్లవహస్తమవును.

వి॥శ్లో॥ ఫలపుష్పాతిభారేణ నమ్రశాఖానులప్సనే ।
నమ్రతాఽర్థేనియోక్తవ్యో పల్లవస్సోఽభిధీయతే ॥

తా॥ పుష్పఫలాదులచే వంగినకొమ్మలు, వ్రేలాడుట, వంగుట, వీనియందు ఈహస్తము చెల్లును.

౯, నితమ్బహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ అంసదేశం సమారభ్య నితమ్బాన్తవిచాలితౌ ।
పార్శ్వయోస్త్రిపతాకౌ ద్వౌ నితమ్బకర ఉచ్యతే॥

తా॥ రెండుపతాకహస్తములు మూపులు మొదలుకొని పిరుదులదాపక్కలలో కదలుచుండునట్లు పట్టబడినయెడ నితంబహస్తమవును.

వి॥శ్లో॥ పరివేషే సమాఖ్యాతో రఙ్గలావణ్యదర్శనే ।
ప్రాకారే దేవతానాంచ నైపథ్యే భ్రమణేపిచ ।
పార్శ్వసౌందర్యభావేచ నితమ్బాఖ్యకరో భవేత్॥

తా॥ సూర్యచంద్రులపరివేషము, చక్కదనమును కనిపించుట, ప్రాకారము, దేవతాదులవేషము, భ్రమించుట, ప్రక్కలచక్కదనము, వీనియందు ఈహస్తము చెల్లును.

౧౦, కేశబంధహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ ఏతావేవ నితమ్బాది కేశపర్యన్తచాలితౌ ।
యదిచేత్కేశబంధాఖ్య కరస్సమ్యఙ్నిరూప్యతే॥

తా॥ ముందుచెప్పిన నితంబహస్తమే పిరుదులు మొదలు తలవెంట్రుకలదాక చలింపజేయుచు పట్టబడినయెడ కేశబంధహస్తమగును.

వి॥శ్లో॥ వృత్తద్వయేధికే మేరౌ ర్థ్వారెబహువిభావనే।
ఉత్క్షిప్తేతిసచో భావే యుజ్యతే కేశబంధకః॥

తా॥ రెండువృత్తములు, అధికము, మేరుపర్వతము, సేనాఅనుట, తిన్నగాఅనుట వీనియందు ఈహస్తము చెల్లును.

౧౧, లతాహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ అలపద్మౌ సగ్రభాగ ప్రసృతౌ చలితౌ యది ।
లతాహస్తస్స విజ్ఞేయః ప్రోక్తో నాట్యవిశారదైః॥

తా॥ రెండుఅలపద్మహస్తములు ఎదురెదురుగ చలించునట్లు పట్టబడినయెడ లతాహస్తమని నాట్యశాస్త్రజ్ఞులుచెప్పెదరు.

వి॥శ్లో॥ భ్రమరాభిధనాట్యేచ వాయోశ్చలితకోరకే।
లతాయాంపుష్పితాయాంచ స్తబకాచలనేపిచ ।
లీలాకందుకభావేచ లతాహస్తో నియుజ్యతే॥

తా॥ భ్రమరనాట్యము, గాలిచేగదలెడి మొగ్గ, పూందీగ, గుత్తులకదలిక, చెండాట, వీనియందు ఈహస్తము చెల్లును.

౯, ద్విరదహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ పతాకనామ్నాహస్తేనస్కందదేశేనివేశ్యచ ।
పద్మకోశమధోవక్త్రం దక్షిణేహస్తకేయది ।
సమాధృతౌ చేద్ద్విరదహస్తోయంపరికీర్తితః॥

తా॥ ఎడమచేతపతాకహస్తమును కుడిచేత అధోముఖముగ పద్మకోశహస్తమునుసమముగ బట్టబడినయెడ ద్విరదహస్తమవును.

వి॥శ్లో॥ గజస్యశుండాభినయే గజవక్త్రప్రదర్శనే ॥
యుజ్యతేకరిహస్తోసౌ నరహస్తానుసారతః॥

తా॥ ఏనుగుతొండమునందును, విఘ్నేశ్వరుని జూపుటయందును, ఈహస్తము చెల్లును.

౧౦, ఉద్ధృతహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ ఉరసోగ్రేహంసపక్షౌ వక్షోన్యాభిముఖీకృతౌ।
భవేదుద్ధృతహస్తోయం వినియోగోత్రకథ్యతే॥

తా॥ రొమ్మునకెదురుగ హంసపక్షహస్తములను ఎదురెదురుగ జేర్చిపట్టినయెడ ఉద్ధృతహస్తమవును.

వి॥శ్లో॥ ఆవర్తేత్వ్యర్థాత్యర్థే భావనాయాంస్వరూపకే।
స్థిరోభవేతివచనేడోలాయాం స్థూలకేపిచ ।
గృహేప్యుద్ధృతహస్తోయం ప్రకృతార్థేనియుజ్యతే॥

తా॥ నీటిసుడి, అధికము, తలపు, స్వరూపము, స్థిరుడవు అగుమనుట, ఉయ్యాల, పెద్దఅనుట, ఇల్లు, ప్రకృతార్థము, వీనియందు ఈహస్తము చెల్లును.

౧౧, సంయమహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ తర్జనీమధ్యమాహస్త తలేనమ్రీకృతౌయది।
ఇతరాః ప్రసృతాసోయం కరస్సంయమనామకః ॥

తా॥ చూపుడువ్రేలిని నడిమివ్రేలిని అరచేతితట్టువంచి తక్కినవ్రేళ్ళనువంచిపట్టినయెడ సంయమహస్తమవును.

వి॥శ్లో॥ ప్రాణాయామేమహాయోగే యుజ్యతేచార్యభావనే॥

తా॥ ప్రాణాయామము, యోగాభ్యాసము, పూజ్యులుఅనుట, వీనియందుఈహస్తము చెల్లును.

౧౨-ముద్రాహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ కరయోరఙ్గుష్ఠమధ్యమాఙ్గుష్ఠే యోగాన్ముద్రాకరో భవేత్॥

తా॥ రెండుచేతులనడిమివ్రేళ్ళను బొటనవ్రేళ్ళను జేర్చిపట్టినయెడ ముద్రాహస్తమవును.

వి- శ్లో॥ అనాత్మనేగోముఖేచత్రోటీపుటనిదర్శనే।
ముద్రాహస్తోయుజ్యతేసోభరతాగమకోవిదైః॥

తా॥ అణువు, గడ్డిపోచ, ఆవుమోర, పక్షిముక్కు—వీనినిజూపుటయందు ఈహస్తము చెల్లును.

౧౩-అజాముఖహస్తము.

శ్లో॥ సింహాననాభిధకరేతర్జనీచకనిష్ఠికా।
మధ్యమానామికాఙ్గుష్ఠయోగాదూర్ధ్వాయదజాముఖః॥

తా॥ సింహాముఖహస్తముయొక్క బొటనచిటికెనవ్రేళ్ళను, నడిమివ్రేళ్ళకును ఉంగరపువ్రేళ్ళకును మీదుగా జేర్చిపట్టినయెడ అజాముఖహస్తమగును.

వి- శ్లో॥ అజాదికానాంవక్త్రేషునిర్విషాణముఖేషుచ।
గజకుమ్భేమల్లయుద్ధేఅజావక్త్రోనియుజ్యతే॥

తా॥ మేకమొదలైనజంతువులమోరలందును, కొమ్ములులేనిజంతువులముఖములందును, ఏనుగుకుంభస్థలమునందును, జెట్టిపోట్లాటయందును ఈహస్తము చెల్లును.

౧౪- అర్ధముకుళహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ లాఙ్గూలాఖ్యకరేసమ్యక్కనిష్ఠావక్రితాయది।
ప్రోక్తోఽర్ధముకుళాఖ్యస్సోభరతాగమవేదిభిః॥

తా॥ లాంగూలహస్తపుచిటికెనవ్రేలు బాగుగవంపబడినయెడ అర్ధముకుళహస్తమగును.

వి-శ్లో॥ లికుచేశీలభావేచాప్యుచితేపిశుచేపిచ।
లోభేముకుళపద్మేచకరణేవినియుజ్యతే॥

తా॥ గజనిమ్మపండు, మంచిస్వభావము, ఉచితము, కుచము, లోభము తామరమొగ్గ, ఉపకరణము, వీనియందు ఈహస్తము వినియోగించును.

౧౫-రేచితహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ అలపద్మకరౌయత్రతిష్ఠితౌపార్శ్వప్రసారితౌ।
తత్తత్ప్రయోగకుశలైః రేచితోయంనిరూప్యతే॥

తా॥ అలపద్మహస్తములను చేర్చి, పార్శ్వమందు చాచిపట్టిన యెడ రే చితహస్తమగును.

వి-శ్లో॥ చారీ యే పార్శ్వనటనే నారికేళప్రలాపకే।
సర్వనాట్యేషు వేళాయాం యుజ్యతే రేచితః కరః॥

తా॥ చారీనాట్యమునందును, పార్శ్వనాట్యమునందును, టెంకాయ యందును ప్రలాపమునందును, ఎల్లనాట్యసమయములయందును ఈ హస్తము చెల్లును.

౧౬-కుశలహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ అన్యోన్యాభిముఖావర్ధచంద్రౌ కుశలసంజ్ఞకః।
భూచారే నయనే పూర్ణవస్తునిర్దేశభావనే।
జలావగాహే పద్మే చ యుజ్యతే కుశలః కరః॥

తా॥ అర్ధచంద్రహస్తములను ఎదురెదురుగ పట్టిన యెడ కుశలహస్తమగును. ఇది భూసంచారము, నేత్రము, పూర్ణవస్తువులనిర్దేశించుట, నీటిలో మునుగుట, తామరపూవు వీనియందు చెల్లును.

౧౭- పక్షవఞ్చితహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ కటిదేశగతౌ వేతౌ పక్షవఞ్చితకో భవేత్।
పక్షిణాం పక్షభావే తు రశనాయాం నితమ్బకే।
పక్షవఞ్చితహస్తోఽయం యుజ్యతే త్రిపురాతనైః॥

తా॥ ఈ కుశలహస్తమునందలి అర్ధచంద్రహస్తములను కటిప్రదేశమందునుంచిన యెడ పక్షవంచితహస్తమవును. ఇది పక్షుల రెక్కలు, మొలనూలు కటిపశ్చాద్భాగము వీనియందుపయోగించును.

౧౮-తిలకహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ త్రిపతాకాభిధౌ హస్తౌ లలాటే హృదయే స్థితౌ। తిలకాభిధహస్తోఽయం కీర్తితో భావవేదిభిః। దేవపుష్పాంజలౌ గన్ధవస్త్వాదితిలకేషు చ। తిలకాభిధహస్తోఽయం కీర్తితో భావవేదిభిః॥

తా॥ త్రిపతాకహస్తములను నొసటను రొమ్మునందును నుంచిన యెడ తిలకహస్తమగును. ఇది దేవతాపుష్పాంజలి, వాసనగలవస్తువు మొదలైనది, తిలకభేదములు వీనియందు వినియోగించును.

౧౯-ఉద్వృత్తానవఞ్చితహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ త్రిపతాకావంసదేశగతావుద్వృత్తానవఞ్చితః।

విష్ణోరభినయే స్తమ్భభావనాయాంబుధోదితః।
ఉద్ధానవఞ్చితాభిఖ్యస్సర్వనాట్యేషుకీర్తితః॥

తా॥ త్రిపతాకహస్తములను భుజమూలములకు సమీపమున జేర్చిపట్టిన యెడఉద్ధానవంచితహస్తమౌను. ఇదివుహావిష్ణువును అభినయించుట, స్తంభములనుజూపుటవీనియందు జెల్లునని పెద్దలచేత చెప్పబడెను.

౨౦-వర్ధమానహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ఊర్ధ్వభాగోన్ముఖౌహస్తౌశిఖరౌవర్ధమానకః। సర్వదేతిచ చోభావేదత్త్వమిత్యర్థకేపిచ। కింకిమిత్యుక్తిసమయేకవాచి దితిభాషణే। వర్ధమానకరఃప్రోక్తఃభరతాగమవేదిభిః॥

తా॥ శిఖరహస్తములను మీదికెత్తిపట్టినయెడవర్ధమానహస్తమౌను. ఇది ఎల్లప్పుడని చెప్పుట, ఇయ్యబడినదియనుట, ఏమియేమియనెడిసమయము, ఒకానొకప్పుడనుటవీనియందు జెల్లును.

౨౧-జ్ఞానహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ ఆదౌపతాకౌధృత్వాతుఅంసాదూర్ధ్వముఖౌవహేత్।
భవేజ్జ్ఞానాభిధకరోకధితోనృత్తకోవిదైః।
గ్రహేచహృదయేధ్యానేజ్ఞానహస్తోవిధీయతే॥

తా॥ మొదటపతాకహస్తములనుబట్టి భుజమూలములకెదురుగ నిక్కించినయెడజ్ఞానహస్తమౌను, ఇదిగ్రహము, హృదయము, ధ్యానము, వీనియందువినియోగించును.

౨౨-రేఖాహస్తలక్షణమ్,

శ్లో॥ అఙ్గుష్ఠోకుఞ్చితోభూయాన్మధ్యమానామికాతథా।
కుఞ్చితాస్యాత్కనిష్ఠాచతర్జనీప్రసృతాయది।
రేఖాభిధకరస్సోయంముద్రాయాంసమ్ప్రయుజ్యతే॥

తా॥ అఙ్గుష్ఠమును మధ్యమఅనామికకనిష్ఠలను వంచిచూపుడువ్రేలిని చాచినయెడ రేఖాహస్తమౌను, ఇది ముద్రయందుపయోగింపబడును.

౨౩-వైష్ణవహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ ఊర్ధ్వగాత్రిపతాకాచేద్వైష్ణవఃకరఈరితః।
విష్ణోరభినయేయోజ్యఇతిభావవిదోవిదుః॥

తా॥ త్రిపతాకహస్తములను ఎగుమొగములుగబట్టినయెడ వైష్ణవహస్తమౌను, ఇది మహావిష్ణువునందు జెల్లును.

౨౪- బ్రహ్మోక్తశుకతుణ్డహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ కపిత్థేఙ్గుష్ఠతర్జన్యోస్సమానాగ్రౌ ధృతౌ యది।
బ్రహ్మోక్తశుకతుణ్డస్స్యాద్గరుడార్థే నియుజ్యతే॥

తా॥ కపిత్థహస్తముయొక్క బొటనవ్రేలును చూపుడువ్రేలును సమాగ్రములుగ బట్టబడిన యెడ బ్రహ్మోక్తశుకతుండహస్తమగును. ఇది గరుత్మంతునియందు చెల్లును.

౨౫. ఖణ్డచతురహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ చతురే తర్జనీం త్యక్త్వా కనిష్ఠామిశ్రితా యది।
నామ్నాయం ఖణ్డచతురః కీర్తితో భరతాగమే॥

తా॥ చతురహస్తముయొక్క చూపుడువ్రేలిని విడిచి బొటనవ్రేలిని చేర్చిపట్టిన యెడ ఖండచతురహస్తమగును.

వి-శ్లో॥ రుధిరాదిద్రవే చాపి కర్ణామృతమితీరితే।
ఖణ్డాదిషు ప్రయోక్తవ్యః ఖణ్డాఖ్యచతురః కరః॥

తా॥ రక్తము మొదలైన ద్రవవస్తువులయందు ఈహస్తము చెల్లును.

౨౬- అర్ధచతురహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ అస్మిన్ కనిష్ఠికాం త్యక్త్వా యద్యర్ధచతురో భవేత్।
మధురాదిరసాస్వాదే వినియోగోఽస్య కీర్తితః॥

తా॥ ఈ ఖండచతురహస్తమందు చిటికెనవ్రేళ్ళను విడిచిన యెడ అర్ధచతురహస్తమగును. ఇది మధురరసాదులను ఆస్వాదించుటయందు చెల్లును.

౨౭-లీనముద్రాహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ ముద్రాఖ్యే తర్జనీనమ్రా లీనముద్రాకరో భవేత్॥

తా॥ ముద్రాహస్తమందు చూపుడువ్రేలిని వంచిపట్టిన యెడ లీనముద్రాహస్తమగును.

శ్లో॥ అథైకాదశ బాన్ధవ్యాస్తేషాం లక్షణముచ్యతే॥

తా॥ ఇకను పదునొకండు బాంధవ్యహస్తములయొక్క లక్షణములు చెప్పబడును.

౧-దమ్పతీహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ వామే తు శిఖరం ధృత్వా దక్షిణే మృగశీర్షకమ్।
ధృతం స్త్రీపుంసయోర్హస్తః ఖ్యాతో భరతకోవిదైః॥

తా॥ ఎడమచేత శిఖరహస్తమును, కుడిచేత మృగశీర్షహస్తమును, పట్టబడిన యెడ దంపతీహస్తమగును, ఇది భార్యాభర్తలయందుపయోగించును.

౨-మాతృహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ హస్తేవామేఽర్ధచంద్రశ్చసందంశో దక్షిణేకరే। అవతర్య
త్వాజఠరేవామహస్తేతతఃపరమ్।స్త్రీయఃకరోధృతో మాతృ
హస్తఇత్యుచ్యతేబుధైః।జనన్యాంచకుమార్యాంచమాతృహ
స్తోనియుజ్యతే॥

తా॥ఎడమచేత అర్ధచంద్రహస్తమును, కుడిచేత సందంశహస్తమును, నాభికెదురుగాపట్టి, ఆహస్తమును ద్రిప్పి పిమ్మట వామహస్తమునందు స్త్రీహస్తమును బట్టినయెడ మాతృహస్తమగును. ఇది తల్లియందును, కొమార్తెయందును చెల్లును.

3-పితృహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ ఏతస్మిన్ మాతృహస్తాంతే శిఖరే దక్షిణేకరే।
ధృతశ్చేన్నాట్యశాస్త్రజ్ఞైః పితృహస్తోఽయముచ్యతే।
అయంహస్తస్తుజనకేజామాతరినియుజ్యతే॥

తా॥ ముందుచెప్పిన మాతృహస్తము కొనయందు కుడిచేయి శిఖరహస్తముగా బట్టబడిన యెడ పితృహస్తమగును. ఇది తండ్రియందును, అల్లునియందును వినియోగించును.

౪-శ్వశ్రూహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ విన్యస్యకణ్ఠేహంసాస్యాసందంశందక్షిణేకరే।
ఉదరేచపరావృత్యవామహస్తేతతఃపరమ్।
స్త్రీయఃకరోధృతో శ్వశ్రూహస్తస్తస్యాంనియుజ్యతే॥

తా॥ కంఠమందుహంసాస్యహస్తమునుంచి కుడిచేత బట్టబడిన సందంశహస్తమును నాభికెదురుగా ద్రిప్పి ఎడమచేత స్త్రీహస్తమును పట్టినయెడ శ్వశ్రూహస్తమగును. ఇది అత్తయందుపయోగించును.

౫-శ్వశురహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ ఏతస్యాఽన్తేతుహస్తస్య శిఖరో దక్షిణే యది।
ధృతశ్శ్వశురహస్తస్స్యాత్తస్మిన్నేవనియుజ్యతే॥

తా॥ ముందుచెప్పబడిన శ్వశ్రూహస్తము కుడితట్టు శిఖరహస్తము గలుగ బట్టబడినయెడ శ్వశురహస్తమగును. ఇది మామయందు చెల్లును.

౬-భర్తృభ్రాతృహస్తలక్షణమ్,

శ్లో॥ వామేతుశిఖరంధృత్వా పార్శ్వయోః కర్తరీముఖమ్।
ధృతో దక్షిణహస్తేన భర్తృభ్రాతృకరస్స్మృతః॥

తా॥ కుడియెడమచేతులును మీదుక్రిందులుచేసి అర్ధచంద్రహస్తములుగాపట్టినయెడ అభయవరదహస్తములగును. అవియే పార్వతీహస్తము.

౬, లక్ష్మీహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ అంసోపకంఠేహస్తాభ్యాం కపిత్థాభ్యాంశ్రియఃకరః॥

తా॥ బాహుమూలమందు రెండు కపిత్థహస్తములు పట్టబడినయెడ లక్ష్మీహస్తమగును.

విఘ్నేశ్వరహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ పురోగతాభ్యాంహస్తాభ్యాం కపిత్థో విఘ్నరాట్కరః॥

తా॥ ఎదురెదురుగాను రెండుకపిత్థహస్తములుపట్టబడినయెడవిఘ్నేశ్వరహస్తమగును.

షణ్ముఖహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ వామేకరేత్రిశూలంచ శిఖరందక్షిణేకరే ।
ఊర్ధ్వాంగతేషణ్ముఖస్య కరఇత్యుచ్యతేబుధైః॥

తా॥ ఎడమచేతియందు త్రిశూలహస్తమును కుడిచేతియందు శిఖరహస్తమునుబొడువుగా పట్టబడినయెడ షణ్ముఖహస్తమగును.

౯, మన్మథహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ వామేకరేతుశిఖరం దక్షిణేకటకాముఖః ।
మన్మథస్యకరఃప్రోక్తో నాట్యశాస్త్రవిశారదైః॥

తా॥ ఎడమచేతియందుశిఖరహస్తమును కుడిచేతియందు కటకాముఖహస్తమునుపట్టబడినయెడ మన్మథహస్తమగును.

౧౦, ఇంద్రహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ త్రిపతాకాస్వస్తికాచేదింద్రహస్తఃప్రకీర్తితః॥

తా॥ రెండుత్రిపతాకహస్తముల మణికట్టులనుచేర్చి పట్టునెడఇంద్రహస్తమగును.

౧౧, అగ్నిదేవహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ త్రిపతాకందక్షిణేతు వామేలాంగూలహస్తకమ్ ।
అగ్నిహస్తస్సవిజ్ఞేయో నాట్యశాస్త్రవిశారదైః॥

తా॥ కుడిచేతియందు త్రిపతాకహస్తమును ఎడమచేతియందు లాంగూలహస్తమును పట్టబడినయెడ అగ్నిహస్తమగును.

౧౨, యమహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ వామే పాశం దక్షిణే తు సూచీ యమకరస్మృతః॥

తా॥ ఎడమచేతియందు పాశహస్తమును కుడిచేతియందు సూచీహస్తమును పట్టబడినయెడ యమహస్తమగును.

౧౩, నైఋతిహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ ఖట్వాంచశకటం చైవ కీర్తితో నైఋతేః కరః॥

తా॥ ఖట్వాహస్తమును శకటహస్తమును బట్టినయెడ నైఋతిహస్తమగును.

౧౪, వరుణహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ పతాకం దక్షిణే వామే శిఖరం వారుణః కరః॥

తా॥ కుడిచేతియందు పతాకహస్తమును ఎడమచేతియందు శిఖరహస్తమును పట్టబడినయెడ వరుణహస్తమగును.

౧౫, వాయుహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ అరాళో దక్షిణే వామే హస్తే చాఽర్ధపతాకకః ।
ధృతౌ చేద్వాయుదేవస్య హస్త ఇత్యభిధీయతే॥

తా॥ కుడిచేతియందు అరాళహస్తమును ఎడమచేతియందు అర్ధపతాకహస్తమును పట్టబడినయెడ వాయుహస్తమగును.

౧౬, కుబేరహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ వామే పద్మం దక్షిణే తు గదా యక్షపతేః కరః॥

తా॥ ఎడమచేతియందు పద్మహస్తమును కుడిచేతియందు గదాహస్తమును పట్టబడినయెడ కుబేరహస్తమగును,

అథ నవగ్రహహస్తాని రూప్యంతే.

౧, సూర్యదేవతాహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ అంసోపకణ్ఠహస్తాభ్యాం సోలపద్మకపిత్థకౌ ।
ధృతౌ యది భవేదేష దివాకర కరస్మృతః॥

తా॥ భుజశిరస్స్థలసమీపములందు రెండుచేతులచే సోలపద్మకపిత్థహస్తములు పట్టబడినయెడ సూర్యహస్తమగును.

౨, చంద్రహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ సోలపద్మం వామకరే దక్షిణే చ పతాకకః ।
నిశాకరకరస్సోక్తో భరతాగమకోవిదైః॥

తా॥ ఎడమచేతియందు సోలపద్మహస్తమును కుడిచేతియందు పతాకహస్తమునుపట్టబడినయెడ చంద్రహస్తమగును.

3, అఙ్గారకహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ వామేకరేతుసూచీస్యా ద్దక్షిణేముష్టిహస్తకః ।
కృతశ్చేన్నాట్యశాస్త్రజ్ఞై రఙ్గారకకరస్మృతః॥

తా॥ ఎడమచేతసూచీహస్తమును కుడిచేత ముష్టిహస్తమునుపట్టబడినయెడ అంగారకహస్తమగును.

౪, బుధహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ తిర్యగ్వామేముష్టినాఽథదక్షిణేనపతాకకః ।
బుధగ్రహాకరః ప్రోక్తోభరతాఽగమవేదిభిః॥

తా॥ ఎడమచేతనడ్డముగా ముష్టిహస్తమునుకుడిచేత పతాకహస్తమునుపట్టబడినయెడబుధహస్తమగును.

౫, బృహస్పతిహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ హస్తాభ్యాంశిఖరంధృత్వాయజ్ఞసూత్రప్రదర్శనే।
ఋషిబ్రాహ్మణహస్తోఽయంగురోశ్చపరికీర్తితః॥

తా॥ రెండుహస్తములచే శిఖరహస్తమును జన్నిదమువలెపట్టిచూపినయెడ బృహస్పతిహస్తమగును. ఇదిఋషులయందును, బ్రాహ్మణులయందునుగూడచెల్లును.

౬, శుక్రహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ వామోర్ధ్వాభాగేముష్టిస్స్యాదధస్థాదక్షిణేనచ ।
శుక్రగ్రహాకరః ప్రోక్తోభరతాఽగమవేదిభిః॥

తా॥ ఎడమప్రక్కమీదుగానుకుడిప్రక్కక్రిందుగానుముష్టిహస్తముపట్టబడినయెడశుక్రునిహస్తమగును.

౭–శనైశ్చరహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ వామేకరేతుశిఖరంత్రిశూలందక్షిణేకరే।
శనైశ్చరకరః ప్రోక్తోభరతాఽగమవేదిభిః॥

తా॥ ఎడమచేతశిఖరహస్తమునుకుడిచేతత్రిశూలహస్తమునుపట్టబడినయెడశనైశ్చరహస్తమగును.

౮–రాహుహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ సర్పశీర్షంవామకరేసూచీస్యాద్దక్షిణేకరే।
రాహుగ్రహాకరః ప్రోక్తోభరతాఽగమవేదిభిః॥

తా॥ ఎడమచేత సర్పశీర్షహస్తమును కుడిచేత సూచీహస్తమును ప
ట్టినయెడ రాహుహస్తమగును.

౯- కేతుహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ వామేన సూచీ సవ్యద్ధృత్వా చేత్ పతాకకః।
కేతుగ్రహకరః ప్రోక్తో భరతాగమవేదిభిః॥

తా॥ ఎడమచేత సూచీహస్తమును కుడిచేత పతాకహస్తమును పట్టిన
యెడ కేతుహస్తమగును.

అథ దశావతారహస్తా నిరూప్యంతే.

౧- మత్స్యావతారహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ మత్స్యం హస్తం దర్శయిత్వా తతః స్కంధసమౌ కరౌ।
త్రిపతాకౌ యది ధృతౌ యుజ్యతే మత్స్యజన్మని॥

తా॥ మత్స్యహస్తమును జూపి రెండు త్రిపతాకహస్తములను భుజశిర
స్సులకు సమముగా బట్టినయెడ మత్స్యావతారహస్తమగును. ఇది మత్స్యా
వతారమందుపయోగించును.

౨- కూర్మావతారహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ కూర్మహస్తం దర్శయిత్వా తతః స్కంధసమౌ కరౌ।
త్రిపతాకౌ యది ధృతౌ యుజ్యతే కూర్మజన్మని॥

తా॥ కూర్మహస్తమును జూపి భుజశిరస్సులకు సమముగా త్రిపతాకహ
స్తములు పట్టినయెడ కూర్మావతారహస్తమగును. ఇది కూర్మావతారమం
దు చెల్లును.

౩- వరాహావతారహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ దర్శయిత్వా వరాహం తు కటిపార్శ్వసమౌ కరౌ।
ధృతౌ వరాహదేవస్య హస్త ఇత్యభిధీయతే॥

తా॥ వరాహహస్తమును జూపి పిరుదులయందు హస్తములనుంచునెడ
వరాహావతారహస్తమగును.

౪- నృసింహావతారహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ వామే సింహముఖం ధృత్వా దక్షే త్రిపతాకకః।
నరసింహావతారస్య హస్త ఇత్యభిధీయతే॥

తా॥ ఎడమచేత సింహముఖహస్తమును కుడిచేత పతాకహస్తమును బ
ట్టినయెడ నృసింహావతారహస్తమగును.

౫-వామనాఽవతారహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ ఊర్ధ్వాఽధోధృతముష్టిభ్యాం సవ్యాన్యాభ్యాం యదిస్థితః।
స వామనాఽవతారస్య హస్త ఇత్యభిధీయతే॥

తా॥ మీఁదుగాను క్రిందుగాను ఎడమకుడిచేతులచే రెండుముష్టిహస్తములు పట్టబడినయెడ వామనాఽవతారహస్తమగును.

౬- పరశురామాఽవతారహస్తలక్షమ్.

శ్లో॥ వామం కటితటేన్యస్య దక్షిణేఽర్ధపతాకకః।
ధృతో పరశురామస్య హస్త ఇత్యభిధీయతే॥

తా॥ ఎడమ జేతి నినడుమునందుంచి కుడిచేత అర్ధపతాకహస్తమును బట్టునెడ పరశురామావతారహస్తమగును,

౭-రఘురామాఽవతారహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ కపిత్థం దక్షిణే హస్తే వామే తు శిఖరః కరః।
అధరోత్తరభాగే తు రామచంద్రకరః స్మృతః॥

తా॥ కుడిచేత కపిత్థహస్తమును ఎడమచేత శిఖరహస్తమును క్రిందు మీఁదులుగా పట్టబడినయెడ రామచంద్రావతారహస్తమగును.

౮- బలరామాఽవతాహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ పతాకం దక్షిణే హస్తే ముష్టిర్వామకరే తథా।
బలరామావతారస్య హస్త ఇత్యభిధీయతే॥

తా॥ కుడిచేత పతాకహస్తమును, ఎడమచేత ముష్టిహస్తమును పట్టబడినయెడ బలరామాఽవతారహస్తమగును,

౯-కృష్ణావతారహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ మృగశీర్షే తు హస్తాభ్యాం మన్యోన్యాభిముఖీకృతే।
అంసోపకంఠే కృష్ణస్య హస్త ఇత్యభిధీయతే॥

తా॥ రెండు మృగశీర్షహస్తములు భుజశిరస్సులసమీపమున ఎదురెదురుగా పట్టబడినయెడ కృష్ణాఽవతారహస్తమగును,

౧౦- కల్క్యవతారహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ పతాకం దక్షిణే వామే త్రిపతాకకరోధృతః।
కల్క్యవతారహస్తస్స్యాదితి నాట్యవిదో విదుః॥

తా॥ కుడిజేత పతాకహస్తమును ఎడమచేత త్రిపతాకహస్తమును పట్టబడినయెడ కల్క్యవతారహస్తమగును.

రాక్షసహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ ముఖేకరాభ్యాంశకటో రాక్షసానాంకరస్స్మృతః॥

తా॥ రెండుచేతులచేముఖమునందుశకటహస్తముపట్టబడెనేని రాక్షసహస్తమగును.

అథచతుర్వర్ణహస్తానిరూప్యంతే.

బ్రాహ్మణహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ కరాభ్యాంశిఖరంధృత్వాయజ్ఞసూత్రప్రదర్శనే।
దక్షిణేనకృతేతిర్యగ్బ్రాహ్మణానాంకరస్స్మృతః॥

తా॥ రెండుశిఖరహస్తములనుబట్టికుడిచేతఅడ్డముగాజన్నిదమునుజూపునెడబ్రాహ్మణహస్తమగును.

క్షత్రియహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ వామేనశిఖరంతిర్యగ్ధృత్వాఽన్యేనపతాకకః।
ధృతోయదిక్షత్రియాణాంహస్తఇత్యభిధీయతే॥

తా॥ ఎడమచేతశిఖరహస్తమునుఅడ్డముగాబట్టికుడిచేతపతాకహస్తమునుపట్టునెడక్షత్రియహస్తమగును.

వైశ్యహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ వామేకరేతుహంసాస్యందక్షిణేకటకాముఖః।
వైశ్యహస్తోఽయమాఖ్యాతోభరతాఽగమవేదిభిః॥

తా॥ ఎడమచేతహంసాస్యహస్తమునుకుడిచేతకటకాముఖహస్తమునుపట్టబడినయెడవైశ్యహస్తమగును.

శూద్రహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ వామేతుశిఖరంసూచీదక్షిణేశూద్రహస్తకః॥

తా॥ ఎడమచేతశిఖరహస్తమునుకుడిచేతసూచీహస్తమును బట్టబడినయెడశూద్రహస్తమగును.

శ్లో॥ అష్టాదశానాంజాతీనాంకర్మతేనకరాస్స్మృతాః॥

తా॥ పదునెనిమిదిజాతులకునువారివారిక్రియలచేఅందులకుతగినట్టుహస్తములుచెప్పబడును.

శ్లో॥ తత్తద్దేశజనానాంచఏవమూహ్యంబుధోత్తమైః॥

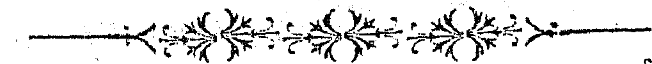
తా॥ ఆయాదేశములజనులకును ఈరీతిగానేహస్తములూహింపవలసినదనిపెద్దలచేతచెప్పబడుచున్నది.

శ్లో॥ యావదర్థాః ప్రయోగాణాం తావద్భేదాః కరాస్స్మృతాః।
అర్థాత్ప్రకరణాల్లిఙ్గాదౌచిత్యాదర్థనిర్ణయః॥

తా॥ ప్రయోగములకెన్ని విధములయర్థభేదములుగలవో అన్నివిధములహస్తభేదములునుగలవు. శబ్దార్థములచే ఆయాప్రకరణమునుజూచి స్త్రీలింగపుంలింగభేదములవలన ప్రకృతౌచితాఽర్థనిర్ణయము చేసికొనవలయును.

శ్లో॥ తత్తత్సమ్యక్సమాలోక్య సఙ్గ్రహేణ్యుక్తమిదం మయా।
సమాలోచ్య ప్రయోక్తవ్యం భావజ్ఞైరిహ శాస్త్రతః॥

తా॥ ఈవిషయము బాగుగావిమర్శించిచూచిననాచేత సంగ్రహముగా చెప్పబడెనుకనుః భావజ్ఞులీశాస్త్రరీతిని చక్కగానాలోచించి తత్తద్విషయానుగుణముగ ఉపయోగింపదగును.

గ్రంథాంతరస్థప్రసిద్ధరాజహస్తానిరూప్యంతే.

శ్లో॥ శుకతుండో హరిశ్చంద్రే మయూరో నళభూపతౌ। పురుకుత్సేలపద్మాఖ్యో ముష్టిహస్తః పురూరవే। అలపద్మశ్శిరస్థాయీ సగరార్థే నియుజ్యతే। దిలీపాఖ్యే పతాకస్స్యాదమ్బరీషే తు కర్తరీ। శిబిరాజ్ఞి కపిత్థస్స్యాత్స్వరోభాగే ప్రచాలితః। ఉభౌ పతాకౌ భుజయోరంతే దేవవిభావనే। కథితౌ కార్తవీర్యేతు విరళాఙ్గుష్ఠరంధ్రకః। ఏతావ హేంత్సృజ్జితౌ చేద్రావణార్థే ప్రకీర్తితౌ। భుజదేశే ప్రచలితో సూచిస్స్యాద్ధర్మరాజకే। త్రిపతాకో పురోభాగే చాలితశ్చ పునఃపునః। అర్జునార్థే నాట్యభేదే యుజ్యతే నాట్యవేదిభిః। భీమే ముష్టిః పురోభాగే చలితో యది కల్ప్యతే। ఉక్తౌశైబ్యే సూచిరేవ కిఞ్చిదుద్వేష్టితాఙ్గుళః। కటకో నకులార్థే చ శిఖరస్సహదేవకే। నహుషే చలహస్తస్స్యాద్యయాతౌ తామ్రచూడకః। అర్ధచంద్రకరస్సోయం త్రిపతాకాకృతిర్భవేత్। భగీరథార్థే యోజ్యస్స్యాద్రాహుగ్రస్తేన్దుమణ్డలే॥

తా॥ శుకతుండహస్తముహరిశ్చంద్రునియందును, మయూరహస్తము నలునియందును, అలపద్మహస్తముకుత్సుతునియందును, ముష్టిహస్తముపురూరవునియందును, శిరస్సునందు జేర్చినయలపద్మహస్తముసగరునియందును, పతాకహస్తముదిలీపునియందును, కర్తరీముఖహస్తముఅంబరీషుని

యందును, ఎదురుగాచలింపచేయబడినకపిత్థహస్తము శిబియందును, ఏక
ముగాజేయబడిభుజములకొనలయందు దేవభావనగాపట్టబడిన రేచితపతా
కహస్తములు కార్తవీర్యునియందును, అపతాకహస్తములే ముందువెను
కలుగాగూర్చిపట్టినయెడ రావణునియందును, భుజప్రదేశమందుచలింపజే
యబడినసూచీహస్తము ధర్మరాజునందును- త్రిపతాకహస్తము ఎదురుగ
మాటికిమాటికిచలింపజేయబడెనేని అర్జునునియందును, ముష్టిహస్తము
ఎదురుగచలింపజేయబడెనేని భీమసేనునియందును రేచితాంగుళములుగల
సూచీహస్తము శైబ్యునియందును, కటకాముఖహస్తము నకులునియందు
ను, శిఖరహస్తము సహదేవునియందును, చలపతాకహస్తము నహుషుని
యందును, తామ్రచూడహస్తము యయాతియందును, అర్ధచంద్రహస్త
మును త్రిపతాకాకృతిగబట్టినయెడ భగీరథునియందును, రాహుగ్రస్తము
చంద్రమండలమందును చెల్లును.

మూపునందు జేర్చిపట్టబడినయెడ భరతునియందును, ఎడమమూపునందు జేర్చిపట్టినయెడలక్ష్మణునియందును, నొసటికిసరిగాపట్టబడినయెడశత్రుఘ్నునియందును చెల్లును. ఇట్టు ఈహస్తములు క్రమముగా సూర్యవంశపురాజుల విషయమందు చెప్పబడెను. ఈహస్తములేయెడము ప్రకటముగా పట్టబడునెడ చంద్రవంశపురాజులవిషయమునందు వినియోగించుననినాట్యశాస్త్రజ్ఞుల చేతజెప్పబడుచున్నది.

సప్తసముద్రహస్తానిరూప్యంతే,

శ్లో॥ లవణేక్షుసురాసర్పిదధిక్షీరజలార్ణవాః।
ఏతేషాంహస్తకలనావిశేషాత్ప్రతిపాద్యతే॥

తా॥ లవణము, ఇక్షువు, సుర, సర్పి, దధి, క్షీరము-జలము, అనిసముద్రములు ఏడు వీనియందు హస్తసందర్భములు విశేషముగా జెప్పబడును,

లవణసముద్రహస్తమ్.

శ్లో॥ ముకుళాఖ్యాకరౌచైవవ్యావృత్తౌచాపవేష్టితౌ।
ప్రయోజ్యౌలవణామ్భోధౌధిషణస్యమతాంతరే॥

తా॥ విరివిగాత్రిప్పబడినముకుళహస్తములను అధోముఖములుగబట్టినయెడలలవణసముద్రమందుచెల్లును అని బృహస్పతిమతము.

౨-ఇక్షుసముద్రహస్తమ్,

శ్లో॥ అలపద్మౌతథాభూతౌ ఇక్ష్వబ్ధౌసమ్ప్రయుజ్యతే॥

తా॥ అలపద్మహస్తమును క్రిందచెప్పినప్రకారమే పట్టినయెడ ఇక్షుసముద్రమందు చెల్లును.

౩-సురాసముద్రహస్తమ్.

శ్లో॥ సఙ్కీర్ణాఖ్యపతాకౌ చతథైవగుణమాశ్రితౌ।
సురామ్బుధౌప్రయోక్తవ్యౌశుక్రాచార్యమతాంతరే॥

తా॥ సంకీర్ణపతాకములను అదేరీతిని విరివిగాత్రిప్పి దిగుమొగములుగాబట్టినయెడ సురాసముద్రమందు చెల్లును. అని శుక్రాచార్యులమతము.

౪-సర్పిసముద్రహస్తమ్.

శ్లో॥ సర్పిరబ్ధేస్తుచతురౌ వాయుసూనుమతాంతరే॥

తా॥ సర్పి (నేతి) సముద్రమందు చతురహస్తము చెల్లును, అని హనుమంతునిమతము.

౫, దధిసముద్రహస్తమ్.

శ్లో॥ త్రిపతాకాభిధౌహస్తౌ గుణపూర్వపదాశ్రితౌ ।
దధ్యర్ణవేప్రయోక్తవ్యౌ దత్తిలాచార్యసమ్మతౌ॥

తా॥ త్రిపతాకహస్తములను ముందుచెప్పినరీతినబట్టినయెడ దధిస ముద్రమందుచెల్లును. అనిదత్తిలాచార్యమతము.

౬, క్షీరసముద్రహస్తమ్.

శ్లో॥ సర్పశీర్షాహ్వయౌహస్తౌ యథాపూర్వగుణాశ్రయౌ।
క్షీరసాగరరూపార్థే నారదాభిమతోభవత్॥

తా॥ సర్పశీర్షహస్తములను మునుపటివలెనేపట్టినయెడ క్షీరసము ద్రమందుచెల్లును అనినారదమహాముని మతము.

౭, శుద్ధోదకసముద్రహస్తమ్.

శ్లో॥ పతాకగుణసంయుక్తౌ పూర్వవన్మిళితౌకృతౌ!
జలార్ణవేప్రయోక్తవ్యౌకోహళాచార్యసమ్మతౌ॥

తా॥ పతాకహస్తములను మునుపటివలెనే విరివిగాద్రిప్పి క్రిందుము ఖముగబట్టినయెడ శుద్ధోదకసముద్రమందుచెల్లును. అనికోహళాచా ర్యమతము.

ప్రసిద్ధనదీనాంహస్తానిరూప్యంతే.

శ్లో॥ గంగాదీనాంనిర్ణయేతు వ్యాపృతశ్చాపవేష్టితః । నదీనా మపిసర్వాసాంపతాకస్సముదాహృతః। గంగాదీనాంవిశేషేణ తద్గుణాద్యనువర్ణనాత్। హస్తానాంభేదకలనాగురుణాపూర్వ మీరితా।తత్స్వరూపంప్రవక్ష్యామినాట్యాభినయయోగతః॥

తా॥ గంగమొదలైననదులను నిర్ణయించుటయందు ముందరికిచాచి క్రిందుగాబట్టబడిన పతాకహస్తము వినియోగించును. ఆగంగాదినదుల కువానివాని విశేషగుణాదులనుబట్టి వర్ణించుటవలన నాట్యాభినయము నందుకొన్నిహస్తములువినియోగింపబడునుగనుక వానిస్వరూపములిచ్చ టచెప్పబడుచున్నవి.

గంగాదినదులహస్తములు.

శ్లో॥ గంగాయాంతామ్రచూడస్స్యాత్సూర్యజాయాన్తురేఖికః।కృ ష్ణవేణ్యాంసింహముఖోకావేర్యాంచతురఃకరః । పతాకచతు రౌహస్తౌసరస్వత్యాంప్రకీర్తితౌ । నర్మదాయాంవిధేయస్స్యా

త్కరోహ్యర్ధపతాకికః । హంసాస్యస్తుఙ్గభద్రాయాం శరావ
త్యాంతుబాణకః । సూచీహస్తో వేత్రవత్యాం చంద్రభాగార్ధ
కేచలః । సరయ్వామపిపద్మాఖ్యో భీమరథ్యామరాళకః॥ సువర్ణ
ముఖినద్యాంచకరోర్ధచతురో మతః॥ శుకతుణ్డో పాపనాశ్యాం
యుజ్యతే భావవేదిభిః । అనుక్తానాం నదీనాంచ పతాకస్స
మ్ప్రయుజ్యతే॥

తా॥ తామ్రచూడహస్తము గంగానదియందును, రేఖాహస్తము యమునానదియందును, సింహముఖహస్తము కృష్ణవేణీనదియందును, చతురహస్తము కావేరినదియందును, పతాకచతురహస్తములు సరస్వతీనదియందును, అర్ధపతాకహస్తము నర్మదానదియందును, హంసాస్యహస్తము తుంగభద్రానదియందును, బాణహస్తము శరావతీనదియందును, అలపద్మహస్తము సరయూనదియందును, అరాళహస్తము భీమరథీనదియందును, అర్ధచతురహస్తము స్వర్ణముఖినదియందును, శుకతుండహస్తము పాపనాశనీనదియందును చెల్లును. ఇవిగాక తక్కిన నదులయందు పతాకహస్తము చెల్లును.

౧, ఊర్ధ్వలోకహస్తమ్.

శ్లో॥ భూలోకశ్చభువర్లోకస్స్వర్గలోకస్తతఃపరః॥ జనోలోకస్తపోలో
కస్సత్యలోకాభిధస్తతః॥ మహర్లోకశ్చసప్తైతే లోకాశ్చోర్ధ్వం
సమాశ్రితాః॥ పతాకోద్వేష్టితముఖః ఏతేషువినియుజ్యతే॥

తా॥ భూలోకము, భువర్లోకము, స్వర్గలోకము, జనోలోకము, తపోలోకము, సత్యలోకము, మహర్లోకము, ఇవి మీది యేడులోకములు. వీనియందు ఉద్వేష్టితపతాకహస్తము వినియోగించును.

౨, అధోలోకహస్తమ్.

శ్లో॥ అతలోవితలశ్చైవ సుతలశ్చతలాతలః॥ మహాతలఇతిఖ్యాతో
రసాతలఇతీరితః । పాతాళశ్చైవ సప్తైతే హ్యధోలోకాః ప్రకీ
ర్తితాః॥ అధోలోకేష్వయుజ్యేత పతాకశ్చాపవేష్టితః॥

తా॥ అతలము, వితలము, సుతలము, తలాతలము, మహాతలము, రసాతలము, పాతాళము, ఈ యేడును క్రింది యేడులోకములు, వీనియందు అపవేష్టిత పతాకహస్తము వినియోగించును.

అథవృక్షభేదానాంహస్తానిరూప్యంతే.

౧, అశ్వత్థవృక్షహస్తమ్.

శ్లో॥ అలపద్మౌరేచితౌచేదశ్వత్థేసన్ప్రయుజ్యతే॥

తా॥ రెండుఅలపద్మహస్తములను చలింపజేసినయెడ అశ్వత్థవృక్షమందు చెల్లును.

౨, కదళీవృక్షహస్తమ్.

శ్లో॥ కదళ్యాంశ్లిష్టముకులౌ రేచితౌ ద్వేష్టితౌభవేత్॥

తా॥ శ్లిష్టముకుళహస్తమును పొడువుగకదలించి పట్టినయెడకదళీవృక్షమందుచెల్లును.

౩ - ౪ - నారఙ్గలికుచవృక్షహస్తమ్.

శ్లో॥ నారఙ్గేపద్మకోశస్స్యాద్భ్రమరోలికుచేభవేత్॥

తా॥ నారింజచెట్టునందు పద్మకోశహస్తమును, గజనిమ్మచెట్టునందు భ్రమరహస్తమును చెల్లును.

౫ - ౬ - పనసబిల్వవృక్షహస్తమ్.

శ్లో॥ పనసేచతురః ప్రోక్తోబిల్వత్థేచతురోభవేత్॥

తా॥ పనసబిల్వవృక్షములయందు చతురహస్తముచెల్లును.

౯ - పునాగ్నవృక్షహస్తమ్.

శ్లో॥ పతాకచతురౌప్రోక్తౌ పున్నాగతరునిర్ణయే॥

తా॥ పతాకచతురహస్తములు పొన్నమ్రానియందుచెల్లును.

౧౦-౧౧- మంచారవకుళవృక్షహస్తమ్,

శ్లో॥ మంచారేఖండచతురో సందంశోవకుళేభవేత్॥

తా॥ ఖండచతురహస్తము మంతారవృక్షమందును, సందంశహస్తము వకుళవృక్షమందును చెల్లును.

౧౪-౧౬- వజాజుఙ్గసవృక్షహస్తమ్.

శ్లో॥ పతాకోవటవృక్షేస్యాదజుఙ్గనేసింహవక్త్రకః॥

తా॥ మఱ్ఱిమ్రానియందు పతాకహస్తమును, ఏరుమద్దిమ్రానియందు సింహముఖహస్తమును చెల్లును.

౧౫-౧౭- పాటలీహింతాలవృక్షహస్తమ్.

శ్లో॥ పాటల్యాంశుకతుండస్స్యాత్ హింతాలేకర్తరీముఖః॥

తా॥ పాదిరిచెట్టునందుశుకతుండహస్తమును, ఈదాటిచెట్టునందుక
ర్తరీముఖహస్తమును చెల్లును.

౨౦-పున్నాగవృక్షహస్తమ్.

శ్లో॥ పద్మకోశాస్స్వస్తికాస్స్యాత్పున్నాగవృక్షనిరూపణే॥

తా॥ రెండుపద్మకోశహస్తములు స్వస్తికములుగ బట్టబడినయెడపొ
న్నమ్రానియందుచెల్లును.

౨౧-చమ్పకవృక్షహస్తమ్.

శ్లో॥ చమ్పకేపూర్వశాస్త్రజ్ఞైరధోలాంగూలమిష్యతే॥

తా॥ సంపెగమ్రానియందు అధోలాంగూల హస్తమునువినియోగిం
పవలెనని పూర్వశాస్త్రజ్ఞులచే చెప్పబడెను.

౨౩, ఖదిరవృక్షహస్తమ్.

శ్లో॥ అధంనతస్తామ్రచూడోప్యథః ఖదిరవర్ణనే॥

తా॥ తామ్రచూడహస్తమును మిక్కిలి క్రిందు మొగముగవంచి ప
ట్టునెడనల్లతుమ్మచెట్టునందు చెల్లును.

౨౪-శమీవృక్షహస్తమ్.

శ్లో॥ శమీవృక్షే సమాఖ్యాతఃకరోయశ్లిష్టకర్తరీ॥

తా॥ శ్లిష్టకర్తరీహస్తము జమ్మిచెట్టునందు చెల్లును.

౨౫-అశోకవృక్షహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ పతాకౌమణిబంధస్థౌ సమ్యక్తిర్యక్కృతౌయది। పతాకస్వ
స్తికోహస్తః కథితోభరతాదిభిః । పతాకస్వస్తికోహస్తఃఅ
శోకాభినయేస్మృతః ॥

తా॥ పతాకహస్తములు మనికట్టులందుచేర్చి యడ్డముగా బట్టబడిన
యెడ పతాకస్వస్తికహస్తమగును ఇదిఅశోకవృక్షమునందుచెల్లును.

౨౬- సిందువారవృక్షహస్తమ్.

శ్లో॥ సిందువారతరౌయోజ్యః కరశ్లిష్టమయూరకః॥

తా॥ వావిలిచెట్టునందుశ్లిష్టమయూరహస్తముచెల్లును.

౨౭-ఆమలకవృక్షహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ తర్జనీమధ్యమాహస్తతలేసమ్మిశ్రితోయది ।
ఆతరేప్రసృతాన్యోయం కరోసంయమనామకః ।
సంయమాభిధహస్తోపీయ తదామలకేద్రుమే॥

తా॥ తర్జనీమధ్యములను అరచేతిలో జేర్చి తక్కిన వ్రేళ్ళను చాచిపట్టి నన దిసంయమహస్తమౌను. ఈహస్తము ఉసిరిక చెట్టునందు చెల్లును.

౨౮-కురవకవృక్షహస్తమ్.

శ్లో॥ కర్తరీత్రిపతాకౌచజ్ఞేయౌకురవకద్రుమే॥

తా॥ కర్తరీత్రిపతాకహస్తములు ఎఱ్ఱపువ్వుల గోరంటచెట్టునందు చెల్లును.

౨౯-కపిత్థవృక్షహస్తమ్.

శ్లో॥ అలపద్మౌస్వస్తికౌ చేత్కపిత్థార్థేనియుజ్యతే॥

తా॥ అలపద్మహస్తములను స్వస్తికములుగ బట్టినయెడ వెలగమ్రాని యందు చెల్లును.

3౦-కేతకివృక్షహస్తమ్.

శ్లో॥ పతాకచతురాభిఖ్యౌస్వస్తికౌస్మణిబన్ధయోః।
కేతకీవృక్షభేదేపియుజ్యతే దేవమంత్రిణా॥

తా॥ పతాకచతురహస్తములను మణిబంధములందు స్వస్తికములుగ బట్టినయెడ పచ్చమొగలిచెట్టునందు చెల్లును, ఇది దేవమంత్రిసమ్మతము.

3౧- శింశపావృక్షహస్తమ్.

శ్లో॥ అర్ధచంద్రౌస్వస్తికౌస్యాత్త్వయోర్జ్ఞేయశింశపాతరౌ॥

తా॥ అర్ధచంద్రహస్తములను స్వస్తికములుగబట్టిన నదిఇరుగుడు మ్రానియందు చెల్లును.

3౨-నిమ్బసాలవృక్షహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ శుకతుండౌస్వస్తికౌ చేన్నిమ్బసాలే నిరూపితౌ॥

తా॥ శుకతుణ్డహస్తములను స్వస్తికములుగబట్టినయెడ వేపమ్రాని యందును, ఏపెమ్రానియందును చెల్లును.

33- పారిజాతవృక్షహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ వామేపతాకకోహస్తస్త్రసవ్యేపతాకికః।
ఉద్వేష్టితకృతోహస్తోత్రిజ్ఞానఃపరికీర్తితః।
త్రిజ్ఞానఃపారిజాతస్యక్రోడేయదిధృతఃకరః॥

తా॥ ఎడమచేతను కుడిచేతను పతాకహస్తమును పైకిత్రిప్పిపట్టినయెడ త్రిజ్ఞానహస్తమౌను. ఈహస్తము రొమ్మునకెదురుగబట్టినయెడ పారిజాత వృక్షమందు చెల్లును.

3౪- తింత్రిణీజమ్బూవృక్షహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ తింత్రిణ్యాముపిలాంగూలోజమ్బ్వామర్ధపతాకికః॥

తా॥ చింతచెట్టునందు లాంగూలహస్తమును, నేరేడుచెట్టునందు అర్ధపతాకహస్తమును చెల్లును.

౩౫-పాలాశరసాలవృక్షహస్తమ్.

శ్లో॥ పాలాశే చాఽర్ధచన్ద్రశ్చ రసాలే త్రిపతాకికః॥

తా॥ మోదుగుచెట్టునందు అర్ధచంద్రహస్తమును, తియ్యమామిడి చెట్టునందు త్రిపతాకహస్తమును చెల్లును.

అథ సింహాదిమృగాణాం హస్తా నిరూప్యన్తే. ౧-సింహహస్తమ్.

శ్లో॥ దక్షిణే సింహవక్త్రః స్యాత్తత్పృష్ఠే వామహస్తతః।
పతాకమాపమాశ్రిత్య చలత్ప్రవిరళాఙ్గుళిః।
శ్లిష్టసింహముఖస్సోఽయం సింహార్థే వినియుజ్యతే॥

తా॥ కుడిచేత సింహముఖహస్తమును బట్టి దాని వెనుకతట్టు పతాకహస్తమును ఎడమైన వ్రేళ్లు గలుగ బట్టిన నది శ్లిష్టసింహముఖహస్తమనబడును. ఈహస్తము సింహమునందు చెల్లును.

౨- వ్యాఘ్రహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ అర్ధచంద్రోఽధోముఖశ్చేద్వ్యాఘ్రార్థే సంప్రయుజ్యతే॥

తా॥ అర్ధచంద్రహస్తమును అధోముఖముగ బట్టిన యెడ పెద్దపులియందు చెల్లును.

౩-సూకరహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ పూర్వోక్తమత్స్యహస్తే తు దక్షిణః కుఞ్చితశ్చలః।
అస్యాంగుళ్యః ప్రవిరళాః పఞ్చసఙ్ఖ్యా యథాక్రమమ్।
యుజ్యతే స్తబ్ధరోమార్థే సంకీర్ణమకరః కరః॥

తా॥ ముందు చెప్పిన మత్స్యహస్తమందు దక్షిణహస్తమును వంచి కదలించుచు ఇతరహస్తము వ్రేళ్ళనైదింటిని విరళముగ బట్టిన నది సంకీర్ణమకరహస్తమనబడును. ఈహస్తము పందియందు వినియోగించును.

౪-కపిహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ పూర్వోక్తముష్టిహస్తస్తు మధ్యమాఙ్గుష్ఠయోగతః।
నామ్నాఽధోముష్టిముకుళః కపేరర్థే నిరూప్యతే॥

తా॥ ముందు చెప్పిన ముష్టిహస్తము మధ్యమాంగుష్ఠముల చేరికవలన అధోముష్టిముకుళహస్తమనబడును. ఈహస్తము కోతియందు వినియోగించును.

౫, భల్లూకహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ వామహస్తే పద్మకోశోఽధోముఖత్వముపాశ్రితః।
దక్షిణే తు పతాకాఖ్యస్తస్య పృష్ఠతలాశ్రితః।
భల్లూకార్థే ప్రయోగస్స్యాత్పద్మకోశపతాకకః॥

తా॥ ఎడమచేత దిగుమొగముగా పద్మకోశహస్తమును బట్టి కుడిచేత పట్టబడిన పతాకహస్తమును దానిపైనుంచినయెడ పద్మకోశపతాకహస్తమగును. ఇది ఎలుగుగొడ్డునందు వినియోగించును.

౬, మార్జారహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ పూర్వోక్తముష్టిహస్తస్యానామికాఙ్గుష్ఠయోగతః।
నామ్నాయమర్ధముకుళో మార్జారేసమ్ప్రయుజ్యతే॥

తా॥ ముందు చెప్పబడిన ముష్టిహస్తముయొక్క అనామికాంగుష్ఠములను జేర్చిపట్టినయది అర్ధముకుళహస్తమగును. ఈహస్తము పిల్లియందు చెల్లును.

౭, చమరీమృగహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ వామేముష్టిర్దక్షిణేవామణిబంధేనమిశ్రితః।
ముద్రికాధోముఖోముష్టిముద్రాహస్తోయమీరితః।
ముష్టిముద్రాకరశ్చాపిచమర్యాంసమ్ప్రయుజ్యతే॥

తా॥ ఎడమచేత ముష్టిహస్తమును కుడిచేత ముద్రాహస్తమును మణికట్టుతో జేర్చి క్రిందుమొగముగా బట్టినయెడ ముష్టిముద్రాహస్తమగును. ఇది చమరీమృగమునందు వినియోగించును. ౮, గోధాహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ ఊర్ధ్వేకనిష్ఠికాఙ్గుష్ఠౌ పతాకేకిఞ్చిదీరితౌ।
నామ్నాతలపతాకోయం గోధాయాంపుజ్జితోభవేత్॥

తా॥ పతాకహస్తమందు కనిష్ఠికాఙ్గుష్ఠములను కొంచెము మీదికి ఎత్తిపట్టినయెడ తలపతాకహస్తమగును. ఈహస్తము ఉడుమునందు చెల్లును.

౯, శల్యమృగహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ పూర్వోక్తమృగశీర్షస్య తర్జన్యూర్ధ్వప్రసారితా।
నామ్నాచంద్రమృగోహస్తశ్శల్యాఖ్యేసమ్ప్రయుజ్యతే॥

తా॥ ముందుచెప్పిన మృగశీర్షహస్తమందు చూపుడువ్రేలు పైకెత్తబడినయెడ చంద్రమృగహస్తమగును. ఇది శల్యమృగమందు వినియోగించును.

౧౦, కురంగహస్తమ్.

శ్లో॥ కురఙ్గేచప్రయోక్తవ్యో మృగశీర్షాభిధానకః।

తా॥ మృగశీర్షహస్తము జింకయందు చెల్లును.

౧౧, కృష్ణసారహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ పూర్వోక్తముష్టిహస్తేతు కనిష్ఠాఙ్గుష్ఠసారణాత్।
నామ్నాముష్టిమృగోహస్తః కృష్ణసారేప్రయుజ్యతే।

తా॥ మునుపుచెప్పిన ముష్టిహస్తమందు కనిష్ఠాంగుష్ఠములనుచాచి పట్టినయెడముష్టి మృగహస్తమౌను. ఇదినల్లజింకయందుచెల్లును.

౧౪, గోకర్ణహస్తమ్.

శ్లో॥ ధేనుకర్ణే నాగబంధౌ రేచితౌ యదియోజితౌ॥

తా॥ నాగబంధహస్తములను మీదికిచలింపజేయుచుపట్టినయెడగోకర్ణమృగమునందుచెల్లును.

౧౫, మూషికహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ పూర్వోక్తముకుళేహస్తేతర్జనీసన్ప్రసారితా।
నామ్నాయంఖణ్డముకుళో మూషికార్థేనియుజ్యతే॥

తా॥ మునుపుచెప్పిన ముకుళహస్తమందు చూపుడువ్రేలినిబాగుగ చాచిపట్టినయెడల ఖండముకుళహస్తముఅనబడును. ఈహస్తముఎలుకయందుచెల్లును.

౧౬, గిరికాహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ పూర్వోక్తముకుళే భూయాస్తర్జనీకుఞ్చితాయది।
తిర్యక్ప్రసారితః ఖడ్గముకుళోగిరికార్థకే ॥

తా॥ మునుపుచెప్పిన ముకుళహస్తములనుచూపుడువ్రేలినివంచిఅడ్డముగచాచిపట్టినయెడ ఖడ్గముకుళహస్తమౌను. ఇదిచిట్టెలుకయందుచెల్లును.

౧౭, శశహస్తమ్.

శ్లో॥ హస్తస్తలపతాకాఖ్యోశశకేతిర్యగాశ్రయః॥

తా॥ వెలికిలబట్టిన పతాకహస్తము అడ్డముగత్రిప్పబడినయెడ కుందేటియందుచెల్లును.

౧౮, వృశ్చికహస్తము.

శ్లో॥ అధోముఖో రేచితశ్చేత్కర్కటోవృశ్చికేభవేత్॥

తా॥ కర్కటహస్తమును అధోముఖముగ చలింపజేయుచుపట్టినయెడ తేలునందుచెల్లును.

౧౯, శునకహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ పతాకాభిధహస్తేతు కుఞ్చితాచేత్కనిష్ఠికా ।
నామ్నామధ్యపతాకోయం శునకార్థేప్రయుజ్యతే॥

తా॥ పతాకహస్తమందు చిటికెనవ్రేలు ముడుపబడెనేనిమధ్యపతాకహస్తమౌను. ఇదికుక్కయందుచెల్లును.

౨౦, ఉష్ట్రహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ పూర్వోదితాంజలికరేచాంగుష్ఠౌకుఞ్చితౌయుతౌ । ప్రసాది
చోర్ధ్వభాగేచచలితౌసోప్యధోముఖః॥ నామ్నాఖణ్డాంజలిర
యముష్ట్రార్థేసమ్ప్రయుజ్యతే॥

తా॥ మునుపుచెప్పినఅంజలిహస్తమందు అంగుష్ఠములను వంచి చేర్చి పొడుగగజూచి అధోముఖముగచలింపజేయుచు పట్టినయెడ ఖండాజలిహస్తమగును. ఇదిఒంటెయందుచెల్లును.   ౨౧, అజహస్తమ్.

శ్లో॥ శిఖరౌశ్లిష్టవదనౌ మేషార్థేసమ్ప్రయుజ్యతే॥

తా॥ శిఖరహస్తములను ముఖభాగము చేరబట్టినయెడ మేకయందు వినియోగించును.   ౨౨, గార్దభహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ పూర్వఖణ్డాఞ్జలౌమిశ్రితుఞ్చేత్తర్జనీద్వయే।

భిన్నాంజలిరయంనామ్నాగార్దభార్థేనియుజ్యతే॥

తా॥ మునుపుచెప్పిన ఖండాజలిహస్తమందుతర్జనీద్వయమునుజేర్చి వంచిపట్టినయెడ భిన్నాంజలిహస్తమవును. ఇదిగాడిదయందుచెల్లును.

౨౩, వృషభహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ మధ్యమానామికేకిఞ్చిత్కుఞ్చితేతలమాశ్రితే। అఙ్గుష్ఠేనోపరియుతేశేషేద్వేచప్రసారితే। తలసింహాకరస్సోయమ్వృషభార్థేనియుజ్యతే॥

తా॥ మధ్యమానామికలను కొంచెము అరచేతితట్టునకువంచి వానిమీదఅంగుష్ఠమునుజేర్చి తక్కిన రెండువ్రేళ్ళను చాచిపట్టినయెడతలసింహహస్తమౌను-ఇదివృషభార్థమందు వినియోగించును.

౨౪, ధేనుహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ మధ్యమావక్రితాయత్ర శేషాస్సర్వేప్రసారితాః।

ధేనావాయోజ్యోయన్త్రిభేదేభవేత్సఙ్కీర్ణముద్రకః॥

తా॥ నడిమివ్రేలినివంచి తక్కినవ్రేళ్ళను చాచిపట్టినయెడసంకీర్ణముద్రహస్తమౌను. ఇదిఆవునందును, యంత్రభేదమునందునుచెల్లును.

అథపక్షిభేద హస్తానిరూప్యంతే.

౧, పారావతహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ పారావతేకపోతాఖ్యకరస్స్యాత్పుఙ్ఖితాకృతిః॥

తా॥ కపోతహస్తమును పుంఖితాకారముగబట్టినయెడ పావురాయియందువినియోగించును.

౨, కపోతహస్తమ్.

శ్లో॥ కపోత స్తిర్యగాకారః కపోతేవినియుజ్యతే॥

తా॥ కపోతహస్తమును అడ్డముగా బట్టినయెడ అడవిపావురాయియం దువినియోగించును.

౩, శశాదనహస్తమ్.

శ్లో॥ బ్రాహ్మ్యాక్తశుకతుండస్స్యాచ్ఛశాదననిరూపణే॥

తా॥ బ్రాహ్మ్యాక్తశుకతుండహస్తము డేగయందువినియోగించును.

౪, ఉలూకహస్తలక్షణమ్,

శ్లో॥ గజదంతౌశ్లిష్టముఖావసంకీర్ణగజదన్తకః ॥
సంకీర్ణగజదన్తోయములూకార్థేనియుజ్యతే॥

తా॥ గజదంతహస్తముల మొనలను జేర్చిపట్టినయెడ సంకీర్ణగజదంతహస్తమవును. ఇదిగుడ్లగూబయందుచెల్లును,

౫, గండభేరుండహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ మణిబంధౌసమాశ్లిష్టావర్ధచన్ద్రావధోముఖౌ ।
సర్వాఙ్గుళ్యస్తువిరళానామ్నా స్వస్తికచన్ద్రకః ।
గండభేరుండకాఖ్యస్యవినియోగఃప్రకీర్తితః ॥

తా॥ అర్ధచంద్రహస్తములను అధోముఖములుగ మనికట్లు చేరపట్టి వ్రేళ్లనువిరళములుగా జేసినయెడ స్వస్తిక చంద్రహస్తమనబడును. ఇది గండభేరుండపక్షియందు వినియోగింపబడును.

౬, చాతకహస్తమ్,

శ్లో॥ లాఙ్గూలశ్చాతకేభూయాత్పుఙ్ఖితత్వముపాశ్రితః॥

తా॥ లాంగూలహస్తమును పుంఖితముగ బట్టినయెడ చాతకపక్షి యందుచెల్లును,

౭, కుక్కుటహస్తమ్.

శ్లో॥ పూర్వోక్తభ్రమరోభూయాత్తామ్రచూడనిరూపణే॥

తా॥ మునుపుచెప్పబడినభ్రమరహస్తమే కోడియందువినియోగించును.

౮, పికహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥అరాళఃపుఙ్ఖితాకారః కోకిలార్థేనియుజ్యతే॥

తా॥ అరాళహస్తమునుపుంఖితముగ బట్టినయెడ చాతకపక్షియందుచెల్లును.

౯, వాయసహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ భరతార్ణవసమ్ప్రోక్తభ్రమరాంగుష్ఠకస్తథా।

అగ్రభాగేనతర్జన్యాః మిళితోయదిపుఙ్ఖితః ।
సందంశముకుళోభూయా ద్వాయసార్థేనియుజ్యతే॥

తా॥ భరతార్ణవమందు చెప్పబడియుండెడి భ్రమరహస్తాంగుష్ఠము చూపుడువ్రేలితో జేర్చి పుంఖితముగ ఎదుటబట్టబడినయెడ సందంశముకుళహస్తమనబడును. ఇది కాకియందువినియోగించును.

౧౦, కురరహస్తమ్.

శ్లో॥ కురరాఖ్యేపవిద్ధాఖ్యేసూచిరేవప్రయుజ్యతే॥

తా॥సూచిహస్తము అపవిద్ధముగ పట్టబడిన యెడకురర పక్షి యందు చెల్లును.

౧౧, శుకహస్తమ్.

శ్లో॥ శుకతుండోప్రయోక్తవ్యో శుకార్థే పుఙ్ఖితాకృతిః॥

తా॥ శుకతుండహస్తమును పుంఖితాకారముగబట్టినయెడ చిలుక యందు వినియోగించును.

౧౨, సారసహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ ముకుళేతుకనిష్ఠాపి కిఞ్చిద్వక్రితభావతః ।
నామ్నాప్రదేశముకుళో యోజ్యోయంసారసార్థకే ॥

తా॥ ముకుళహస్తముసందలిచిటికెనవ్రేలుకొంచెము వంకరగాపట్టబడినయెడ ప్రదేశముకుళహస్తమౌను. ఇదిసారస పక్షియందు వినియోగించును.

౧3, బకహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ తర్జన్యంగుష్ఠసంయోగే మధ్యమానామికాపిచ ।
ప్రసారితేకనిష్ఠాచేద్వ క్రితాతలమాశ్రితా ।
నామ్నాసఙ్కీర్ణహస్తోయం శుక్రాచార్యమతోదితః ।
పికార్థేమంత్రభేదేషు యోజ్యస్సఙ్కీర్ణహంసకః॥

తా॥ తర్జనీఅంగుష్ఠములనుజేర్చి మధ్యమానామికలను చాచికనిష్ఠను అరచేతిలోమడిచిపట్టినయెడ సంకీర్ణహంసహస్తమనబడును. ఇది శుక్రాచార్యునిమతము. ఈహస్తము వక్షుకోంగయందున, మంత్రభేదమునందునుచెల్లును.

౧౪, క్రౌఞ్చపక్షిహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ పూర్వాలపద్మహస్తేతు కనిష్ఠాతలకుఞ్చితా ।
తేనాలపద్మహస్తోయం క్రౌఞ్చార్థేసమ్ప్రయుజ్యతే॥

తా॥ ముందుచెప్పిన అలపద్మహస్తమందు చిటికెనవ్రేలు అరచేతిలోవంచబడినయెడ లీనాలపద్మహస్త మనబడును. ఇది క్రౌంచపక్షి (గుడ్డికొంగ.) యందువినియోగించును,

౧౫, ఖద్యోతహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ అంగుష్ఠోమధ్యమాయాస్స్యా దగ్రపర్వనిపీడితః ।
ముఖహంసకరస్సోయం ఖద్యోతార్థేఽపవిద్ధకః ॥

తా ॥ బొటనవ్రేలిచే నడిమివ్రేలికొనగనుపు ఒరయునట్లు అపవిద్ధముగబట్టినయెడ ముఖహంస హస్తమవును. ఇది మిడుగురుపురుగునందు వినియోగించును.

౧౬, భ్రమరహస్తమ్.

శ్లో॥ అపరభ్రమరోహస్తో భృంగార్థేయదిపుంఖితః ॥

తా॥ ఇతరమైనభ్రమరహస్తమునుపుంఖితముగబట్టినయెడతుమ్మెదయందువినియోగించును,

౧౭- మయూరహస్తమ్,

శ్లో॥ మయూరార్థేప్రయోజ్యస్స్యాన్మయూరోపుంఖితోయది॥

తా॥మయూరహస్తమునుపుంఖితాకారముగబట్టినయెడ నెమిలియందువినియోగించును,

౧౮-హంసహస్తమ్,

శ్లో॥ హంసాస్యోపిప్రయోజ్యస్స్యాత్ హంసార్థేనృత్తకోవిదైః॥

తా॥మునుపుచెప్పినహంసాస్యహస్తముహంసపక్షియందువినియోగించును

౧౯-చక్రవాకహస్తమ్,

శ్లో॥ అలపద్మోపుంఖితాచేచ్చక్రవాకేనియుజ్యతే॥

తా॥ అలపద్మహస్తములనుపుంఖితములుగబట్టినయెడ చక్రవాకపక్షియందువినియోగించును,

౨౦- కోయష్టికహస్తలక్షణమ్,

శ్లో॥ అరాళోదక్షిణేవామేపతాకేనవిమిశ్రితః।
నామ్నారాళపతాకోయంకోయష్టికనిరూపణే॥

తా ॥ కుడిచేతిఅరాళహస్తమునుఎడమచేతిపతాకహస్తముతో జేర్చిపట్టినయెడఅరాళపతాకహస్తమగును,ఇదికోయష్టికమనెడిపక్షియందువినియోగించును,